

ПРОСВЕТНИ ГЛАСНИК

СЛУЖБЕНИ ЛИСТ

МИНИСТАРСТВА ПРОСВЕТЕ

БРОЈ 3 и 4

МАРТ и АПРИЛ 1922

ГОД. XXXIX

СЛУЖБЕНИ ДЕО

ОПШТЕ ОДЕЉЕЊЕ

ми

АЛЕКСАНДАР I

По милости Божјој и вољи народној
КРАЉ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

На предлог Нашег Министра Просвете од 18 фебруара ове године, постављамо:

у *Министарству Просвете*:

за шефа одсека за снабдевање, са годишњом платом од 7000 динара, Љубомира Стевановића, директора гимназије у Новом Пазару.

На предлог Нашег Министра Просвете од 3 марта ове године, постављамо:

у *Министарству Просвете*:

за писара II класе, Милана Вујаклију, апсолвираног студента филозофије.

На предлог Нашег Министра Просвете од 23 марта ове године, постављамо:

у *Државној Штампарији на Цетињу*:

за фактора са годишњом платом од 3600 динара, Јована Лазаревића.

Наш Министар Просвете нека изврши ове указе.

АЛЕКСАНДАР, с. р.

Министар Просвете,

Св. Прибићевић, с. р.

ми

АЛЕКСАНДАР I

По милости Божјој и вољи народној
КРАЉ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

На предлог Нашег Министра Просвете од 12 фебруара ове године, а на основи § 69 закона о чиновницима грађанског реда, решили смо и решавамо:

да се Д-р Тугомир Алаутовић, повереник за Просвету и Вере при Покрајинској Управи за Хрватску и Славонију, стави у стање покоја са пензијом, која му припада према годишњама службе.

На предлог Нашег Министра Просвете од 18-П ове године, а по саслушању Нашег Министарског Савета решили смо и решавамо, на основи § 70 закона о чиновницима грађанског реда:

да се Д-р Михајло Поповић, начелник за вишу Наставу у Министарству Просвете, стави у стање покоја, с пензијом која му припада по годинама службе.

На предлог Нашег Министра Просвете од 18 фебруара ове године, а по саслушању Нашег Министарског Савета, а на основи § 69 закона о чиновницима грађанског реда решили смо и решавамо:

да се Петар Ј. Почек, фактор Државне Штампарије на Цетињу, стави у стање покоја с пензијом, која му припада према годинама службе.

На предлог Нашег Министра Просвете од 30 марта ове године, а по саслушању Нашег Министарског Савета, а на основи § 69 закона о чиновницима грађанског реда решили смо решавамо:

да се Оскар Калтенегер, дворски саветник при Покрајинској Управи у Словенији, стави у стање покоја, с пензијом која му припада према годинама службе.

Наш Министар Просвете нека изврши овај указ.

АЛЕКСАНДАР, с. р.

Министар Просвете,

Св. Прибићевић, с. р.

МИ

АЛЕКСАНДАР I

По милости Божјој и вољи народној

КРАЉ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

На предлог Нашег Министра Просвете решили смо и решавамо:

да се Милораду Игњатовићу, писару I класе Државне Штампарије у Београду уважи оставка коју је поднео на државну службу.

Наш Министар Просвете нека изврши овај указ.

15 априла 1922 године
у Београду

АЛЕКСАНДАР, с. р.

Министар Просвете,

Св. Прибићевић, с. р.

ГЛАВНИ ПРОСВЕТНИ САВЕТ

— 1245 редовни састанак 30 септембра 1921 године —

Присутни: председеник г. Лазар Кнежевић, чланови: Д-р Чед. Митровић, Д-р Никола Вулић, Д-р Александар Белић, Д-р Влад. Воровић, Д-р Лаза Ненадовић, Јеремија Живановић, Дим. Тричковић, Павле Стевановић, Милан Карић, Леноксава Вошковићева, Дим. Соколовић и Милутин Станковић.

Секретар: Сл. Миловановић.

I. Г. Дим. Тричковић у споразуму с г. Кнежевићем усмено референту о квалификацијама Николе Марковског за наставника у средњој школи. Саслушавши, Савет је мишљења, да Марковски има квалификација за привременог предметног учитеља.

II. Прочитан је реферат г. г. Миливоја Симића и Д-р Данила Катића о зидним анатомским сликама г. И Ривавског (в. 1244 записник под XIII.).

Савет у свему усваја реферат — референти се одричу хонорара.

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

III. Чита се молба г. Петра Баиђејевића, предметног учитеља Приштивске гимназије, да му се по чл. 77. зак. о средњим школама и чл. 22. Уредбе од 14-II-1920 год. да назив и права професора.

Савет одлучује, да се прибави мишљење директора те школе.

IV. Чита се молба г. Дамјана Божића, професора Лозничке гимназије, да се ослободи плаћања хонорара у суми од 600 динара за одређене референте о његовој *Лашкиној Читанци*, пошто је тај његов рукопис већ једанпут прегледан и оцењен од г. Д-р Николе Вулића (в. 1235 записник под X).

Саслушавши молбу, Савет остаје при својој одлуци.

V. Чита се молба г. Милоша Попаре, учитеља, који извештава, да је његова књига *Послушак у рачунској расправи*, била препоручена од Министарства Просвете у 1912 години, а да ће он сада приредити друго издање, на које треба да се протегне поменута препорука (в. 1238 записник под XVII).

Пошто је службеним новинама утврђен молиочев навод, Савет одлучује, да молилац пошаље један штампан примерак првог издања који ће се предати на оцену г. Љуб. М. Протићу ради сравнења с рукописом за друго издање, и да положи 200 динара за хонорар.

VI. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 35139 од 17 пр. мес., с молбом друштва за потпомагање, васпитање и заштиту деце, да се друштвено издање *Хорске песме*, од М. Милојевића (две књиге), препоручи књижницама основних и средњих школа, и као ручна књига наставницима певања.

Савет одлучује, да се, за преглед и оцену умоле г. г. Петар Кољевић и Д-р Душан Рајичић.

VII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 15560 од 19 ов. мес. с молбом г. Саве Максића, професора, да се његова *Лашкина Граматика* (наука о облицима) одобри као уџбеник приватног издања за средње школе.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. г. Д-р Веселин Чајкановић, Илија Далевић и Јанко Лукић, а писац да положи 600 динара за хонорар.

— 1246 редовни састанак, од 7 октобра 1921 године —

Присутни: председник г. Лазар Кнежевић; чланови: г. г. Д-р Чед. Митровић, Д-р Никола Вулић, Д-р Александар Белић, Д-р Влад. Ђоровић, Влад. Радојевић, Д-р Лаза Ненадовић, Јеремија Живановић, Дим. Тричковић, Павле Стевановић, Мирко Поповић и Радивоје Илић.

Секретар, Сл. Миловановић.

I. Г. г. Кнежевић и Тричковић усмено реферирало о квалификацијама кандидата за наставничка места у средњој школи.

Саслушавши, Савет је мишљења: да имају квалификација: за супленте (под уговором): Борђе Ковбаско, Димитрије Сергијевски, Лидија Бирман, Александар Тукаљевски, Марија Карајанова и Олга Сихвонен;

за привремене предметне учитеље: Душан Недељковић, Александра Паулин, Нина Скубачевскаја, Михаил Јукачински;

за привремене учитеље вештина: Јован Кешански, Јосип Јурашић, Иван Авалов и Радивоје Петровић (ако докаже да је свршио нижу средњу школу);

за хонорарне наставнике: Владимир Фрејман, Ана Висковскаја, Татјана Ливрон, Сергиј Тјопровски, Александар Ашигов, Николај Парижки, Леонид Коленко, Лепосава Врачевић-Гријер, ил. Татјана Тохтамшева;

да немају квалификација: Јосип Шаповљенко, Грегориј Кошовеј, Владимир Лебединдев, Нина Штајл, Варвара Куљбакина, Антоније Левиков, Сергиј Вељајев, Иван Черни, Варвара Орлова, Борис Голаков, Вера Метљаева, Антоније Новици, Виктор Коверски, Атанасије Шабски, Николај Јешченко, Јелена Вашченко, Сергиј Михалов, Леонид Друј и А. Елагин;

да немају доказа о квалификацијама: Симеун Штеин, Владимир Абаза, Славко Јонке, Зинаида Беисон, Виктор Мањковски, Константин Черкаски, Николај Орлов, Дмитриј Јурђејев, Фома Гајдуковић и Петар Баковић.

II. Чита се молба Глише Мирковића, наставника вештина Новосадеке мушке гимназије, да му се по чл. 77. закона о средњим школама да назив професора.

Савет је мишљења, да се молба не може уважити, јер молилац нема прописан број година службе у средњој школи.

III. Прочитан је реферат г. Јаше Продановића о делима Д-р Анте Тресића-Павичића (в. 1211 записник, под VI).

Пошто је г. Јеремија Живановић, као други референт, изјавио да се потпуно слаже с рефератом г. Продановића, Савет одлучује: да се реферат усвоји с тим, да би се политичке беседе г. Тресића Павичића сем оних, које су поменуте у реферату, могле одштампати у државном издању.

За реферат издати 250 динара из државне касе.

IV. Прочитан је реферат г. Јаше Продановића о читанци *Jugoslavensko lišće* (в. 1208 записник под IX).

Саслушавши, Савет усваја реферат и одлучује, да се ова књига може употребљавати у средњим школама као допуна читанци.

Референту издати 100 динара хонорара.

V. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете СНБр. 15076 од 17 пр. мес., с представком Генералне Дирекције Државног Рачуноводства, који пита, у каквом је рангу Геодетска и грађевинска академија проф. Андоновића.

Савет одлучује, да се за мишљење умоле г. г. Бранко Таназевић и Илија Ђукановић.

VI. Потпредседник саопштава, да је Господину Министру Просвете потребно мишљење Главног Просветног Савета у питању увидања извесног броја средњих школа, према решењу Министарског Савета да то треба учинити с обзиром на државни буџет.

Савет одлучује, да се за наредни састанак прибаве подаци о броју средњих школа у Крајевини, с бројним стањем ученика по разредима.

VII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 42597 од 29 пр. мес., с молбом г. Драгише Лапчевића, за откуп његове књиге *Вошке, воће и воћарство*.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. г. Сретен Ацић и Недељко Дивац.

— 1247 РЕДОВНИ САСТАНАК, ОД 11 ОКТОБРА 1921 ГОДИНЕ —

Присутни: потпредседник г. Лазар Кнежевић, чланови: г. г. Д-р Чед. Митровић, Д-р Никола Вулић, Д-р Александар Белић, Д-р Влад. Ђоровић, Д-р Лаза Ненадовић, Јеремија Живановић, Дим. Тричковић, Љуб. М. Протић, Мирко Поповић, Милан Карић, Радивоје Илић и Лепосава Бошковићева.

Секретар, Сл. Миловановић.

I. Чита се реферат г. г. Јована Ђ. Јовановића и Јована Јанковића о *Рачунаљци* г. Стевана Обрадовића, учитеља у Вајевцу (в. 1238 записник, под XVI).

Савет усваја реферат и одлучује, да се ова рачуналка може употребљавати у основним школама, као учило приватног издања. Референтима издати 100 динара хонорара.

II. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 42182 од 26 пр. мес., с питањем једног школског надзорника: може ли се допустити учитељима католицима, да предају веронауку, кад у месту где је основна школа нема православног свештеника, или овај неће да предаје, или није способан.

Савет је мишљења, да се специјално у оваквим случајевима, може допустити учитељу — католику да предаје веронауку у школама где су деца искључно православна, али под одговорношћу, да се учитељ не огрешни о догме источне цркве.

Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 41673 од 22 пр. мес., с молбом друштва *Просвјете* у Сарајеву, да се књига *Пешар I Велики, Ослободилац*, коју ће друштво издати, откупи за све школе.

Савет је мишљења, да се не може упуштати у оцену, док књига не буде штампана.

IV. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 42974 од 29 пр. мес., с представком школског надзорника у Нишу, да се допусти упис у гимназију ученицима основне школе II категорије, који су свршили три разреда основне школе, а имају број година за гимназију.

Савет је мишљења, да ово не треба допустити, с обзиром на чл. 21 закона о средњим школама.

V. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 37250 од 30 пр. мес. с молбом свештеника г. Љубомира Ст. Митровића, за препоруку његове књиге *Из шаме ка свешлости*.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоли г. Драгољуб Поповић, а писац да положи 50 динара за хонорар.

VI. Потпредседник отвара расправу о питању смањивања броја средњих школа.

Пошто је г. Карић изнео статистику средњих школа на целој територији Краљевине, Савет, после дуге расправе, одлучује, да се Господину Министру упути овај одговор (по редакцији г. г. Велића и Живановића): Просветни Савет узео је у свестрани претрес, на двема седницама својим, питање о смањивању броја средњих школа у нашој земљи. Налазећи, да су прилике у појединим областима нашим врло разноврсне и по потребама становништва, по досадашњој просвети у њима и према начину како су гимназије у њима подизане, Просветни Савет сматра, да је немогуће наћи просветно и културно мерило за укидање средњих школа онда, када је дубоког уверења, да наш народ треба стално и све више културно дигати. Према томе, ма где се и ма која се средња школа затворила, учиниће се извесне врсте неправичности. Зато, ако императивне потребе нашег финансијског стања траже уштеду и на средњим школама, Просветни Савет налази да се *шаква чисто административна мера* може извршити једино *административним* начином, подједнако правичним према целокупном народу нашем.

Таква мера може бити једино правилно распоређивање броја средњих школа према бројном стању становништва. Ако се, на пример, нађе да такво мерило може бити број од 100.000 становника за једну средњу школу, онда ће се према томе моћи врло лако одредити број средњих школа у свакој области, са једнаким буџетом за сваку школу и могућношћу да се средња школа једне врсте може заменити стручним или средњом школом друге врсте.

У исто време Просветни Савет, осећајући да укидање школа ма које врсте представља назадану и култури и тешко пада онима, који од државе очекују своје просвећивање и оспособљавање за живот, налази да би се извесна уштеда у просветном буџету постигла и само тиме, што би се закон о средњим школама у потпуности и свој строгиости применио на данашње средње школе. Јер би та мера, сем других повољних резултата, донела и укидање знатног броја разреда и одељења, па и привремено затварање школа, чије данашње уређење и бројно стање ученика не одговарају законским прописима.

— 1248 РЕДОВНИ САСТАНАК 20 ОКТОБРА 1921 ГОДИНЕ —

Присутни: председник г. Д-р Богдан Гавриловић, председник г. Лазар Клежевић, чланови: г. г. Д-р Никола Вулић, Д-р Александар Белић, Д-р Влад. Ђоровић, Влад. Радојевић, Д-р Лаза Ненадовић, Јеремија Живановић, Дим. Тричковић, Љуб. М. Протић, Павле Стевановић, Мирко Поповић, Милан Карић, и Димитрије Соколовић.

Секретар, Сл. Миловановић.

I. Прочитани су и примљени, с мањим изменама, записници 1244, 1245, 1246 и 1247 састанка.

II. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 39311 од 9. пр. мес. с молбом г. г. Влад. Радојевића и Влад. Милутиновића, да се њихова *Историја Срба, Хрватца и Словенаца за ученике IV разреда основних школа*, одобри као уџбеник приватног издања.

Саслушавши усмене реферате г. г. Кнежевића, Протића и Соколовића, којима је књига позната, Савет је мишљења: да се ова *Исцорија* може одобрити као уџбеник приватног издања.

III. Г. г. Протић и Соколовић усмено реферирају о молбама учитеља основних школа за пензију и пензионисаних за реактивирање.

Саслушавши, Савет је мишљења: да треба ставити у пензију: Катиду Јуркић, Даринку Поп-Лазичку, Дивну Плићку, Јелену Лазаревићку, Марију Жамбоки, Даницу Максимчеву, Амалију Фелбер (ако има године службе за пензију), Драгу Томић, Станку Кондићеву, Вилму Новак и Јована Јовићевића (који може бити пензионисан и без мишљења Саветског, пошто је навршио број година за пуну пензију);

да Светислава Јвковића не треба пензионисати, јер је тек пре годину дана враћен у службу;

да Даница Јакићка може бити стављена у пензију, ако је на одсуству дуже од године дана и ако се лекарским комисијским прегледом утврди, да је за службу неспособна;

да се Стјепан-Малић одмах удали од дужности и подвргне лекарском комисијском прегледу;

да се по молби Бехије Укшинагића за пензију, не може одлучити, док се не прибави мишљење лекарске државне комисије о стању његовог здравља;

да се могу реактивирати: Јулка Алексић, Драга Папићка и Исидора Николић;

да не треба реактивирати: Николу Кривокапића, Јулку Абдулићку, Љубомира Булаковића, Јосефа Костањевца и Марију Алиуш, која може бити учитељска заступница, ако је потребно;

да се Мартин Руснак може реактивирати, ако после једногодишње заступничке службе буде оцењен повољно за рад у школи; и да Јелена Вашченко поднесе превод својих докумената.

IV. Г. Трифковић, у споразуму са г. Кнежевићем, усмено реферира о молбама кандидата за наставничка места у средњој школи.

Саслушавши, Савет је мишљења, да немају квалификација: Марија Иванова (за суплента), Љубица Сташићевска, Кузана Стрељов, Николај Великотски, Глигориј Волков, Валентин Пашковски, Константин Платонов;

да нису поднели документе ни поуздане доказе о својим квалификацијама: Петар Сухачев и Иван Веденски.

V. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете УВр. 1537 од 6 пр. мес., с предлогом и представком Удружења Ликовних Уметника о Уредби која би регулисала положаје наставника уметности и о реформи наставе уметности у средњим школама.

Савет одлучује: да се за преглед и оцену умоле г. г. Мирко Поповић и Бранко Таназевић.

VI. Чита се реферат г. Јована П. Јовановића о књизи *Naprednije pčelarenje s prostim ulštima*. од г. Ива Антониона (в. 1218 записник под XVI).

Савет усваја реферат и даје мишљење, да ову књижицу треба препоручити покрајинским управама у Сплиту, Загребу и Сарајеву за народне и ђачке књижнице, а по могућству и откупити.

Референту издати 50 динара хонорара.

VII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 45697 од 13 ов. мес., с молбом г. др Душана Рајчића, проф. Више Педагошке школе, да се његова *Посебна Дидактика* откупи за поклањање сиромашним ученицима учитељских школа.

Саслушавши усмени реферат г. Љуб. М. Протића, Савет је мишљења: да молбу треба уважити.

VIII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 45494 од 13 ов. м., с молбом г. др Ј. Кујачића, инспектора Министарства Народног Здравља, да се његова књига *Алкохол и Јехинка* откупи и препоручи за ученике и књижнице средњих школа.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоли г. др Лаза Ненадовић, а писац да положи 100 динара за хонорар.

IX. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 44939 од 9 ов. месеца, с молбом г. др Влад. С. Станојевића, да се његова књига *Инсекти и Заразе* откупи за народне књижнице и читаонице.

Савет одлучује: да се за преглед и оцену умоле г. г. др Лаза Ненадовић и Недељко Дивац, пошто г. Станојевић положи 150 динара за хонорар.

X. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 44891 од 10 ов. месеца, с молбом г. др Влад. Станојевића, да се његова књига *Преко Албаније на острво смрши* откупи за народне књижице и читаонице.

Савет одлучује да се за преглед и оцену умоли г. Јаша Продановић, а писац да положи 50 динара хонорара.

XI. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 30367 од 19 пр. мес., с молбом *Српског Пољопривредног Друштва*, које нуди на откуп своје издање *Једна практична сушница*, од др Вел. Стојковића.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. др Милан Влаинац професор Университета, издавач да положи 50 динара хонорара.

XII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 33284 од 6 пр. мес., с молбом Српског Пољопривредног Друштва, да се његова издања *Домаће конзервисање воћа и поврћа штерилисањем* и *Мара Живинарка* откупе за ђаке основних и домаћичких школа.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоли г. др Милан Влаинац, а издавач да положи 100 динара за хонорар.

XIII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете СНБр. 17774 од 18 ов. мес., с молбом г. Андрије Матића, професора у пензији, да се његова *рачуница* за I и II разред средњих школа, одобри као уџбеник.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. г. Петар Типа, Стеван Давидовић и Илија Ђукановић, а писац да положи 300 динара за хонорар.

XIV. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ПБр. 2119 од 3. пр. месеца, с молбом г. Милана Карановића, чиновника Земаљског Музеја у Сарајеву, да се његова књига *Чешовање Војводе Пештра Мркоњића* откупи за школе и народ.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоли г. др Влад. Ђоровић.

XV. Председник саопштава представку г. г. Влад. Стојановића и Љуб. М. Протића, који моле за одлуку о проценту за прештампавање државног издања њихове *Чишанке* за II, III и IV разред основних школа (в. 1259 зап. под VII).

Расмотривши поново ранију молбу, као и извештај Државне Штампарије, Савет одлучује: да се писцима ових читанака изда 5% чисте зараде на име хонорара, рачунајући од 9 јуна прошле године, а у смислу чл. 15 Правила о уџбеницима и помоћним наставним средствима.

— 1249 РЕДОВНИ САСТАНАК 28 ОКТОБРА 1921 ГОДИНЕ —

Присутни: председник г. др Богдан Гавриловић, председник Лазар Кнежевић, чланови: др Чед. Митровић, др Никола Вулић, др Владимир Ђоровић, Влад. Радојевић, др Лаза Ненадовић, Дим. Тричковић, Љуб. М. Протић, Мирко Поповић, Милан Карић, Косара Цветковићева и Дим. Соколовић.

Секретар, Сл. Миловановић.

I. Прочитан је и примљен записник претходног састанка.

II. Г. г. Кнежевић и Тричковић усмено реферину о квалификацијама кандидата за наставника места у средњој школи.

Саслушавши, Савет је мишљења: да имају квалификација за суплента: Милана Илијева: за супленте под уговором: Ана Акимова, Никола Исмајлов, Александар Франтов, Димитрије Скринченко, Тајјана Поповиченко;

за привремене предметне учитеље: Миодраг Рајичић и Петар Миловидов;

за привременог учитеља вештина: Иван Гостић; за учитељицу грађанске школе: Јелена

Бакоди: за хонорарне наставнике: Лудмила Половинова и Михаил Пелех;

WWW.UNIBS.BS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
ВИБЛИОТЕКА

да немају квалификација: Тајана Чернова, Евгенија Артинов, Наталија Попова, Сергије Јушченко, Кузма Никифоров, Владимир Вашченко, Шарл Рејмон и Крста Мисирков; и да Антун Катунарић поднесе доказе и документа о своме стручном школовању.

III. Г. г. Протић и Соколовић усмено рефершу о молбама учитеља основних школа за пензију и пензионисаних учитеља за реактивирање.

Саслушавши, Савет је мишљења: да треба ставити у пензију: Марију Кушећ, Милену Савић, Проку Милошевића и Драгу Бабићеву; да се Ангелина Савићева може реактивирати, да не треба реактивирати: Андреју Ђурића (због старости) и Анку Лапчевићку (неповољан извештај школског надзорника); и

да се по молби Павла Пете, који тражи пензију не може одлучити, док се не прибаве подаци о годинама службе, старости, и је ли био на одсуству.

IV. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 41591 од 18. ов. мес., којим спроводи на мишљење акте кривике Јулија Кудунчића, учитеља у Суботици.

Савет одлучује, да се упути на реферат г. г. др Чед. Митровићу и Дим. Соколовићу.

V. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ПБр. 3192 од 22 ов. месеца, с молбом, г. Драг. Ј. Илића, књижевника, да се његова књига за децу лектуру *Бајке и приче из наше прошлости* штампа о трошку којег просветног фонда, или да се откупи известан број примерака.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоли г. Јаша Продановић, а писац да положи 150 динара за хонорар.

VI. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 46923 од 18 ов. мес., с молбом г. др Душана Рајичића, професора Више Педагошке школе и в. д. инспектора Министарства Просвете, да се његова *Посебна Дидактика* препоручи као помоћна књига за учитељске школе.

Према усменом реферату г. Протића, а у вези са својом ранијом одлуком, Савет је мишљења, да се молба може уважити.

VII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 45289 од 13 ов. мес., с молбом г. Јована Ђ. Јовановића, школског надзорника за град Београд, да се његова *Методика рачунске насхаве* откупи за ученике учитељских школа.

Саслушавши усмени реферат г. Протића, Савет је мишљења, да се ова књига може откупити.

VIII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 46435 од 16 ов. мес., с молбом г. Љубомира Јовановића, школског надзорника у Новом Саду, да се његов *Буквар* одобри као уџбеник.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. г. Љуб. М. Протић, Дим. Соколовић и Јован Јанковић, а писац да положи 300 динара за хонорар.

IX. Прочитано је писмо Госп. Министра Просвете ОНБр. 46542 од 16 ов. мес., с молбом г. Штефана Кваса, учитеља у Петровцу (Бачка), да се његова *Čítanka pre III—VI triedu slovenských e' udovich škol* одобри као уџбеник за чешко-словачке школе у Војводини.

Савет одлучује да се за преглед и оцену умоле г. г. др Радован Кошutiћ, Лазар Кнежевић и Јован Ш. Јовановић, а писац да положи 450 динара за хонорар.

X. Прочитано је писмо г. Министра Просвете ОНБр. 46434 од 16 ов. мес., с молбом књижаре и штампарје Јована Радака у Вел. Кикинди, да се *Српска Чишанка и Мађарска Чишанка*, за IV разред основне школе од г. Ђуре Терзина, одобре као уџбеници за Војводину.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. г. др Милаш Шевић, Сава Максић и Александар Јорговић, а издавач да положи по 300 динара за сваког референта.

XI. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 46437 од 16 ов. мес., с молбом г. др Веселина Ђисаловића, просветног инспектора у Новом Саду, да се његова *Народна Историја* за IV, V и VI разред мађарских основних школа (српски и мађарски текст) одобри као уџбеник или као помоћна књига

Савет одлучује, да се за преглед и реферат умоле г. г. Станоје Станојевић, Д-р Јован Радовић и Александар Јорговић, а писац да положи 300 динара за хонорар.

XII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 33328 од 6 пр. мес., с молбом г. Љубомира Радојичића, учитеља основне школе у Гор. Горевници (руднички), да се његов *Буквар* одобри као уџбеник

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. г. Љуб. М. Протић, Дим. Соколовић и Јован Јанковић, а писац да положи 300 динара за хонорар.

XIII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 35016 од 16 пр. мес., с молбом г. г. Мил. Боранијашевића школског надзорника и Војислава Стевановића учитеља, да се њихово *Упуштво за рад у уштраквисничким школама* одобри за употребу у народним школама.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. г. Душан Рајичић и Мих. Јовић, а писци да положе 200 динара за хонорар.

XIV. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете СНБр. 12274 од 14 ов. мес., с молбом професора г. Влад. Р. Ђорђевића, да се његова *Школа за виолину* (пето издање) одобри као уџбеник за музику.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. г. Божидар Јоксимовић, Петар Крстић и Коста Манојловић, а писац да положи 300 динара за хонорар.

XV. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете СНБр. 17603 од 15 ов. мес., с молбом г. Влад. Тителбаха, професора у пензији, да се његово дело *О размери човечјег шела* штампа о државном трошку и одобри као учио.

Савет је мишљења, да се писцу не може дати помоћ за штампање.

XVI. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 40307 од 14 пр. мес., с молбом Липшица и Лампела, књижара из Суботине, да се промени решење о забрани *Буквара и Чишанка* Љ. Љотића, у њиховом издању, и да се ове књиге одобре као уџбеници за Војводину.

Савет остаје при својој одлуци на 1240 састанку (под II) и даје мишљење, да молбу не треба уважити.

— 1250 редовни састанак, од 4 новембра 1921 године —

Присутни: председник г. Д-р Богдан Гавриловић, председник г. Лазар Клежевић, чланови: г. г. Чед. Митровић, Д-р Никола Вулић, Д-р Александар Белић, Владимир Радојевић, Д-р Лаза Пенадовић, Јеремија Живановић, Димитрије Тричковић, Љуб. М. Протић, Павле Стевановић, Милан Карић, Косара Цветковић и Дим. Соколовић.

Секретар, Сл. Миловановић.

I. Прочитан је и примљен записник претходног састанка.

II. Г. г. Кнежевић и Тричковић усмено реферашу о квалификацијама кандидата за наставничка места у средњој школи.

Саслушавши, Савет одлучује, да имају квалификација: за сунденте (под уговором): Борис Тјуљпанов и Владимир Тјуљпанов; за привремене учитеље вештина: Сејмоц Штеин и Махил Глущенко; за хонорарне наставнике: Велика Стефановићева и Елисавета Шауб; да немају квалификација: Алексије Черненко, Марија Лодиженскаја, Јово Вуковић, Никола Беговић; да се молба Јована Стојановића и Павла Јевтића упуте теолошком факултету Београдског Универзитета на мишљење о еквиваленцији њихових диплома, а молбама Милана Михаљевића комисији за регулисавање положаја наставника средњих школа у Војводини.

III. Г. г. Протић и Соколовић усмено реферашу о молбама учитеља основних школа за пензију и пензионисаних за реактивирање.

Саслушавши, Савет је мишљења: да треба ставити у пензију: Саву Поповића, Љубицу Стефановићку, Бранка Николића, Марију Ленарт, Јосипа Ленака, Милану Милованову и Евгенију Чалтраг-Мезеји (обе ако имају прописани број година службе за пензију);

да Милеву Никодић не треба пензионисати, јер лекарска комисија тврди, да је способна за службу;

да не треба реактивирати: Даринку Петровићу (због старости), Марка Лазаревића (дуго ван службе), Марина Ђурђевића (дуго ван службе), и Трајка Ковачевића (дуго ван службе).

IV. Г. г. Д-р Чед. Митровић чита свој и г. Соколовића реферат о кривизи Буле — Јулија Кулунџића, учитеља (в. 1249 записник под IV). Савет усваја прочитани реферат и одлучује, да се прибаве акти судске истраге по кривизи овога учитеља.

V. Председник саопштава, да су г. г. Таназевић и Кнежевић поднели свој нови реферат о нацрту Уредбе о Великој Школи за примењене уметности (в. 1238 записник под II).

Савет, после краће расправе, одлучује; да се Уредба врати Господину Министру, пошто се мора законом регулисати питање о нашим уметничким школама и замолити га, да одмах образује комисију за израду законских нацрта, јер нам је ова школа врло потребна.

VI. Прочитан је реферат г. Војислава Стефановића о *Калиграфским угледима*, пок. Виће Малетића (види записник под). Савет је мишљења, да се *Калиграфски угледи* могу употребљавати као необавезно наставно средство у средњим и стручним школама. Референту издати 100 динара.

VII. Чита се представка г. Владимира Р. Ђурђевића, који моли, да се његова *Школа за виолину* не даје на оцену, пошто је већ пре рата била оцењивана и одобрена за уџбеник.

Савет остаје при својој ранијој одлуци на 1249 састанку (в. записник под XIV).

VIII. Прочитано је писмо г. Драгомира Обрадовића, просветног инспектора у Скопљу, да због својих службених послова и других дужности нема времена за преглед и оцену *Аришмешке и Алгебре* од д-р Симе Марковића.

Саслушавши, Савет одлучује: да се питање о одређивању другог реферата на место г. Обрадовића одложи, пошто се писац ових уџбеника сада налази ван наше државе и не би му се могло редовним путем доставити да поступи по евентуалним примедбама референта.

IX. Прочитано је писмо г. д-р Жив. Ђурђевића, да не може да изврши оцену *Хигијене* од д-р Влад. Станојевића (в. 1241 записник под IV).

Савет одлучује, да на место г. Ђурђевића се за преглед и оцену умоли г. Раденко Станковић, професор Универзитета.

I. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете СНБр. 18690 од 30 пр. мес., с молбом г. Антонија Браздила, учитеља вештина II Крагујевачке гимназије, да се његова књига *Гимнастичке игре* одобри као уџбеник и извршен број примерака откупи.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. г. Мирко Поповић, Мирослав Војновић и Мага Магазиновић, а писац да положи 300 динара за хонорар.

XI. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 41685 од 22 пр. мес., с молбом г. Петра Жоржа, учитеља основне школе у Бездану (Бачка), да се његова књига *Извод из српске грамашике и синшаксе за Мађаре*, одобри као помоћна књига учитељима и као уџбеник за основне школе у Војводини за ученике с мађарским наставним језиком.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. г. др. Милан Шевић, Сава Максић и Александар Јорговић, а писац (или издавач) да положи 750 динара за хонорар.

XII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 47999 од 25 пр. мес., с молбом г. Лазара Матића, учитеља у Новом Селу (крушевачки), да се његов превод *Четрдесет лекција из пољопривреде* од А. Chavard-а и L. Gan-а, одобри као уџбеник за више основне и грађанске школе и као помоћна књига наставницима тих школа.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г. г. др. Милан Влаинац, Вел. Стојковић и Чед. Тодоровић, а писац да положи 600 динара за хонорар.

XIII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ОНБр. 40306 од 15 пр. мес., с молбом књижаре Липшица и Лампла у Суботици да се одобре као уџбеници за основне школе у Војводини: *Буквар за мађарске основне школе*, од Ханаша и Секеља; *Мађарска грамашика за II, III и IV разред*, од Хаваша и Секеља; *Општа читанка за ма-*

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

мађарске школе, од Милутиновића, Хаваша и Секела, и Чистанка за IV разред основних српских школа од Љ. Љотића.

Савет одлучује да се за преглед и оцену умоле г.г. др. Милан Шевић, Сава Максић Александар Јорговић, а издавач да положи 1200 динара за хонорар.

XIV. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете С.Н.Бр.19155 од 4 ов. мес., с молбом г. Влад. Маринковића, професора, да се његове *Ашласне карше* за I, II и IV, и III, IV и VIII разред гимназије, одобри као помоћно средство за географску наставу.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г.г. Емило Цветић, Бор. Милојевић и Лазар Кнежевић, а аутор да положи 900 динара за хонорар.

— 1251 РЕДОВНИ САСТАНАК, ОД 9 НОВЕМБРА 1921 ГОДИНЕ —

Присутни : председник г. др. Богдан Гавриловић, председник г. Лазар Кнежевић, чланови : г.г. др. Чед. Митровић, др. Никола Вулић, Владимир Радојевић, др. Лаза Пенатовић, Јерemiја Живановић, Димитрије Тричковић, Љуб. М. Протић, Мирко Поповић и Милан Карић.

Секретар Сл. Миловановић.

I. Прочитан је и примљен с мањим изменама, записник претходног састанка.

II. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете ПБр. 8650 од 6 ов. мес., који тражи, да Савет избере сталне оцењивачке комисије за уџбенике (за сваки предмет по једну), како би се избегло да разни референти, који у два различна маха референту о једном истом уџбенику заступају различне па чак и сасвим супротне погледе о стварима које уџбеник третира, што је било штетно не само за писце уџбеника него и за саму наставу.

Савет, сматрајући, да је при одређивању референата и до сада водио рачуна да се овакви случајеви не десе одлучује, да се Господин Министар умоли, да у овоме послу остави Савету одрешене руке, а Савет ће још више обратити пажњу, да се то у будуће не догоди.

III. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете О.Н.Бр. 27026 од 29. пр. мес. којим шаље на мишљење наставни план и програм за грађанске школе у Војводини.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоле г.г. Љуб. М. Протић и Дим. Соколовић.

IV. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете О.Н.Бр. 49321 од 1 ов. мес., којим тражи мишљење да ли се могу одобрити католички катехизми за мађарске школе у Војводини, штампано у Пешти.

Савет одлучује, да се упути Министарству вера на преглед и извештај, да ли има оваквих уџбеника који су штампани у нашој Краљевини.

V. Прочитано је писмо професора Универзитета г. др. Јована Цвијића, да не може да се прими прегледа *Карше Краљевине Срба, Хрваша и Словенаца* (издање Чакловића) — в. 1241 записник, под X.

Савет одлучује, да се на место г. др. Цвијића, за преглед и оцену ове карте умоли г. Бор. Милојевић.

VI. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете О.Н.Бр. 49048 од 31. пр. мес., с молбом г. Стјепана Грчића, жупника из Бањине (Далмација) за откуп његове књиге *Sinjske narodne pesme i prlcanja*.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоли г. Јаша Продановић, а писац да положи 100 динара за хонорар.

VII. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете О.Н.Бр. 44676 од 5 пр. мес., с молбом друштва Просвете, за откуп друштвеног издања *Краљ Петар I Велики Ослободилац*.

Савет одлучује, да се за преглед и оцену умоли г. Љуб. М. Протић, а на име хонорара да му се изда 100 динара из државне касе.

VIII. Чита се молба г. Ива Антонина, надучитеља основне школе у Гужу, који моли за помоћ при издавању дела *Jugoslovenski pčelar*.

Савет је мишљења, да ова молба не улази у круг његовог рада.

IX. Прочитан је реферат г. Јована Ђ. Јовановића и Јована Јанковића о рукопису *Читанка са сликама за II разред основних школа* (в. 1216 записник под XVIII). Усвајајући реферат, Савет је мишљења, да се ова *Читанка* може одобрити као привремени уџбеник приватног издања, ако писац пре штампања изврши исправке према примедбама у реферату.

Референтима издати 400 динара хонорара.

X. Прочитано је писмо Господина Министра Просвете О.Н.Бр. 49402 од 4. ов. мес., којим шаље на мишљење, по чл. 50 закона о народним школама, акте кривике Миливоја Милошевића, учитеља у Доброљущима (крушевачки).

После усменог реферата г. др. Чед. Митровића, Савет одлучује, да се овај учитељ одмах удаљи од дужности и стави на пола плате, пошто је већ под кривичном истрагом за утају, а сачекати извршну одлуку истражне и судске власти (чл. 51 зак. о народ. школама).

— 1252 РЕДОВНИ САСТАНАК ОД 22 НОВЕМБРА 1921 ГОДИНЕ —

Присутни: председник г. Богдан Гавриловић, председник г. Лазар Кнежевић, чланови: др. Чед. Митровић, др. Никола Вулић, Влад. Радојевић, др. Лаза Ненадовић, Љуб. М. Протић, Дим. Тричковић, Павле Стевановић, Мирко Поповић, Косара Цветковићева, Дим. Соколовић и Милутин Станковић.

Секретар Сл. Миловановић.

I. Прочитан је и примљен записник претходног састанка.

II. Председник саопштава, да је ужа комисија поднела напрт закона о народним школама, који је израдио г. Влад. Радојевић, и отвара начелну расправу.

Г. Радојевић укратко објашњава принципе и новине, који су спроведени у новом закону. Г. Милутин Станковић у име учитеља народних школа, изјављује г. Радојевићу захвалност на труду; изјављује, да се учитељи, у главном, слажу с напртом али да сматрају, да закон о основној настави треба да обухвати и грађанске школе. Г. Радојевић мисли, да грађанске школе треба да добију засебан закон, да је закон већ израђен и предан Господину Министру. Г.г. Соколовић и Протић мисле, да грађанске школе не треба издвајати.

После дуже расправе, Савет одлучује: да се израђени напрт, који је одштапан у *Народној Просвети*, разда свима члановима, а претрес у појединостима да почне на наредном састанку, по претходно да се расправи питање о грађанској школи.

Дискусија се може објављивати у „Народној Просвети“.

III Г.г. Протић и Соколовић усмено реферашу о молбама учитеља основних школа за пензију, и пензионисаних за реактивирање.

Саслушавши, Савет је мишљења; да треба ставити у пензију: Марију Кметову, Јелисавету Хелд, Изабелу Шибер, Јелку Сертић, Јелену Мандушић, Марију Тоич, Јосипа Дровеника и Марију Грчек; да Марију Јагодић—Селић, Марију Сказ и Олгу Мајцен треба отпустити, са 30% од плате;

да се Емилија Ажманова може реактивирати, а тако исто и Светозар Зундановић (већином гласова, 7:5);

да се не могу реактивирати; Пијада Буцек (због старости), Илија Ђурашковић и Јосиф Шморанџер (дуго су ван школе);

да немају квалификација: за сталну учитељицу: Персида Бошковићева и за привремену учитељицу Добра Кипчевићева; и да Јаков Бједов може бити хонорарни наставник за пољопривреду у продужним школама.

IV. Прочитана су писма Господина Министра Просвете, којима спроводи на мишљење предлог Државне Штампарије, да се г.г. Љуб. Стојановићу и Николи Радојевићу одреди процент за нова издања државних уџбеника: *Грамашика српског језика и зоологија за средње школе*.

Савет одлучује, да се обе представке упуते на оцену и предлог г. Дим. Тричковићу.

WWW.UNILIB.RS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

ВИША НАСТАВА

МИ

АЛЕКСАНДАР I

По милости Божјој и вољи народној
КРАЉ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

На предлог Нашег Министра Просвете од 5. јануара ове године, постављамо :

На Техничком Факултету Београдског Универзитета :

За редовне професоре : Ђорђа Мијовића, за катедру за Армирани Бетон и Статику Архитектонских Конструкција, и

Косту Тодоровића, за Хемију и Хемиску Технологију, досадашње ванредне професоре за исте катедре.

На Филозофском Факултету Београдског Универзитета :

За редовне професоре : Д-р Јована Ердељановића, за катедру Етнографије :

Д-р Миливоја Лозанића, за катедру Хемије :

Д-р Веселина Чајкановића, за катедру Класичне Филологије :

Д-р Владимира Ђоровића, за катедру Историје Српског Народа.

Д-р Радована Кошутића, за катедру Руског језика и Књижевности и Западно-словенских језика и Књижевности :

Д-р Милоја Васића, за катедру Класичне и Преисториске Археологије :

Д-р Милоша Тривунца, за катедру Немачког језика и Књижевности :

Д-р Владимира Р. Петковића, за катедру Историје Уметности, досадашње ванредне професоре за исте катедре.

На Пољопривредном Факултету Београдског Универзитета :

за контрактуалног редовног професора, за катедру за Пољопривредну Бактериологију, Д-р Сергија Виноградског, пређашњег професора и директора Пастеровог Института у Петрограду (Русија).

На предлог Нашег Министра Просвете од 12 фебруара ове године, постављамо :

На Филозофском факултету у Скопљу :

за ванредног професора Историје Средњег и Новог Века, Д-р Гргу Новака, доцента на истом Факултету.

На предлог Нашег Министра Просвете од 3 марта ове год., постављамо :

На Универзитету у Београду :

за писара, с годишњом платом од 1.500 динара, Славомира Лазаревића, званичника Дирекције Државног Рачуноводства.

На предлог Нашег Министра Просвете од 8. марта ове године, постављамо :

На Филозофском Факултету Београдског Универзитета :

за асистента у рангу професора средње школе са годишњом платом од 3.000 динара, Јована Томића, професора Београдске Реалке.

За асистента Техничког Географског Института, Антонија Лазина, с годишњом платом од 4.000 динара, картографа Географског Института.

*На Универзитету у Љубљани :**На Техничком Факултету :*

за контрактуалног редовног професора за Земљоделство, Ивана Арха, дворског саветника,

На Филозофском Факултету :

за доцента Приуеријалног Индоевропског језикословља, с платом од 3.000 динара годишње, Д-р Карла Оштира.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

На предлог Нашег Министра Просвете од 18. марта ове године, постављамо :

На Филозофском Факултету Београдског Университета :

за асистента Геологије, у рангу професора Средње Школе, с платом од 4.200 годишње, Милана Луковића, професора II београдске гимназије;

за асистента, у рангу суплента Средње Школе, Петра С. Јовановића, суплента II Београдске Гимназије.

На Пољопривредном Факултету Београдског Университета :

за доцента за науку и производњу биља, Д-р Добросава В. Тодоровића, секретара Министарства Пољопривреде и Вода.

На Високој Школи за Трговину и Промет у Загребу :

за јавног редовног професора за Политичку Економију, Д-р Василија Белосевића, хонорарног доцента у поменутој школи.

На предлог Нашег Министра Просвете од 22. марта ове године постављамо :

На Филозофском Факултету Београдског Университета :

за доцента за Зоологију, Д-р Синишу Станковића досадашњег асистента истог предмета.

На предлог Нашег Министра Просвете од 14. априла ове године, постављамо :

На Правном Факултету у Суботици :

за писара I класе, Луку П. Радовића, досадашњег писара II класе.

На медицинском Факултету Университета у Загребу :

за јавног редовног контрактуалног професора Патолошке Анатомије, Д-р Сергија Николајевића—Салтикова, са годишњом платом од 6.000 динара.

На Филозофском Факултету Университета у Љубљани :

за родовног професора, Д-р Карла Освалда, досадашњег ванредног професора;

На Теолошком Факултету Университета у Љубљани :

за редовног професора, Примеријалног Верословља, Д-р Ламберта Ерлиха.

ОТПУШТАЊА

На предлог Нашег Министра Просвете од 14. априла ове год., решили смо и решавамо : а на основи § 76 закона о чиновницима грађанског реда отпусти из државне службе Славомир Лазаревић, писар на Университету у Београду.

Наш Министар Просвете нека изврши ове указе.

АЛЕКСАНДАР, с. р.

Министар Просвете,

Св. Прибићевић, с. р.

СРЕДЊА НАСТАВА

ми

АЛЕКСАНДАР I

По милости Божјој и вољи народној

КРАЉ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

На предлог Нашег Министра Просвете од 18. фебруара ове год., постављамо :

у Женској Гимназији у Крагујевцу :

за професора под уговором са 2400 динара годишње плате, Данила Велш-Волша, пређашњег директора гимназије у Русији;

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

у мушкој гимназији у Новом Саду :

за професора Андреју М. Матића, професора у пензији бивше Српске Православне Велике Гимназије у Новом Саду ;

у гимназији у Приштини :

за професора по чл. 77. закона о средњим школама Петра Баиђејевића, предметног учитеља исте гимназије ;

у гимназији у Смедереву :

за професора Д-р Радована Тунгуз Перовића-Невесинског, професора гимназије у Подгорици, по молби ;

у гимназији у Суботици :

за професора Д-р Анта Ловре Ганчевића, суплента исте школе и испитаног професорског кандидата.

у гимназији у Никшићу :

за професора Петра Шобајића, предметног учитеља исте гимназије и испитаног професорског кандидата ;

у реалци у Београду :

за суплента Драга В. Јојића, привременог предметног учитеља и дипломираног студента технике ;

у гимназији у Параћину :

за суплента под уговором Едгара Гросмана, суплента под уговором гимназије у Великој Кикинди, по молби ;

у гимназији у Великој Кикинди :

за суплента, Симу Милојевића, суплента гимназије у Прокупљу, по молби ;

у гимназији у Приштини :

за суплента, Михаила Јонића, суплента гимназије у Цариброду, по молби ;

у гимназији у Лозници :

за суплента, Миодрага Драгутиновића, суплент гимназије у Тетову, по потреби службе ;

у гимназији у Охридџу :

за учитеља вештина, Ружицу Радовић, учитеља вештина гимназије у Тетову, по потреби службе ;

у гимназији у Великој Кикинди :

за професора, Петра Богдановића, пређашњег професора ;

у гимназији у Пећи :

за предметног учитеља са годишњом платом од 2550.— динара, Недељка Симоновића, предметног учитеља у оставци ;

у Вишој Трговачкој Школи у Новом Саду :

за директора I класе, Радосава Лазаревића, професора IV београдске гимназије ;

у Вишој Трговачкој Школи у Сомбору :

за директора II класе, Андреју Јовића, директора исте класе Више Трговачке Школе у Новом Саду, по службеној потреби ;

у женској гимназији у Цецињу :

за директора и професора, Михаила Рајивајна, професора исте гимназије ;

На предлог нашег Министра Просвете од 8 марта ове године, постављамо :

у гимназији у Великој Кикинди :

за професора, Адама Павловића, професора учитељске школе у Јагодини ;

у гимназији у Ваљево:

за професора, Радмилу Павловић, суплента исте гимназије и испитаног професорског кандидата;

у гимназији у Приштини:

за професора, по чл. 1, 4 и 6 Уредбе о регулисању положаја наставницима и наставницама средњих школа ратом ометеним у полагању државног испита — измене и допуне од 12 априла 1921 године, с годишњом платом од 3.000 динара, Михаила Јонића, суплента исте школе;

у гимназији у Скопљу:

за професора, по чл. 1, 4 и 7 Уредбе о регулисању положаја наставницима и наставницама средњих школа ратом ометеним у полагању државног испита — измене и допуне од 12 априла 1921, Тому Смиљанића, суплента исте школе и испитаног професорског кандидата;

у гимназији у Великом Градишћу:

за професора Душана Кољевића, суплента исте гимназије и испитаног професорског кандидата;

у гимназији у Панчеву:

за професора, Стевана Менцигера, суплента исте гимназије и испитаног професорског кандидата;

у гимназији у Сенши:

за професора, Јована Вамоша, суплента исте гимназије и испитаног професорског кандидата;

у гимназији у Беранима:

за суплента, Милошу Јојића, привременог предметног учитеља исте гимназије и дипломираног студента философије;

у гимназији у Ђурији:

за суплента, Миодрага Р. Петровића, привременог предметног учитеља исте гимназије и дипломираног студента философије;

у гимназији у Крушевцу:

за суплента, Милицу Јовичић-Лазаревић, привремену предметну учитељицу исте гимназије и дипломираног студента философије;

у гимназији у Књажевцу:

за суплента, Браниславу Динић, привремену предметну учитељицу исте гимназије и дипломираног студента философије;

у гимназији у Лозници:

за суплента, Христину Дивић, привремену предметну учитељицу исте гимназије и дипломираног студента философије и за учитеља вештина, Данику Савковић, учитеља вештина реалке у Лесковцу;

у гимназији у Никшићу:

за суплента, по чл. 13 Уредбе о регулисању положаја наставницима и наставницама средњих школа ратом ометеним у полагању државног испита — измене и допуне од 12-IV-1921 Стојана Церовића, предметног учитеља исте гимназије;

у Гимназији у Жомбољу:

за суплента Јована Кукића, привременог предметног учитеља исте гимназије и дипломираног студента философије;

у гимназији у Пећи:

за суплента Радомира Ивановића, наставника исте гимназије и дипломираног студента философије;

у гимназији у Негошину:

за суплента под уговором Ивана Кутузова, сталног хонорарног наставника исте гимназије;

у гимназији у Аранђеловцу:

за учитеља вештина по чл. 17 Уредбе о регулсању положаја наставницима и наставницама средњих школа ратом ометеним у полагању државног испита, Персиду Ристић, учитељицу вештина исте гимназије;

у гимназији у Врању:

за суплента по своје пристанку Наталију Калчић, писара управе државних монопола и дипломираног студента философије;

у гимназији у Краљеву:

са суплента, Луку Селаковића, дипломираног студента философије;

На предлог Нашег Министра Просвете од 18. марта ове године, постављамо:

у гимназији у Чачку:

за професора, Драгољуба Милојевића, професора у оставци;

у II. мушкој Београдској гимназији:

за суплента, Јована Стојановића, свршеног студента теолошког факултета у Енглеској и привременог предметног учитеља исте школе;

у IV мушкој Београдској гимназији:

за суплента, Павла Јевтића, свршеног студента теолошког факултета у Енглеској и привременог предметног учитеља исте школе;

у женској гимназији у Крагујевцу:

за учитеља вештина, Олгу Дероко, учитеља вештина женске гимназије у Нишу, по молби;

у гимназији у Аранђеловцу:

за учитеља вештина, Властимира Петровића, учитеља вештина Учитељске Школе у Јагодини, по службеној потреби;

у гимназији у Белој Цркви:

за професора, Алојза Брама, професора гимназије у Врању и Евгенија Хаука, професора гимназије у Горњем Милановцу, обојицу по молби;

у гимназији у Ваљеву:

за суплента, Миодрага Божића, суплента гимназије у Крушевцу, по молби;

у Учитељској Школи у Вршцу:

за суплента Анту Тадића, суплента гимназије у Куманову и за учитеља вештина Стевана Дракулића, учитеља вештина гимназије у Битољу, обојицу по молби;

у гимназији у Бевђелији:

за професора, Дезимира Лазаревића, професора гимназије у Прилену, по молби;

у реалци у Лесковцу:

за суплента, Александра Стојковића, суплента гимназије у Јагодини, по молби;

у гимназији у Косовској Мишровици:

за суплента Миодрага Драгутиновића, суплента гимназије у Лозници по службеној потреби;

у женској гимназији у Нишу:

за учитеља вештина, Драгињу Димитријевића, учитеља вештина II београдске гимназије, по службеној потреби;

у гимназији у Свилајнцу:

за суплента, Николу Митровића, суплента гимназије у Тетову, по молби;

у гимназији у Сеници:

за професора, Михаила Шимона, професора гимназије у Сомбору, по молби;

у гимназији у Субоци:

за професора, др. Стефанију Пан, професора гимназије у Жомбољу, и за сунлента Матију Еветовића, сунлента гимназије у Србобрану, обоје по молби;

у гимназији у Шацу:

за сунлента под уговором, Владимира Антоновича—Шестерикова, бившег наставника у Русији.

На предлог Нашег Министра Просвете од 30 марта ове године, постављамо:

у Министарству Просвете:

за инспектора за наставу са годишњом платом од 7.000 динара, Јована Кангргу, професора II мушке београдске гимназије.

На предлог Нашег Министра Просвете од 31. марта ове године, постављамо:

у гимназији у Сремским Карловцима:

за директора са годишњом платом од 7.000 динара, Радивоја Врховца, инспектора за наставу у Министарству Просвете, по службеној потреби.

На предлог Нашег Министра Просвете од 15 априла ове године, постављамо:

у Реалној Гимназији у Љубљани:

за професора, Фридриха Јувачича, пређашњег управника Народног Позоришта у Љубљани.

На предлог Нашег Министра Просвете од 16 априла ове године, постављамо:

у гимназији у Великој Кикинди:

за професора, Божицара Ковачића, професора гимназије у Великом Бечкереку, по службеној потреби;

у гимназији у Никшићу:

за професора, Николу Ковачевића, сунлента исте гимназије и испитаног професорског кандидата;

у гимназији у Приштини:

за сунлента, Јеротија Гавриловића, привременог предметног учитеља исте гимназије и дипломираног студента теолошког факултета;

у гимназији у Лозници:

за сунлента, Видосаву Сретеновић—Живковић, привремену предметну учитељицу исте гимназије и дипломираног студента филозофије;

у гимназији у Шацу:

за сунлента, Војислава Павловића, привременог предметног учитеља исте гимназије и дипломираног студента теолошког факултета;

у гимназији у Врању:

за сунлента, Велимира Т. Арсића, привременог предметног учитеља исте гимназије и дипломираног студента теолошког факултета;

у гимназији у Шинцу:

за сунлента, Нектарија Маринковића, сунлента гимназије у Горњем Милановцу по службеној потреби.

ПЕНСИОНИСАЊА

На предлог Нашег Министра Просвете од 8 марта ове године, а по саслушању Нашег Министарског Савета решили смо и решавамо:

да се Љубомир Видаковић, професор гимназије у Смедереву, по молби и на основи § 69 закона о чиновницима грађанског реда стави у стање покоја с пензијом која му припада, према годинама службе; и

да се Михаило Бесе, професор мушке гимназије у Новом Саду, по молби и на основу § 69 закона о чиновницима грађанског реда стави у стање покоја.

На предлог Нашег Министра Просвете од 15 априла ове године, а по саслушању Нашег Министарског Савета решили смо и решавамо:

да се Д-р Јосип Миличић, професор гимназије у Скопљу, по молби и на основу § 69 закона о чиновницима грађанског реда, стави у стање покоја, с правом на пензију која му према годинама припада,

ОСТАВКЕ

На предлог Нашег Министра Просвете од 8 марта ове године, а по саслушању Нашег Министарског Савета решили смо и решавамо:

да се Вилиму Хаваму, професору мушке гимназије у Новом Саду, и Николи Банашевићу, супленту II мушке београдске гимназије, уваже оставке које су поднели на државну службу.

На предлог Нашег Министра Просвете од 18 марта ове године, а по саслушању Нашег Министарског Савета решили смо и решавамо:

да се Милици Ђурић-Топаловић, супленту II женске гимназије у Београду, и Мирку Концу, професору гимназије у Прилепу, уваже оставке које су поднели на државну службу. Наш Министар Просвете нека изврши ове указе.

Министар Просвете,

АЛЕКСАНДАР с. р.

Св. Прибићевић, с. р.

ПРЕТПИСИ ГОСПОДИНА МИНИСТРА ПРОСВЕТЕ

ПОСТАВЉЕЊА

Господин Министар Просвете претписом својим поставио је:

у гимназији у Аранђеловцу:

за привременог предметног учитеља, Живорада Д. Поповића, апсолвираног студента филозофије, — СНБр. 1806 од 7-III-1922. год.

у гимназији у Београду:

за школског лекара за кожные болести свих средњих школа у Београду, Д-р Рихарда Берендорфа, — СНБр. 3147 од 6-III-1922 год.

у гимназији у Бишољу:

за привремену учитељицу вештина, Василију Тодоровић ст. хонорарну наставницу исто школе, — СНБр. 6020 од 22-IV-1922 год.

за привременог учитеља вештина, Ивана Авилова, наставника гимназије у Русији, — СНБр. 22902 од 24-II-1922 год.

у гимназији у Беранима:

за привременог предметног учитеља, Милоњу Јојића, дипломираног студента филозофије, — СНБр. 2515 од 4-II-1922 год. и

за привременог предметног учитеља, Александра Тукаљевског, пређаш. руског наставника, — СНБр. 22896 од 24-II-1922 год.

у гимназији у Белој Цркви:

за привремену предметну учитељицу, Олгу Лучић, апсолвираног студента филозофије, — СНБр. 4872 од 4-IV-1922 год.

у гимназији у Бару:

за школског лекара, Д-р Ника Баришића, средњег лекара у Бару, — СНБр. 3162 од 1-III-1922 год.

у гимназији у Ваљеву:

за привременог предметног учитеља, Живорада Марковића, апсолв. студента филозофије, — СНБр. 3837 од 13-III-1922 год. и

за привремену учитељицу вештина, Марију Фенстерову, сталну хонорарну наставницу исте школе, — СНБр. 3310 од 6-III-1922 год.

у гимназији у Брању:

за привременог предметног учитеља, Живана Гроздановића, ст. хонорарног наставника исте школе, — СНБр. 3529 од 9-III-1922 год.

за привременог предметног учитеља, Велимира Дрсића, свршеног студента техничког факултета Оксфордског Университета, — СНБр. 4438 од 23-III-1922 год.

за привременог предметног учитеља, Завину Михајловића, ст. хонорарног наставника исте школе, — СНБр. 5174 од 4-IV-1922 год.

за привременог предметног учитеља, Мирослава Милетића, апсолв. студента филозофије, — СНБр. 3025 од 27-II-1922 год.

у реалци у Вршцу:

за привремену предметну учитељицу, Даницу Радмиловићеву, апсолв. студента филозофије, — СНБр. 3010 од 25-II-1922 год.

у гимназији у Великој Кикинди:

за привремену учитељицу вештина, Љубицу Тупину, привр. учитељицу вештина гимназије у Цариброду, — СНБр. 3973 од 14-III-1922 год.

за привременог предметног учитеља, Младена Ђукина, ст. хонор. наставника исте школе, — СНБр. 3852 од 13-III-1922 год.

за привременог предметног учитеља, Рада Адамова, ст. хонорарног наставника исте школе, — СНБр. 3822 од 13-III-1922 год.

за привремену учитељицу вештина (музике и певања), Маргариту Лисенко, — СНБр. 22956 од 24-II-1922 год.

у гимназији у Гњилану:

за сталну хонорарну наставницу, Катарину Антипову, бив. наставницу у Русији, — СНБр. 162 од 4-III-1922 год.

у гимназији у Јагодини:

за привремену предметну учитељицу, Добрилу Павловићеву, апсолв. студента филозофије, — СНБр. 5290 од 11-IV-1922 год.

за привременог предметног учитеља, Љубомира Ајваза, апсолв. студента фил. — СНБр. 2402 од 24-II-1922 год. и

за привременог предметног учитеља, Милана Томића, апсолв. студента филозофије, — СНБр. 3329 од 6-III-1922 год.

у гимназији у Крушевцу:

за привремену предметну учитељицу, Славу Петровићеву, апсол. студента филозофије, — СНБр. 2802 од 23-III-1922 год.

за привремену предметну учитељицу, Милицу Јовичић-Лазаревић, дипломираног студента фил. — СНБр. 2633 од 20-II-1922 год.

у гимназији у Куманову:

за привремену предметну учитељицу, Зорку Илић, апсолв. студента фил., — СНБр. 2307 од 22-II-1922 год.

за привременог предметног учитеља, Властимира Јанковића, диплом. студента филозофије, — СНБр. 2866 од 24-II-1922 год.

за привременог предметног учитеља, Василија Антонова, — СНБр. 5298 од 12-IV-1922 г.

за привременог предметног учитеља, Бориса Тјуљпанова, бившег професора у Русији, — СНБр. 22929 од 24-II-1922 год.

у гимназији у Колашину:

за привременог предметног учитеља, Митра Радовића, апсолв. студента философије, — СНБр. 3494 од 9-III-1922 год.

у гимназији у Лозници:

за привремену предметну учитељицу, Видосаву Сретеновић, апсолв. студента философије, — СНБр. 4376 од 23-III-1922 год.

у женској гимназији у Новом Саду:

за привремену предметну учитељицу, Радмилу Манојловићеву, апсолв. студента философије, — СНБр. 1782 од 22-II-1922 год. и

за привременог предметног учитеља, Владимира Сергејевског, пређ. наставника у Русији, — СНБр. 22910 од 24-II-1922 год.

у мушкој гимназији у Новом Саду:

за привремену предметну учитељицу, Милену Манојловићеву, апсолв. студента философије, — СНБр. 1781 од 22-II-1922 год.

у шрговачкој школи у Новом Саду:

за привременог предметног учитеља, Милисава Сакулца, апсолв. студента философије, — СНБр. 9581 од 22-II-1922 год.

у женској гимназији у Нишу:

за привременог предметног учитеља, Александра Франтова, бив. руског наставника, — СНБр. 22932 од 24-II-1922 год.

за привремену учитељицу вештина, Олгу Вјазмитинову, бив. наставницу у Русији, и за сталну хонорарну наставницу, Тајјану Тохтамишеву, пређ. наставницу у Русији, — СНБр. 3074 од 27-II-1922 год.

за привремену предметну учитељицу, Ружицу Јовановићеву, апсолв. студента философије, — СНБр. 2447 од 18-II-1922 год.

у гимназији у Параћину:

за привременог предметног учитеља, Николу Исмајлова, бившег професора у Русији, — СНБр. 22919 од 24-II-1922 год.

у гимназији у Панчеву:

за привремену предметну учитељицу, Цареву Филеву, дипл. студента Университета у Совији, — СНБр. 3897 од 15-III-1922 год.

у гимназији у Пријепољу:

за привремену предметну учитељицу, Олгу Ђурићеву, свршену ученицу Философ. Факултета Београдског Университета.

за привремену предметну учитељицу, Наталију Вукотићеву, апсолв. студента философије, — СНБр. 1985 од 11-II-1922 год.

у гимназији у Плевљу:

за привременог предметног учитеља, Марка Раковчића, привременог предметног учитеља гимназије у Удцињу, — СНБр. 4650 од 27-III-1922 год.

за сталног хонорарног наставника, Радована Павовића, сталног хонорарног наставника гимназије на Даниловом Граду, — СНБр. 2779 од 11-II-1922 год.

у гимназији у Прокупљу:

за привременог предметног учитеља, Димитрија Милошевића, апсолв. студента философије, — СНБр. 1996 од 14-II-1922 год.

у гимназији у Пирошту:

за привременог предметног учитеља, Стевана Николића, апсолв. студента философије, — СНБр. 2859 од 24-II-1922 године.

у гимназији у Прилепу:

за привременог учитеља вештина, Николу Савченка, ст. хон. наст. исте школе, — СНБр. 5175 од 4-II-1922 год. и

за привременог предметног учитеља, Милоја Милутиновића, апсолв. студента философије, — СНБр. 2722 од 24-II-1922 год.

у гимназији у Свилајцу:

за привремену предметну учитељицу, Десанку Лазаревићеву, апсолв. студента философије, — СНБр. 3421 од 9-III-1922 год.

за привременог предметног учитеља, Петра Кућерју, сталног хонорарног наставника исте гимназије, — СНБр. 5412 од 12-IV-1922 год. и

за привременог предметног учитеља, Антонија Шестопалова, пређаш. наставника у Русији, — СНБр. 5591 од 11-IV-1922 год.

у гимназији у Смедереву:

за привремену предметну учитељицу, Косару Комарчић, апсолв. студ. философије, — СНБр. 3499 од 13-III-1922 год. и

за сталног хонорарног наставника, Николу Зорина, ижињера у Русији, — СНБр. 22971 од 24-II-1922 год.

у гимназији у Скопљу:

за привременог учитеља вештина, Чика Силвестара-Балачи, академског сликара — СНБр. 4625 од 23-III-1922 год.

У гимназији у Србобрану:

за привременог предметног учитеља, Тодора Поповића, диплом. студента философије, — СНБр. 5048 од 31-III-1922 год. и

за сталну хонорарну наставницу, Људмилу Половцеву, — СНБр. 22935 од 24-II-1922 год.

у гимназији у Ђурији:

за привремену предметну учитељицу, Радмилу Милићевићеву, апсолв. студента философије, — СНБр. 2718 од 24-II-1922 год.

за привремену предметну учитељицу, Надежду Трифуновић, апсолв. студ. философије, — СНБр. 2970 1-III-1922 год. и

за привременог предметног учитеља, Мводрага Петровића, дипломираног студента философије, — СНБр. 3012. од 22-II-1922. год.

у гимназији у Чачку:

за привременог предметног учитеља, Владимира Тјуђанова, пређ. наст. у Русији, — СНБр. 22928 од 24-II-1922 год.

у гимназији у Шапцу:

за привременог предметног учитеља, Владимира Автоновича-Шестерикова, бившег наставника у Русији, — СНБр. 3411 од 10-IV-1922 год.

за привременог предметног учитеља, Војислава Павловића, свршеног студ. теолошког факултета Оксфордског универзитета, — СНБр. 4437 од 23-III-1922 год.

за привремену предметну учитељицу, Живану Томићку, апсолв. студ. философије, — СНБр. 3477 од 5-IV-1922 год.

у гимназији у Шашину:

за школског лекара, Д-р Благоја Тошановића, лекара у Штину, — СНБр. 4656 од 27-III-1922 год.

РАЗРЕШЕЊА

Господин Министар Просвете разрешио је од дужности:

привремену предметну учитељицу II женске гимназије у Београду, Зинаиду Грицкати, СНБр. 4044 од 16-III-1922 год.

- WWW.UNILIB.RS привременог учитеља вештина гимназије у Велесу, Јарослава Ридера, — СНБр. 5489 од 11-IV-1922 год.
- привремену предметну учитељицу реалке у Вршцу, Данилу Радмиловићеву, — СНБр. 5326 од 10-IV-1922 год.
- сталног хонорарног наставника гимназије у Великој Кикинди, Константина Терзијева, — СНБр. 1783 од 7-II-1922 год.
- привременог предметног учитеља гимназије у Великом Бечкереку, Динка Беригаћа, — СНБр. 2006 од 14-II-1922 год.
- сталног хонорарног наставника гимназије у Јагодини, Мирка Скварани, — СНБр. 5256 од 10-IV-1922 год.
- привремену предметну учитељицу гимназије у Крушевцу, Драгињу Цехетмајерову, — СНБр. 3211 од 3-III-1922 год.
- сталног хонорарног наставника гимназије у Лозници, Драгутина Марића, — СНБр. 5315 од 10-IV-1922 год.
- сталну хонорарну наставницу женске гимназије у Нишу, Тајјану Тохтамишеву, — СНБр. 6054 од 22-IV-1922 год.;
- сталног хонорарног наставника мушке гимназије у Новом Саду, Петра Петриса, — СНБр. 4190 од 20-III-1922 год.;
- привременог предметног учитеља мушке гимназије у Новом Саду, Димитрија Сергејевског, — СНБр. 4395 од 22-III-1922 год.;
- сталног хонорарног наставника гимназије у Прокуљу, Марка Поповића, — СНБр. 5324 од 16-IV-1922 год.;
- привременог предметног учитеља гимназије у Пироту, Александра Пјатницког, — СНБр. 5385 од 10-IV-1922 год.;
- привременог предметног учитеља гимназије у Параћину, Николу Исмајлова, — СНБр. 4856 од 28-III-1922 год.;
- школског лекара гимназије у Суботици, Д-р Драгослава Поповића, санит. пуковника, — СНБр. 3910 од 15-III-1922 год.;
- привременог предметног учитеља гимназије у Чачку, Владимира Тјуљанова, — СНБр. 5442 од 10-IV-1922 год.;
- привременог предметног учитеља гимназије у Шапцу, Александра Михајловича — Бјелозаерова — СНБр. 3259;
- привременог учитеља вештина гимназије у Шапцу, Едуарда Хору, — СНБр. 3531 од 9-III-1922 год.

УПРАЖЊЕНА МЕСТА

Господин Министар Просвете, на основу § 18 Закона о чиновницима грађан. реда решио је да се место професору гимназије у Великом Бечкереку, Јосипу Краишћанину, огласи за упражњено.

ОСНОВНА НАСТАВА

МИ

АЛЕКСАНДАР I

По милости Божјој и вољи народној

КРАЉ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

На предлог Нашег Министра Просвете од 18. фебруара 1922. год., постављамо:

у учишљеској школи у Скопљу:

за суплента. Степана Орхановића, пређашњег суплента;

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

у учишњелској школи у Алексинцу:

за сундиста, Радомира Станковића, привременог предметног наставника те школе;

у женској учишњелској школи у Београду:

за професора, под уговором, Сергија Лаврова, привременог предметног учитеља те школе;

у женској учишњелској школи у Дубровнику:

за управника I класе, Августина Зувитеа, досадашњег привременог управитеља исте школе;

за обласног просветног инспектора за Зетску Област, са годишњом платом од 6.000 динара, Д-р Николу Шкерковића, директора III класе гимназије у Подгорици;

На предлог Нашег Министра Просвете од 3 марта ове године, постављамо:

у женској учишњелској школи у Београду:

за сталну учитељицу вештина, Милицу Чађевићеву, привремену учитељицу вештина те школе.

УМЕТНИЧКО ОДЕЉЕЊЕ

МИ

АЛЕКСАНДАР I

По милости Божјој и вољи народној

КРАЉ СРБА, ХРВАТА И СЛОВЕНАЦА

На предлог Нашег Министра Просвете од 14 априла 1922 године, одликујемо:

Нашим Орденом Свештога Саве IV степена

Академско Певачко Друштво „Балкан“.

На предлог Нашег Министра Просвете од 15 априла 1922 године, одликујемо:

Орденом Свештога Саве V степена

Тошу Стојковића, члана Народног Казалишта у Осеку, и Драгутина Вуковића, члана Народног Казалишта у Осеку.

На предлог Нашег Министра Просвете од 13 маја 1922 године, одликујемо:

Орденом Свештога Саве III степена

Хор Глазбене Матице у Љубљани.

Орденом Белог Орла V степена

Д-р Владимира Равнихара, адвоката и председника Глазбене Матице у Љубљани. Матеју Хубада, директора Конзерваториума, управника Народног Гледалишта и музичког шефа Глазбене Матице у Љубљани.

Орденом Свештога Саве V степена

Карела Махкоту, учитеља и администратора Глазбене Матице у Љубљани.

На предлог Нашег Министра Просвете од 15 маја 1922 године, одликујемо:

Орденом Свештога Саве IV степена

Јана Худеца, секретара Универзитета у Прагу и књижевника.

ГРЧКА КУЛТУРА

— САН ЈЕДНОГ ЗИМСКОГ ЈУТРА —

Десио се ту скоро један обичан, но, у мојим очима, врло симптоматичан случај. Један научни завод на страни замолио је једног нашег просветног радника да му пронађе једног младог археолога који би вољан био да за извесно време ступи у службу француске *Ecole d' Archéologie* у Атини. Изгледа да се ту радило не само о познавању српског и ваљда још неког балканског језика, него и о практичној примени извесних научних метода и успостављању неких заједничких принципа при истраживању класичних старина на Балкану. Како већ било, просветни радник о ком је реч учинио је све што је могао да инострани завод задовољи, али му поред све муке не пође за руком да пронађе младог стручњака који би готов био да отиде и свој научни и позивски рад настави у Минервином граду.

Зашто? Мени то ни данас није јасно. Не верујем, међутим, да је овде какву улогу играо економски моменат, јер је награда младом ерудиту требала да буде у француској валути, а стан обезбеђен у самом заводу. Треба дакле закључити да наши млади археолози — а има их неколико са одличном спремом — немају баш никаквих идеалних потреба, кад су они, покрај свију бедних чиновничких прилика у овој земљи, пропустили тако једну лепу прилику да извесно време проживе у знаку лепоте, да на домаку Акропоља просањају дивни сан јелинског узлета, и освеже успомену Феникса, тог баснословног тичета које је умирало да би се поново рађало и тако вечито живело.

Ја сам међутим, полазећи са овог непронађеног археолога, а по већ познатом закону асоциације, ових дана провео неколико тренутака у контемплацији античке лепоте, а то значи лепоте која не пролази и која је вечито млада.

Причају за песника Хајнеа како је, сатрвен болешћу и готово обневидео, волео да клонулом руком милује извесна дела античке скулптуре, уживајући у њиховој пластици и посматрајући их кроз призму одушевљеног памћења.

Нек ми читаоци допусте да и ја, овде, профаном руком погладим оно дивно ремек-дело јелинског генија у ком је оваплоћено умно и морално пролеће човечанства, а које се зове *грчка култура*.

Нема примера у светској историји да је извесно дело људи имало таког утицаја на савремени свет, па и на далеко потомство, као што га је имала стара грчка просвета. Та и ми, синови гениалног XIX века, дишемо још увек њеним моћним дахом, а можда се још крећемо по импулсу што смо га отуда добили преко Рима и Византије.

Грчко писмо, које је тако велико место заузело у историји света, није, међутим, своју судбину везивало за само полуострвце које данас његово име носи. Пореклом из Азије, Грци нису никад прекидали везе са земљом своје колевке. Тајну њихове среће и њихова узлета треба, дакле, тражити на једној и другој обали мора које је Јеладу — њихово главно огњиште — спајало са азијским приморјем. Према томе, ако је грчки свет, као што вели Курциус, „имао негде своје средиште, оно се налазило у средини оног Егејског мора, одакле се грчке јединице зарана кретоше да на све стране разносе плодове грчке земље и грчке културе“.

А богови су егејске обале обдарили тако дивним поднебљем и таком лепотом неба и мора, да су оне биле од пресудног утицаја на образовање грчке религије, чији је основ био култ мајке Природе у најлепшим и најсмелијим њеним појавама. „Вера старих Јелина, вели један одличан познавалац њихове душе, Теодор Гомперц, то је драгоцен суд који су отмени духови испунили најплеменитијом садржином. Грчка божанства пружила су песницима и уметницима угледнике најчистије лепоте“.

Тај основни карактер лепоте имала је, међутим, не само грчка религија и грчка уметност, но и све друге манифестације оног ведрога јелинског духа, оног вечитог извора радости ком се ми данас — након две хиљаде и више година — још једнако дивимо у остатцима древних споменика и у ремек-делима песника и филозофа.

У једној позоришној игри италијанској из дворског живота у старом Риму, сладострасни цар Нерон — главно лице у драмату — вели једној својој младој и убавој робињи, родом из Еубеје:

„Да красна ли је то земља, та грчка земља, дете моје! Као да су моћни богови њу једину лепотом снабдели. У тој земљи је све лепо: од *Илијаде* до Партенона; па и сам краљ Леонида, кад је оно са својих триста друга јуначки погинуо на Термопилама, завештао је потомству спомен најлепшег окршаја откако се људи на бојном пољу огледају. О, нека је сто пута благословена земља у којој уметничка природа ствара божанствене статуе и још божанственије жене!“

Јесте красна у истини та грчка земља коју ми, *laudatores temporis acti*, више или мање у срцу носимо од школских клупа. У њој је све

сама еуритмија, сама музика, почевши од женских имена која се на устима топе као песма славујева, па све до механих назива варошких. Послушајте само: Јелена, Фрина, Сафа, Наузика, Атена, Леукада, Митилена, Коринт, Микена. То је сушта песма. А шта да кажемо тек о грчким причама? Има ли игде ичега нежнијег од Лединог миловања са пребелим лабудом? од борбе Титана? од Паридовог суда? од Ероса и Психе? од Афродите која се рађа из морске пене? од опсаде Троје? од Улисевог лутања? од смрти Леонидине? — Тамо су се смешили Кефиски перивоји, засађени ружом и лавориком, у којима се легле Венерине голубице; тамо је плави Егеј треперео под тихом илинском месечином; тамо, у атичким заливима, загонили се по морској површини брзи морски делфини и лаке Темистоклове једрилице. И све беше лепо, јако, отмено, вечито младо; и то све дотле док се, опадањем грађанских врлина, не упропасти за навек јелинска слобода. Али ни тада не угibe геније грчког народа, него се победнички намете и самим римским завојевачима: *Graecia capta, ferum victorem caepit*.

Да имам песничку фантазију Ренанову и да сам, попут њега, срећу имао да се попнем на Акропољ и упознам савршену лепоту божице Еуритмије, ја бих том божанству поднео у жртву све грехе и све заблуде данашњих коруптора укуса и апостола ружноће, који као да изгубише сваки смисао за једноставне облике и хуману суштину античке поезије и античке уметности. Уједно бих божицу Лепих Облика замолио да нас ослободи анархије у коју нас је сурвала идолатрија „новина“, пренебрегавање технике и, нарочито, бежање од традиционалних облика лепога.

На жалост, ја нити имам стилску вештину Ренанову, нити имам лирски полет једног Хелдерлина, да бих смео да божици „плавих очију“ подигнем неку нову *Молићву са Акропоља*. Овај немачки песник није се, међутим, задовољавао да се божици Атени обраћа молитвама; он је над бедом свога доба, у исто време, и нарицао. „Авај судбо клета, — уздисао је тај песник, — што ме младог не покоси на обали питомог Илисоса, тамо где се јаблани сагибаху, шумећи, над златокосматим главама безбрижних девојака и над седим теменима мисаоних филозофа! Зашто и ја, као Алкибијад, нисам падао на колена пред Аспазијом „љубичастих власи“, док се ова дивна Гркиња препирала о љубави са речитим ученицима божанственог Платона? Зашто и ја, као Пракситело, нисам сабирао и у парском мермеру резао лепоту седморо девојака, да пренераженом и до суза потресеном свету откријем савршенство Венериног тела? О, нек ми се моћни бози једаред већ смилују, те ме избаве из ове ужасне тамнице и ослободе овог несносног друштва, у ком чамим као сетан, али поносан изгнаник, коме је свирепи усуд усудио да животари у кућама које не наличе Пропилејима; да слуша говорнике који Демостену нису ни налик; да чита филозофе, комедиографе и

песнике који, авај! нити су Епикури, нити су Аристофани, нити су Анакреонти!“

Ја, жалибоже, не умем ни да тако лепо наричем, јер моје прозне елџије — по суду критичара — више су налик на реторику него на лирику. И онда ми друго не остаје но да ћутке продужим свој *сан једног зимског јутра*, и да у мислима шврљам од Партенона, најлепшег споменика што га људи икад сазидаше, до Милске Венере, тог чуда пластичке савршености, која нас својом лепотом чисто бунџ; од *Илијале*, те силне и величанствене реке насељене снежним лабудима, до Платонових *Диалога*, најлепше прозе на свету; од Јелене, најлепше жене, до Термопила, најлепше битке.

Шврљајући фантазијом око гроба Хермесовог сина, великог Пана, ја сам у извесном тренутку имао једну, да је тако назовем, археолошку визију. Људи неки са Севера сашли у Минервину варош, попели се на Акропољ и стали да разгрћу једно парче ледине у близини Темистоклова зида. За мало па из разгрнуте земље извукоше једног мраморног Херкула који савлађује морског Тритона, а одмах затим једну групу извајаних фигура које као да представљаху сплет митских наказа са човечјим главама и змијским реповима. Северњаци хтедоше да полуде од радости. Но као да се тим људима, од свих тих старинарских налаза, највише свиде један огроман мермерни лав, право чудо — рекоше од уметничке лепоте. Они сложено утврдише како те вајарске работе, по својој изради, треба да су махом из седмог столећа пре Христово рођења.

Ја сам, како рекох, сав тај приказ гледао у мислима. Док сам пред собом стварао слику откопаних мермера, мени је нарочито пред умним очима лебдео онај камени лав. Ја сам га замишљао младог и жустрог, са мрким погледом и плавом накострешеном гривом. То мора да је зацело био онај Немејски лав, онај ужасни крвопија о ком прича старо грчко предање.

Међутим, док сам ту археолошку визију по глави претурао, мени је стално пред очима, у беличастом призраку зимског јутра, лебдео дивни санак из Фидијиног, Перикловог и Аспазијиног доба, онај чаровни санак о лепоти, слави, младости и љубави, који је за увек ишчезао испред наших самртних очију. И ја осетих око себе, у том тренутку, као неку огромну пустош; моје срце стаде да се кочи на помисао да је све то било и битисало и да је велики Пан у истини — коначно и непоправно — уснуо у крилу громовника Зеуса.

Уснули су, на жалост, и последњи носиоци грчког идеала, последњи представници грчке уметности. Али од свију њих, ја опет највише жалим тебе, божанствени Шелије, о песниче девојачког лица, а јуначког узраста,

који си успео био да васкрснеш из мртвих плавог Аполона, да својим млађаним осмехом још једаред развесели овај суморни свет. Жалим онда и тебе, олимпијски Гете, који си одважно знао да од себе отуриш јакобинску естетику нових времена, и да је моћном руком свладаш, као што су твоји јелински прародитељи у Хиподрому савлађивали бесне хатове. Авај жалости: *les Dieux s'en vont!* И тако нас, један за другим, сви остависте: и ти Бајроне, и ти Леопарди, и ти Кардучи, и ти Свинберне. Све је свршило; грчки богови су пропали, грчки диалекти су пропали, грчки песници су занемали. Од целог тог у лепоти рођеног света, сад нам преостаје још само неколико осакаћених статуа, које с времена на време искачу из земље, да би нас подсећале — нас Варваре XX века — на нашу голему беду.

МАРКО ЦАР

ПЕДАГОШКИ ПОГЛЕДИ ЂОРЂА КЕРШЕНШТАЈНЕРА

I

ШКОЛА РАДА

Међу многим струјама општега, веома снажнога покрета у савременој педагогици, несумњиво је најважнија и најмоћнија она која је позната под именом „школа рада“ (*Arbeitsschule*). Мисао која се тим именом наглашава, није нова: налазимо је још при првим почетцима педагошке теорије (кад тако називамо Платонове напомене о васпитању у његовој *Држави*), а тако исто и код других старих писаца после Платона (Плутарх, Квинтилијан), нарочито пак у доба реализма, и доцније (*Rabelais*, *Comenius*, *Locke*, *Rousseau*, *Franke*, *Kindermann*, *Salzmann*, *Basedow*, *Fichte*, *Pestalozzi*, *Herbart*, и т. д.). Разуме се да су облици у којима се та мисао у току времена јављала као педагошки захтев, као и начин на који се покушавала њена примена у пракси, били врло различити. Али педагошке тежње које се данас поред разних других назива¹⁾ обележавају поглавито као „школа рада“, а долазе до израза у богатој, скоро непрегледној литератури, везане су нарочито за нека познатија имена, као што су: *Dewey*, *Kerschensteiner*, *Seidel*, *Gaudig*, *Seyfert*, *Kühnel*, *Natorp*, *Gansberg*, *Weber*, *Wieneken*, *Gurlitt*, и т. д. Сви ти писци, међу којима *Georg Kerschensteiner* заузима једно од највиднијих места, нису (као ни остали, које овде не помињемо) једног мишљења при схватању школе рада. Немогућно је да се сва та разноликост, ма и најкраће,

¹⁾ *Handarbeitsunterricht*, *Handfertigkeitsunterricht*, *Arbeitsunterricht*, *Werkunterricht* — изрази које смо ми, не баш срећно, превели као „настава ручног рада“. Ту спадају даље и изрази „школа непосредног знања“ (*Auer*), „природна школа“ (*Fischer*), „школа дела“ — *Tatschule* (*Lay*), и т. д., и т. д.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

оцрта једним чланком, те ћемо се ми, као што се већ из натписа види, задржати поглавито на Кершенштајнеру (одсад скраћено К.), који је досад пружио најзнатније покушаје како за практично извођење школе рада тако и за њену теоријску основу.

У предговору своје књиге *Begriff der Arbeitsschule* (Teubner, 1917) тврди К. да су речи „школа рада“ постале лозинка после његовог предавања у Цириху на дан прославе 162. рођендана Песталоцијевог (12 јануара 1908). На истом месту изјављује он да му никад није падало на памет да за себе присваја приоритет мисли о школи рада, као што то чини неки други писац, чије име он не помиње. Тај други писац је Роберт Сајдел из Цириха, који је код нас познатији од К. Он је још осамдесетих година прошлог века у својим списима означавао школу рада као школу будућности и тражио реформу народних школа у том правцу. Од тога доба па све до данас он неуморно ради на остварењу својих идеја. За нас је на овом месту без интереса питање: кога од њих двојице треба сматрати као првог покретача школе рада¹⁾. Ми смо њих обојицу одмах на почетку свога излагања довели у везу само због тога што су они играли једну од главних улога при претресању питања о школи рада у „првом школском парламенту на свету“, како Rein прошлога лета у својим предавањима редовно називаше немачку државну школску конференцију, држану од 11 до 19 јуна 1920. Позван од немачке владе, учествовао је Сајдел на конференцији као референт о поменутом питању. Своје мисли о њему изложио је он пред целокупном конференцијом после темељнога, филозофски дубоко схваћеног и аргументованог реферата П. Наторпа (познатог заступника социалне педагогике) о истом проблему. Одбор који је имао да састави тезе и предложи их конференцији за њене одлуке, успео је да разна мишљења помири толико да су тезе при последњем гласању у одбору примљене једногласно, а потом их је и конференција усвојила. У тим тезама је у многоме дошло до израза и Кершенштајнерово схватање о школи рада. То није чудо кад се зна колики је утицај имао његов рад пре тога. Нама је то такође разлог да се забавимо његовом педагогом, коју он базира на школи рада у вези с државно-грађанским васпитањем. Притом ће нас поглавито занимати теоријска страна, али ћемо и његовим практичним погледима и покушајима поклонити пуну пажњу, у колико то на ограниченом простору буде могућно.

Главна тешкоћа за разумевање и оцену Кершенштајнерових педагошких погледа састоји се у томе што његово филозофско схватање, које му служи за основу, није ни довољно јасно, нити пак слободно од противречности. Из његових узгредних напомена види се да он очекује

¹⁾ Стари, али још пун темперамента и врло активни Сајдел објашњавао ми је за време мога бављења у Цириху више пута колика неправда се њему чини у том погледу.

више од примера и практичних покушаја него од теорије¹⁾. Али зато он ипак у излагању своје педагогике полази од поставака и додирује проблеме који се без пречишћеног филозофског схватања не могу успешно употребити ни за правдање практичних покушаја, а још мање за сагласно, систематско оснивање једне нове педагошке теорије. То ће нам из даљег излагања постати очевидно.

Да би дошао до васпитнога циља, К. полази од појма државе. У држави, која у својим циљевима и уређењима објективира моралну мисао, види он највише *спољно* морално добро, а оно је претпоставка за то да појединац може да доспе до највишег *унутрашњег* моралног добра, до исправног убеђења (*Gesinnung*) морално слободне личности. У остварењу тога државног идеала налази сваки појединац не само лепо и достојно занимање него и драгоцену прилику за сопствено морално усавршавање. Овом схватању, по мишљењу К., није на путу чињеница да су данашње државе још врло далеко од тога идеала, да су оне каткад чак и сметња за развитак унутрашње слободе, да силом снабдевена држава изгледа појединцу пре као највише зло него као највише добро. Он подсећа притом да је и тако одличан човек као што је Јакоб Burckhardt могао рећи: „Апсолутно зло је држава“. На питање да ли тако мора и да буде, одговара К. да ми непрестано гледамо како људи стварају нове, боље државне облике на развалинама старих или одвојено од ових, верујући да се на тај начин приближавају државном идеалу, како нам га „чист ум као огњиште моралне слободе и унутрашњег и спољашњег благостања појединца износи пред очи“²⁾.

Из испитивања научне етике мисли К. да може поред све непоуданости многих њених резултата да извуче један утврђени закључак, наиме да је „највише и најсавршеније спољашње морално добро она друштвена организација која сваком појединцу може да да све оно што је за њега због његове унитарне природе морално добро“. И пошто је човек према својој духовној природи наклоњен постављању смерова у чијем остварењу, одн. тежњи за остварењем, пролази човечји живот, то је за К. поменута друштвена организација највиши општи смер. Добро схваћени смерови појединца садрже се у општем смеру заједнице, у колико ова може да буде означена као највише добро. Неодобравање на које његово гледиште наилази, долази по К. од неспоразума који се састоји у томе што се мисли да он васпитање не ставља у службу означеног највишег спољнег добра ради његовог остварења у датој држави, него да оно има по њему да слепо служи једном одређеном, трајно учвршћеном државном организму.

¹⁾ Сравни, нпр., предговор у његовој књизи *Der Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung*, стр. V, Teubner, 1919.

²⁾ *Begriff der Arbeitsschule*, Teubner, 1917, стр. 3.

У тежњи да ову нејасност уклони, чини К., поред већ учињене претпоставке да је морална заједница највише спољно морално добро човеково, још и једну другу: дата држава креће се у толико више у правцу идеалне моралне заједнице, у колико се више помоћу васпитања шири сазнање да су највише унутрашње и највише спољашње морално добро наизменично условљена, и у колико се више на основу тог сазнања све васпитне мере управљају према етичком појму о држави. На основу тих претпоставака може данашња држава да одређује смер и задатак јавних школа према својем смеру и својим задацима. А смер је данашње државе по К. двојак: егоистички (брига за спољашњу и унутрашњу безбедност и физичко и духовно благостање својих грађана) и алтруистички (постепено увођење царства хуманости у човечјем друштву). Неодрасле генерације треба васпитати тако да служе томе двоструком смеру. На тај начин се по мишљењу К. васпитању не поставља један утилитаристички циљ, већ етички у пуној мери.

Називајући човека, који датој држави служи увек према њеном реченом двоструком задатку, *употребљивим државним грађанином*, означава К. смер јавних школа и свега васпитања укратко: васпитати употребљиве државне грађане. У овој формули гледа он *целокупан* смер. У даљој обради његовој долази К. до осталих оправданих задатака васпитања и до школске организације, коју он обухвата појмом „школе рада“. Јер нико у држави не може бити употребљиви грађанин ко не врши ма какву функцију у њој, ма какав рад од непосредног или посредног добра по државни смер.

Према овоме *први* је захтев од сваког појединца да буде оспособљен и расположен за изванредан рад у држави, другим речима, ма за какав позив који непосредно или посредно потпомаже државни смер. Из тога произлази и најпримитивнији задатак јавне школе: да поједине васпитанике спреми за доцнији позив. То још није морални задатак, али је основна погодба за постављање моралних задатака.

Други је захтев од школе да појединце навикне да свој позив не сматрају само као потребу за своје лично физичко и морално одржање, него да га врше и према интересима уређене државне заједнице. Увек је могућно да се код неодраслих генерација развије свест да је рад сваког позива потребан с гледишта целине и да се са примањем једног позива прима и дужност да се он по могућности најбоље врши.

Трећи и највиши задатак јавне школе састоји се у томе да у васпитанику развије наклоност и снагу да, поред позива и помоћу њега, као и старањем око свога ја, око усавршавања своје особите личне вредности, допринесе свој део, те да развитак дате државе иде у правцу идеала једне моралне заједнице. „Јер идеал моралне заједнице постоји тек у хармонијској вези морално слободних личности, које у својим многоструким разликама једна другу допуњују и носе“.

На овај начин добија К. три јасна и одређена задатка сваке јавне школе, па и народне, а они у исто време — пошто су међу собом нераздвојно везани — обухватају и *целокупни* васпитни смер. Та три задатка обележава он кратко овако :

1. образовање за позив, или бар припремање за њ;
2. морални преображај образовања за позив;
3. морални преображај заједнице у којој се позив врши.

Из овог кратког излагања може се лако прегледати основа на којој К. даље развија своје схватање школске организације и васпитања у опште. Он полази од појма државе, заједнице, па мисли да ће васпитањем појединаца за службу држави извршити морални преображај и појединаца и државе. Морални преображај заједнице не може се ни замислити без моралног преображаја оних који чине ту заједницу. То истицање целине је неоспорно од вредности. Но К., као што се види из његовог рашчлањавања васпитног смера, ставља службу целини на једно недовољно осветљено место кад образовању за позив даје пресудни значај. Нејасност коју изазива његов васпитни смер, не умањује се тиме што К. изреком тврди да се ниједан од оних задатака не може решити без оба друга. Школа не може дати ђаку морално схватање свога позива, а да њега самог што је могућно темељније не спреми за позив; али она не може, обрнуто, да спреми ђака правилно за позив, а да се она сама не осећа као средство једног општег смера, приближавања дате државе идеалу правне и културне државе. Школа која би имала пред очима било чисто научне, или чисто уметничке, религиозне, привредне, трговачке или техничке смерове, која би се дакле руководила појединим смеровима, не би давала *сваком* ђаку његов *највиши* смер, и то би само било на штету образовања за позив. К. осуђује ограничено специјализирање, које нарочито влада на универзитетима, и које ученике упознаје само „с једном страном или с једним делом од стране“, а не с целокупним позивом. Процес који се ту врши пореди он с процесом поделе рада, који влада индустријом на штету опште културе. „Ако је овај процес атомистичке поделе рада иманентан културном развојку, онда, вели К., имамо ту једну нову страну „трагедије културе“, од које је Georg Simmel две друге стране тако изразито оцртао у својим есејима“.

Из последњих навода види се да К. даје појму образовања за позив један веома широк обим. Оно се, тако рећи, поклапа с образовањем које се обично обележава као *опште*. Но, и ако је употреба појединих речи у последњој линији произвољна ствар пишчева, ипак је тешко изједначити опште образовање са образовањем за позив. Опште образовање има да оспособи ученика да после школе самостално избере себи позив, оно је припрема за сваки позив, док образовање за позив циља на један одређени рад, на поједине позиве. Такво образовање не

може никад бити задатак народној школи. К. ни сâм не мисли на то, али је непотребним увођењем нове употребе речи, и нарочито практичном применом својих погледа, створио код многих уверење да он од школе прави занатске радионице, а од ђака — шегрте. Да се он не сме тако да разуме, показаће нам даље излагање, које ће нам у исто време бити и опомена да његове новине критично посматрамо и усвајамо. Исто тако ни у погледу истицања целине изнад индивидуе није К. јасан. Он схвата душевни живот човеков, као и заједницу у којој човек живи, на начин који се од индивидуалистичко-материјалистичког схватања принципиелно не разликује, ма да би он у ствари то хтео. Ми ћемо имати прилике да се у наредном чланку, кад будемо говорили о државно-грађанском васпитању код К., дуже задржимо на томе, а овде ће нас сад занимати даљна обрада већ обележене васпитне основе.

К., као што напоменух, увиђа да његов први васпитни задатак (образовање за позив или пак припремање за њ,) долази у сукоб с појмом о општој народној школи, али мисли да тај сукоб у ствари не треба да постоји. Он се позива на то да је и сâм Песталоције захтевао и спроводио образовање за позив. Таквим позивањем чини К. сâм себи једну рђаву услугу: он цени Песталоција по неким његовим практичним покушајима и по споредним местима у дубоком, али тешко разумљивом учењу овога гениалног педагога. Ја сам у својој књизи *Über die Grundlage der Erziehungslehre* (Pädag. Magazin, Heft 846; Langensalza, 1921), излажући Песталоцијеву педагогику, показао (стр. 61) колико је нетачно кад се образовање за позив хоће да стави у средиште Песталоцијевих тежњи. По њему је право образовање једнако за све људе, оно је опште. К., међутим, већ на првом кораку у разрађивању своје основе, тврди да је „занат не само основа сваке праве уметности, већ и основа сваке праве науке“. Због тога тражи он да свака јавна школа припрема не само за духовне него и за мануелне позиве. Мануелни, ручни рад чини притом основу свега образовања, те је народна школа, која нема установе за неговање ручног рада, рђаво организована школа. Свака народна школа мора да има места за практичан рад, радионице, баште, школске кухиње, собе за шивење, лабораторије. Настава ручног рада мора да буде уведена у народне школе као заокругљени *наставни предмет*. Тиме смо приспели већ на место на коме се разни заступници школе рада одлучно размимоилазе. Једни схватају школу рада као наставни принцип, метод, док други, као и К., подразумевају под тим именом школу у којој ручни рад као засебан наставни предмет доминира. К. иде још даље и вели да би најбоље организована народна школа била она која би ученике груписала према њиховим доцнијим позивима и припремала их за њих, а да ипак зато не постане стручна, занатска школа. Колико се ово мишљење слаже с раније изнетим гледиштем о специјализирању, нека цене сами читаоци. Код К. такве противречности нису ретке, и ја ћу их додиривати

само кад се то не може избећи. За нас је важно питање: да ли се настава ручног рада у облику који К. жели може спровести у народној школи с погледом на њен општи, унитарни задатак и, ако може, у колико је то могућно? Ако се при одговору на постављено питање удаљимо донекле од К., онда ће то бити само у тежњи да тај модерни наставни проблем што боље осветлимо.

Али пре него што пређемо на то, морамо да наведемо још укратко како К. мисли да постигне други и трећи задатак свога васпитнога смера (преображај позива и заједнице у којој се позив врши). За развијање свести да се сваки рад, па био он најмањи и најнижи, врши за добро заједнице, нема другог средства, вели К., од онога које он обележава као *организација школског рада у смислу радних заједница*. Шта подразумева К. под радним заједницама? Полазећи од државе и тражећи правилан метод за васпитање употребљивих државних грађана, К. је поставио себи питање: који су основни односи што утичу на социални живот у држави? Ако те односе будемо могли створити и у школи, онда ћемо добити погодно средство да васпитавамо за живот у држави. На постављено питање К. одговара да су основни односи: а) заједнички рад са свима појавама поделе рада, б) начин увршћивања појединца и његовог рада у један велики привредни план, в) заједничка самоуправа са њеним тежњама к изједначењу интереса и са њеним својеволјним потчињавањем појединаца под ауторитет признат од заједнице, разуме се, у колико се он не противи моралној идеји¹⁾. Можемо ли да створимо те основне односе у школском животу? К. одговара одлучно да можемо и наводи много примера за то, нарочито из енглеског и американског школског живота. Радне заједнице су несумњиво једна од најлепших идеја модерног педагошког покрета. Оне су доиста неопходне за неговање свих оних навика које се обележавају појмом карактер, и, правилно схваћене, одговарају потпуно педагошком гледишту, које сам ја изнео у поменутој својој књизи²⁾. Овде сам додирнуо ту страну Кершенштајнеровог педагошког схватања само зато да би нам даље излагање о ручном раду било јасније, јер се без радних заједница његова школа рада не може да разуме, а исто тако ни његово државно - грађанско васпитање, као што ћемо доцније видети. А сад се враћамо на наше питање о настави ручног рада као засебном наставном предмету.

Ми смо још у самом почетку овог излагања поменули да су скоро сви знатнији педагози наглашавали потребу ђачког рада при настави, али у смислу саморадње. Такав захтев одговара потпуно и модерном педагошком схватању: школа рада представља у том случају једну психолошки потпуно оправдану наставну методу, на чијем спровођењу у

1) *Der Begriff der staatsbürgerlichen Erziehung*, стр. 49 и даље,

2) *Über die Grundlage d. Erziehungslehre*, стр. 93 и даље.

школи морају да раде сви наставници, ако им је положај модерне педагогике у опште познат. Школа рада је онда школа саморадње и своди се на један наставни принцип, те се због тога и цео реформни покрет у том правцу означава као покрет за остварење принципа рада у настави.

А да ли тако стоји ствар и с наставом ручног рада у смислу Кершенштајнеровом? Школски идеал који њему лебди пред очима црта он овако: „Ми се морамо старати да створимо себи школу где ће се ученици сами од себе активно развијати, а не пасивно помоћу сталног приноса градива за образовање споља, и где се, као у животу једне породице, једног удружења, једне заједнице по позиву, једне државе, *заједничким* предузимањем неког задатка који има да се реши ствара она многостраност односа човека ка човеку у којој скоро сваки карактер налази оно што је његовом узрасту најподесније, и наилази по себи на ограничења чије га прекорачење чини неупотребљивим у друштвеном погледу. Ми морамо тежити школи која је ношена и прожмана духом радне заједнице, те на тај начин разграђава све оне васпитне снаге за развијање карактера које су везане за сваку радну заједницу с озбиљним смером“¹⁾. И J. Dewey, на кога се К. врло много ослања, хоће од „сваке школе да начини једну заједницу у малом, у којој ће се по врстама занимања огледати живот већег друштва“²⁾. К. признаје да смо, уз пркос многобројним покушајима за остварење радне заједнице, у школи још увек врло далеко од онога што он сасвим јасно има пред очима. Али ће, вели он, доћи време када ће свака школа бити школа рада у његовом смислу. У том погледу он можда има право, а можда не, јер сваки према свом схватању предсказује будућност на овај или онај начин. Као данашње, јасне покушаје за спровођење радне заједнице у школама, означава К. тзв. васпитне заводе на селу (*Landerziehungsheime*). Ја сам, до душе пре више година, имао прилике да видим један такав завод (у замку Glarisegg-у на Боденском Језеру у Швајцарској). За неколико часова било је, разуме се, немогућно да се тачно упозна дух који у том заводу влада, али нека преимућства у сравњењу са државним школама могла су се одмах и лако опазити. Тако нпр.: мали разреди, кратки часови, настава у пољу, немање годишњих испита (али зато постоје завршни, који одговарају нашој гимназијској матури). Обавезна настава ручног рада била је уведена у све разреде. И док сам ученике гледао на разним физичким пословима (рад у башти, у радионици чамаца, итд.), дотле нисам могао опазити исту саморадњу у осталој настави. На часовима којима сам ја присуствовао, предавано је наставно градиво чисто акроаматички.

¹⁾ G. Kerschensteiner, *Charakterbegriff und Charaktererziehung*, Berlin 1915, стр. 208 и даље.

²⁾ J. Dewey, *The School and Society*, 1900.

Ми смо већ казали да саморадња ученика мора да чини основу целокупног васпитног рада, а одобравамо и то да ученици треба да добију слику о привредном животу заједнице у којој живе; али К. мисли да саморадња као наставни принцип или као метода нема ничега заједничког са школом рада како је он замишља. Он тражи ручни рад као главни наставни предмет, тражи радионице и стручне, технички образоване учитеље. Своје идеје К. је потпуно спровео у целокупној продужној школи у Минхену, а делимично и у вишим разредима народне школе. Извештај о практичном раду у том правцу који се налази као додатак његовој књизи *Begriff der Arbeitsschule*, показује нам да је К. с великим успехом већ привео у живот своје педагошке погледе. Он нам ту детаљно излаже избор и распоред градива, распоред часова, начин обраде и у опште целокупну организацију његових минхенских покушаја. Не потцењујући нимало тај одличан рад, ми не смемо у њему ипак гледати нешто друго до успеле покушаје. Тако је Кершенштајнерову школу у Минхену схватила и немачка државна школска конференција, чије одлуке о настави рада садрже све главне мисли о томе: у ком правцу треба те покушаје даље разграђавати и потпомагати¹⁾. Од коначног решења питања о школи рада ми смо још врло далеко. То нам доказује читав хаос разних мишљења која нам пружа огромна литература о том питању. Па ипак можемо ми сву ту разноликост да сведемо у главном на два правца, под које, у осталом, можемо подвести и све раније покушаје што се налазе у историји педагогике. Један од тих праваца гледа у ручном раду главну ствар, тако рећи смер образовања, а други га сматра само као средство општег образовања. Док К. хоће да уведе ручни рад у народне школе у толикој мери да он служи као „припрема за будући позив“, дотле једна друга група сматра наставу ручног рада на сличан начин као засебан предмет, па жели да се та настава, како у погледу на избор градива тако и у погледу на начин његовог обрађивања, руководи само техничким обзирима. Лабава веза с осталом наставом треба у толико да постоји што ће се, нпр., знања добивена у геометријској настави или настави цртања примењивати при раду, а искуство добивено радом такође у осталој настави (нпр. у физици, природним наукама, итд.). Други опет захтевају такође пуну самосталност наставе ручног рада, али хоће да она своје предмете узима само из области која се обрађује у осталој настави. Рад треба да буде само примењена настава.

И у једном и у другом случају треба настава ручног рада да буде самостална, па било као засебан наставни предмет с одређеним бројем часова, било као „споредни разред“, који би се додао свакој школи. Овај споредни разред тражио је Ziller, јер је сматрао да настава ручног

¹⁾ *Die Reichsschulkonferenz in ihren Ergebnissen*, Quelle und Meyer, Leipzig, стр. 111.

рада истина допуњује опште образовање, али да она не припада правом васпитном идеалу, пошто се односи на једну специалну страну живота (образовање за позив).

Настава ручног рада према изнетим гледиштима има да се изводи у нарочитим ђачким радионицама; она не сме да буде играчка, не сме да негује дилетантизам, већ озбиљан рад; не треба у исто време почињати више вештина с ученицима; циљ не треба да је добијање техничких подобности, већ њихова примена у животу (израда целих предмета); настава се мора прилагодити месним приликама, због чега се препоручује и рад у башти као допуна.

Овим начелима су руковођени и курсеви ручног рада које је у Србији завео Андра Ђорђевић као министар просвете. Ми смо тада претекли били многе друге земље, уводећи наставу ручног рада као обвезан предмет у основне школе са два часа недељно. Како се тај покрет завршио, познато је, али је наш закон и даље (чак и према најновијем пројекту) задржавао ручни рад у наставном плану за народне школе. Али нешто више од тога није никад урађено: ја не знам основну школу у којој се ручни рад предаје на начин како су га себи замишљали Андра Ђорђевић и његови помагачи. Више година после тог првог покушаја, кад је настава ручног рада одавно већ постојала само на хартији, ја сам у једом забаченом селу међу бреговима источне Србије имао прилике да видим један правилан покушај за спровођење наставе ручног рада. Учитељ из тога места не беше походио ниједан курс ручног рада, у школи не беше радионице са тезгом и скупим алатима, па ипак сам поред лепо обрађене градине видео и много ученичких радова од дрвета, хартије, песка и глине. То су били предмети који су обрађивани у настави, нарочито у пољопривредним поукама. Пољопривредни алати (чак и мала кола, плуг, итд.) били су израђени од дрвета скоро једино ножем. Доживљаји са излета шематички су представљени помоћу песка и глине. Целокупни, до душе врло примитивни привредни живот те околине, био је на тај начин представљен ученицима.

Овде, по мојем мишљењу, добијамо полазну тачку за решење питања о увођењу ручног рада у школи. И збиља, у множини разних мишљења, предлога и покушаја, налазимо и таква која наставу ручног рада стављају у службу опште наставе. Градиво за њу треба да се бира, уреди и обрађује по општем наставном плану, у колико вежбања нису тешка у техничком погледу. Кад ручни рад буде захтевао већу техничку способност, онда он мора поћи одвојеним путем и само пружати прилику да се оно што је у осталој настави научено практички примени. Као што се види, ово гледиште хоће да изједначи већ означена два, од којих једно наставу ручног рада сматра као нарочити наставни предмет, а друго као наставни принцип. Али изједначење није увек најбољи модус.

По нашем схватању морају се при спровођењу наставе ручног рада одвојити две ствари: та настава има да служи или образовању за позив или општем образовању. У првом случају може се она факултативно организовати према локалним приликама мањих и већих животних заједница, и то на разне начине: као продужна, занатска или индустријска школа, или као факултативна настава у нарочитом разреду, који би се придодао општој народној школи. Обавезно се може настава ручног рада увести у општу народну школу само онда кад се она потпуно потчини општем васпитном смеру. Оваквим тврђењем се ниуколико не смањује васпитна вредност рада; на против, тиме се избегава једностраност, а рад, деловање, акција, једном речи ученичка саморадња искоришћује се у свима наставним предметима као основица општег образовања. То не значи да таква настава нема ничег заједничког с наставом ручног рада. Ако је овој задатак да код ученика извежба руку, око, да образује прецизност, способност за самосталну израду разних предмета, онда се све то може постићи и радом помоћу мање скупог материјала, ван радионице, у разреду исто тако добро као у школској градини и при излетима. У свима школским предметима пружа нам настава довољно прилике за то, — већ и код прве елементарне наставе, при којој треба довозати на Fröbel-ове радове из дечјег забавишта. Познавање природе и домовине, историја, географија, неисцрпне су области за рад и саморадњу ученичку. Ако Кершенштајнеру таква настава није још школа рада, онда то не мења ствар ни мајмање. Неоспорно је да се, не само техничко образовање руке, него и естетичка осећања и морално поступање, могу развијати, а да се не задире у јединство наставе. То нам најбоље показује тако звана укупна настава, која је према принципу рада спроведена већ у бечким, односно аустријским народним школама. Ја пак подсећам овде само на заједничну израду посматраних предмета, на неговање биљака и цвећа у школској градини, поступање с тицама и другим животињама, и т. д. Ову разноврсност немамо у ђачкој радионици, па ма била она снабдевена најбољим алатима и најскупљим материјалом. Каква би у опште била добит ако би се застарела школа учења или школа књиге (како је К. назива) заменила школом заната?

Настава рада, како је ми замишљамо, одговара довољно и оном другом, најважнијем разлогу заступника школе рада у Кершенштајнеровом смислу, наиме да ученици радом у својој малој радној заједници упознају привредни развитак већих животних заједница. Школски излети, путовања и посећивање разних привредних институција уводе ученика непосредно у живот и упознавају га с њим. Организована радна заједница у школи не може међутим, насупрот нади Dewey-а, Кершенштајнера и других, никад, чак и у најуспелијем случају, да представи правилно живог у правој великој заједници на свима његовим странама. Ми тиме не споримо васпитну вредност такве организације, него хоћемо

само да скренемо пажњу да се она не сме оснивати на простом подражавању и да је скопчана с тешкоћама, нарочито у нижим школама. Нама је такође јасно да ми тражимо много више него што су та пресликавања кад хоћемо да идемо у сâм живот. Ми не заборављамо ни евентуалан приговор да би настава по оцртаном начину лако могла прећи у случајну наставу, али је исто тако опште позната истина да је много лакше прописати него спровести један наставни програм за целу државу или, шта више, и за цео свет. Ако је Песталоцијево начело: *живош образује* истинито, онда се мора створити прилика да живот, онакав какав је, повољно и према постављеном смеру утиче на развитак детињи. Филозофско схватање и психолошко испитивање душевног живота треба да се старају да душевни живот детињи не буде изложен случајностима, већ да се упути правим путем, а овај се данас никако не може наћи у једном више или мање занатском образовању. Такво се образовање мора оставити стручним, занатским и другим школама за позив. Општа народна школа има подједнако (хармонијски) да развија све стране душевног живота, она дакле мора опште образовање да сматра за свој задатак. Тиме се настава ручног рада нити анатемише нити пак потцењује у њеној вредности за васпитање. Шта више, један знатан део њеног васпитног градива може се тек по изнетом гледишту правилно спровести. Не упштајући се у појединости, ми наглашавамо да нам извештаји о огледним школама града Минхена, гдe се врше пробе Кершенштајнеровог система, показују довољно да се такав начин примењује и у другим школама од учитеља који сматрају саморадњу ученичку за основицу свога васпитања, али они не налазе да је за то потребна нарочита школа рада. Кад се душевни живот правилно схвати, кад се његова суштина не тражи у представама и садржајима свести већ у једној првобитној акцији, деловању нашега живогa бића, онда школа, која има да развија душевни живот, не може бити нешто друго него школа рада. Тек тада се може правилно схватити и њен социални значај, јер нам само то гледиште излаже акцију и животну заједницу као примарне, а материју и индивидуу као секундарне појаве у свету. То модерно сазнање о животу и свету недостаје Кершенштајнеру, и он се у теоријској одбрани своје школе рада узалуд труди да оде даље од индивидуалистичко-материјалистичког схватања, које је досад имало одлучан утицај како на васпитање и школску организацију, тако и на све остале гране заједничког живота у опште. У томе лежи узрок за велику популарност његових погледа, али и за неодређености и противречности у његовом васпитном систему. Ово наше тврђење биће само појачано наредним чланком, чији ће предмет бити државно-грађанско васпитање по Кершенштајнеру.

(Наставиће се).

Д-р ВОЈ. Р. МЛАДЕНОВИЋ

НАПОЛЕОН И КАРАЂОРЂЕ

(КРАЈ)

Али вратимо се на преговоре Карађорђеве. Овај у њих није ушао сам. Он је своје писму био додао неку врсту изјаве Сената српскога народа који је потврђивао и развијао идеје садржане у његовој краткој посланици. Не говори он ту само у име побуњених Србијанаца, него такође у име својих осталих сународника, „становника Босне, Херцеговине и оних насељених у краљевини Угарској, не изузимајући Бугаре који су тако рећи огранак исте гране; сви ти народи потећи ће за њиховим примером на први знак који буду дали“. А мало даље редактор те ноте, нико други него посланик одређен да носи поруку, капетан Радо Вучинић, подвлачи тај споразум. И он као да је предвидео будућност: „Колос угарски, вели он, потпора Аустрије, пашће под ударцима француских војника удружених са српском војском, јер неколико милиона Срба који стењу под јармом мађарским у Славонији, Срему и Банату, чим угледају своју браћу из Србије, обрнуће своје оружје против угњетача“.

Снабдевен тим упуштвима, капетан Вучинић крете се за Букурешт, одакле ће преко Галиције, Шлеске и Моравске стићи у Беч у час поласка Царевог. Војвода де Кадора био је извештен о његовом доласку једном нотом од Господина Леду, француског консула у Букурешту, који је после кратког устезања одобрио тај пут Карађорђевог изасланика и подупро његово тражење. Али у одсуству императоровом тако преговарање било је тешко. Оно је могло проузрочити такве међународне компликације да војвода де Кадора не хтеде узети никакве обавезе и одложи до Наполеоновог повратка у Париз продужење тих разговора.

Али у исто време он не оставља без наде српског изасланика. Он има за њега лепих речи и издаје налог Г. Леду да остане у додиру са њим и да му покаже симпатије. „Његово Величанство, вели он у својим инструкцијама од 17 октобра 1809, не може остати потпуно равнодушно према судбини једнога народа који је показао толико истрајности и храбрости“. Шта више, мајор Мериаж је нарочито одређен да продужи разговоре са капетаном Вучинићем. Овога је тада Карађорђе нарочито одредио за пуновласног пуномоћника. Он иде у Љубљану и у Париз, где остаје четири године у положају мучном, али пуном достојанства. У више махова он понавља своје тражње; он извештава о догађајима који се одигравају у Србији и наваљује да се најзад установи неки споразум. Министар, или заповедник дивизије са Југа, подносе цару извештај о тим поновљеним корацима, али забављен журнијим догађајима, јер рђави дани наступају, Наполеон не одговара. Капетан Вучинић онда хоће да се врати у своју домовину и подноси своја опозивна писма. Али Цар га не пушта да иде. Он га задржава крај себе, резервише га

у неку руку с обзиром на догађаје које будућност може довести, али који се нису остварили. У првим данима 1814 несрећни посланик је могао да се врати у своју земљу односећи поштовање свију који су дошли у додир с њиме и жаљење што није успео у својој мисији.

Ми смо дакле видели да се интересовање за словенске ствари у француским политичким круговима било пробудило, а словенско име није се било при том ни изговорило. Тај преокрет довољно објашњава чињеница да су словенске покрајине као Истра, Далмација, Словеначка и један део Хрватске прешле под власт Француску. Мени овде није намера да изводим историју француског утврђивања у Далмацији, Истри и Словеначкој. Уговор пресбуршки давао је Французима старе поседе Венеције, то ће рећи Далмацију; ток догађаја, то ће рећи победе, омогућиле су нам да се проширимо и више у Јадранском приморју и унутрашњости. Хтело се извршити продирање мирним путем; то није увек било могуће. Требало је победити отпор, потиснути чак непријатеље, али, ма како јак и моћан да је био Император, он се није хтео силом наметнути својим новим поданицима. У једној ноти сачуваној у Министарству Спољних Послова, ми читамо следећа упуства поводом нових словенских тековина с обзиром на Шенбрунски уговор: „Ново задобијање Краљевства Хрватског на први поглед осигурава следећа преимућства: служиће као житница неплодним пограничним крајевима Далмације, даће природне међе том пределу, и отвориће врата заузећу Турске, и т. д. . . . Али, треба признати и то да ти народи имају укорењену мржњу против Француза и да би према томе требало гледати да се отклони та предрасуда која би могла имати кобне последице, нарочито ако би тим крајевима имао управљати човек мало насилник. Карактер словенских народа свуда је исти: кад их задобијемо добрим понашањем, можемо извући од њих све користи. У противном случају требаће увек употребити принудна средства која би невероватно смањила користи што их замишљамо извући из те земље“.

Јесмо ли успели победити ту предрасуду? Мени збиља изгледа да јесмо. Поводом тога имамо извесна сведочанства која су Французи купили са неким поносом. То су на пример оне чудне успомене из младости Г. Ткалца, који нам прича како му је у гимназији у Карловцу његов професор, један словеначки фрањевац, говорио у поверењу врло полако, јер се требало чувати полиције: „У мојој земљи Французи су учинили више добра за шест месеца него Хабсбурзи за шест векова“. Он нас подсећа још и на ону жалбу сељака при повратку Аустријанаца: „Француски орао имао је само један кљун, а овај има два, он више једе“. Да ли да подсетим најзад на тако познату анегдоту о Аустријском цару кад је посећивао враћене покрајине и свуда наилазио на путеве, мостове, булеваре, тамо где је он оставио угажене стазе, примитивне прелазе, провалије. „То су све Французи начинили“, рекоше

му. — „Каква штета, одговори он, што нису били заузели цело моје царство“, — што му ипак није сметало да нареди да се униште или избију све спомен-плоче о грађењу путева. Одиста, Мармон, генерални губернатор Илирије, сматрао је у неку руку за ствар свога честољубља да преко својих трупа установи мрежу путева необично добрих за оно доба. Они су имали од 15—20 стопа ширине, и били потпуно насути шљунком; на извесним местима требало је правити зидове за подупирање од 20 стопа висине. Радови су били брзо вођени, а трошкови нису били велики, пошто је то било дело војника. Утисак произведен у свој земљи био је врло велики. Мармон постаде нека врста легендарне личности и још данас по Далмацији кружи нека врста басне: „Мармон је узјахао на коња и рекао: нека се путеви начине; а кад је сјахао, путеви су били начињени“.

Саветник Пелен, који је морао да иде ради неке истраге у Илирију 1811, говори о Мармону са одушевљењем.

Због удаљености Париза, Мармону је била дата необична власт. Била је чак збрка између административне и судске власти, јер у извесним случајевима он је могао заменити Државни Савет и Касациони суд. Изгледа да је он то употребио на добро свију. „Не може се навести, вели саветник Пелен, ни један пројекат користан за ову земљу, а да се одмах не спомене да га је он смислио, спремио или покушао. Он је волео становнике, он је постао омиљен међу њима и успомена на њега биће им увек драга“. Немајући деце, а завађен са женом, он је обилато трошио свој приход. Он је био врло дарежљив и великодушан. „Сад први пут, вели опет Пелен, Љубљана има двор; осим палата и светковина у њима, Мармон је имао пољско добро са кућом и великим парком где је упослио множину надничара. Трпеза му је била пребогата. Имао је многобројне слуге, стотину коња и чопоре ловачких паса“. После њега генерални губернатор био је генерал Бертраи, који је доцније дао толико доказа оданости према Наполеону на Светој Јелени. То је био човек једноставан, благ; али због његове исправности и правичности за њим су жалили. Последњи губернатор остао је на дужности само шест недеља пре слома. Он дакле није имао времена да нешто користи. Његова кратка власт ипак је обележена једним догађајем који баш не можемо означити као реформу. Био је тада у љубљанској тамници један на смрт осуђени, и како је Наполеонов законик био уведен у илирске покрајине, генерални губернатор — нико други него некадањи префект полиције Фуше, војвода од Отранта, — хтео је по сваку цену да тај буде гилотиниран. Међутим, у Љубљани није било гилотине, и он наручи да му дође једна из Капо д' Истрије, али кобна справа стиже сувише доцкан.

Поред тих старешина находио се читав штаб чиновника, од којих једни беху приспели из Француске, као главни интендант де Шаброл,

способан и вредан администратор, и известилац за молбе у Државном Савету Ле Каз, који је на Светој Јелени био друг Наполеонов. Било је такође Талијана, Хрвата, Далматинаца, и све је то сачињавало двор, доста шарен али пристојан и беспрекоран. Међу њима се налазио један мали чиновник чије ћу име споменути, јер је он био мој претходник у *Journal des Débats* на рубрици југословенских ствари, које се тада називаху илирским. Он је постао славан писац, члан Француске Академије. Приликом свога бављења у Љубљани он је покупио врло живе утиске о пределима и ношњи, којима се послужио да напише три тобожња илirsка романа, у којима се локална боја састоји само у одећи јунака, а не и у њиховим осећањима и менталитету. Тај писац био је Шарл Нодје, који је у Љубљани уређивао француски део полиглотских новина *Илирски Телеграф*.

Пошто сам навео неколико људи који су управљали илирским покрајинама, ја бих хтео да кажем неколико речи о реформама које Французи беху увели. Али у овом случају ја ћу пустити напред словеначке и далматинске писце. Говорећи о законодавству и реформама које су увели моји сународници, судећи о томе са француске тачке гледишта, ја бих се бојао да ће на мене утицати национална наклоност и да нећу са жељеном непристрасношћу изнети слику француског дела у Илирији.

Дајем дакле реч Г. Богумилу Вошњаку. Пошто је у крупним потезима оцртао административну организацију, он почиње једном критиком: „Творци Илирских Покрајина учинише заблуду не створивши локалну окружну владу, али треба се сетити да званичан став Царства није био склон локалној влади и никаквом облику аутономије. Главни прекор који би се са разлогом могао учинити француској администрацији јесте што су хтели сувише брзо усадити француске установе у нову и сувише младу државу. Наполеонска ера обележена је тежњом ка централизовању... Судска процедура била је тачно копирана са француске употребе. Највећа заслуга Наполеонова била је што је увео грађански законик. По наредби Илирске Владе грађански законик био је преведен на три земаљска језика. С војничке тачке гледишта Наполеон је имао много дивљења према организацији војничке границе. Предложише му да их униште. „Јесте ли ви луди, одговори им он, Хрвати нису Французи“. Његов војнички геније био је опчаран типском организацијом народа извежаног ратника и ценио је његове војничке врлине“.

Отворимо овде једну заграду. Французи су били популарни у војничкој граници, и више пукова било је тамо састављено за Француску; неки од њих били су некретни, остали су у земљи да је бране, и задржали су своју породичну организацију; и кад један Француз прегледа у архивама Министарства Рата у Паризу списак официра тих пукова, он са чуђењем — ако не познаје ту сасвим нарочиту организацију — наилази на назив пуковске бабице. Али други напустише своја огњишта, исто

као некад, у осталом, под старом Монархијом, где је *Краљевски Хрваи* био један од најлепших пукова. Под наполеоновским заставама они су се херојски борили у походу на Русију, као и у Немачкој. У Француској војсци они су били познати под именом „дрвени огртачи“. Улогорени неко време на обалама Рајне у Ландау, они су произвели сензацију. На њих су указивали као на страшило деци која нису била добра, и данас још, међу многобројним француским изразима који се од наполеоновске окупације задржали у говору на левој обали Рајне, налази се реч „*tap-torouge*“, којом се означава баук.

Али вратимо се на Д-р Вошњакову оцену француске администрације: „Главна упориште француског режима било је уништење средње-вековног феудализма који је постојао под влашћу аустријском или венецијанском. Французи прихватише снажно у своје руке проблем ослобођења сељака. Они уведоше друштвену једнакост одмах после анексије и властела из старог режима изгуби свој утицај и своју превласт у друштву. Они уведоше један систем школовања. Основан је био Универзитет по угледу на мајку отаџбину. Словеначки језик, који су аустријанци презирали, добио је право грађанства у школама, и Академија била је основана. Историја француске администрације у Илирији представља најлепшу и најсрећнију пробу политичког васпитања коју је икад који народ покушао извести у страниј земљи. Француска даде доказа о великој вештини, способности и дару, стварајући ту западну југословенску државу. Геније слободе био је истина мало скучен под царством у доба анексије, али дух Револуције деловао је ипак. Дах грађанске једнакости и осећање слободе ширио се овим земљама чији народи бејаху погнати под јармом аустријског или венецијанског апсолутизма.

„Има ли за Француску Владу ичег дирљивијег од ових народних речи: за време Француза плаћало се мало порезе. Судије су биле строге, али праведне. Новац је био обилнији но игда. Беде није било. Велика господа морала су бити скромна. С нама се поступало човечно. Живело се без бриге. Били смо весели и задовољни, много више но сад. Али тако срећно време и не може увек трајати“.

Господо, слика је сувише лепа. Њу улепшава удаљеност времена и престиж прошлости. Међутим, ја сам уверен да у њој има један део истине.

Од Илирије, пређимо сад на Далмацију, да видимо шта вели о томе Конте Војновић.

„Године француског управљања у Далмацији (1806—1814) биле су „*tolle grabatum terum et ambula*“ за ту покрајину и целу српско-хрватску нацију“.

Одиста, Далмација и ствар југословенског уједињења дугују Француској.

„Прво, ради признања словенског обележја Далмације. Француски пук је увео у Далмацији употребу српско-хрватског језика у школи и

администрацији. Национални језик изгубио је своје место иза повлачења француског, и тек после двадесетогодишње огорчене борбе он је то место поново задобио, проширио и утврдио. Од доба највећег књижевног развитака сплитске и дубровачке школе (XV—XVIII век), то је било прво васкрснуће словенског језика после дугог венецијанског сна.

„Друго, ради прве демократизације Далмације уништењем класа и привилегија племства, узапћењем неутуђивих добара и новим дахом рада и подузетности који је дунуо ослабљеном земљом, земљом коју је фантастична нехатност административна довела до пауперизма. Француска је дакле омогућила победу словенског демократског васпитања у Далмацији.

„Треће, административно груписање илирско представља четврти, и ако делимични, покушај уједињења југословенских земаља.

„Француска је дакле та која је дала могућности да угњетене душе Јужних Словена на „вечитим бреговима“ могу угледати први зрак светлости“.

Шта да додамо таквом сведочанству. Ја разумем сад Водникову химну: „Наполеон рече: устани, Илиријо! Четрнаест векова маховина је покривала, данас јој Наполеон заповеда да стресе прашину. Она ће бити славна...“

Ја се заустављам на тако лепим речима, на тако сјајним сведочанствима. Обоје је тако угодно једном пријатељу ваше нације, вашег народа, ваше расе, и човеку који је поносит да се тим пријатељем назове. Те речи су доказ дубоке и већ старе симпатије између вас и нас. Ми једни другима за то треба да честитамо, и са поверењем да гледамо у будућност, остајући верни нашој узајамној наклоности.

ГРАФ БЕГУЕН

(Превела са француског Ј. С. Ђ.).

АУТОМАТИЗАМ У ДУШЕВНОМ ЖИВОТУ

Несвесни покреш. — Хишошеза несвесних душевних процеса. — Прави смисао несвеснога; шемпераменаш. — Свесни и животи, мисао и акција; ограниченост свесити. — Психологија понашања; значај несвесних покреша; „чишање мисли“. — Психоаналитична метода; несвесне погрешке у радњама. — Механизам снова; сањарије. — Свесни и аутоматизам; значај „душевног“ аутоматизирања. — Несвесни проналасци. — Потреша и могућност физиолошког објашњења свесних процеса. — Шта је душа?

Још старија, нарочито енглеска Психологија, сводила је често цео душевни живот на т. зв. асоциације идеја, које је схватила као чисто механичке процесе. Идеје су биле више или мање стални, непроменљиви објекти, који су се везивали, тако рећи привлачили, механички, по извесним својим унутрашњим, „објективним“ особинама, као што су слич-

ност и контраст, или према спољашњим односима, као што су додир у простору (коегзистенција) или у времену (сукцесија).

И модерна Психологија, која зна само за субјективне представе, тј. врло несталне и увек друкчије процесе, — не објекте, — сматра у главном везе представа као механичке, и ако увиђа нераздвојну везу представа и осећања. Представе се не везују, не привлаче, само по некој чисто објективној сличности или додиру, већ према нашим потребама у даном моменту, према осећањима. Да ли ћемо се ми, поводом једне представе, сетити ове или оне, мање или више сличне или сасвим супротне, друге представе, или неког и нечег што смо виђали у исто време или на истом месту, — то зависи од целокупног душевног стања у једном даном моменту. То је стање увек изражено осећањима. Последњи разлог за овај или онај правац наших мисли лежи у осећањима, а осећања, која нису друго до врло сложени унутрашњи или органски, телесни осећаји, су израз најдубљих, најтамнијих нагона који потичу из тела, из крви и меса, и који су основ свега душевног живота као и живота у опште. Зато тајне душевног живота не могу постати јасним, тачним законима, — и ако све указује на то да та законитост постоји, док нам закони (телесног) живота не буду јасни.

Под „душевним“ аутоматизмом, међутим, не могу се подразумевати механичке асоциације *свесних* садржаја, већ само они процеси који су, могло би се рећи, толико механички да су у опште несвесни, аутоматски, а ипак улазе у неколико као саставни делови у свесне појаве, те се не могу објаснити чисто физиолошки, механички, као у најнижих животиња. То је случај кад у сну или у озбиљном, напорном раду, у „расејаности“, отерамо муву с лица. То је увек случај кад једно мислимо, а друго радимо, нпр. кад идемо, чак обилазимо препреке, пењемо се и силазимо, говоримо, облачимо се, читамо, пишемо, свирамо и чак поправљамо нехотичне погрешке у писању и свирању, — све аутоматски, мислећи на нешто сасвим друго.

НЕСВЕСНИ ПОКРЕТИ.

Најниже животиње многи данас сматрају само као врло сложене „хемијске машине“¹⁾. Њихове реакције нису вероватно никад ништа друго до несвесни *рефлекси*. То су најпростије моторне реакције, управо основне животне радње којих има и код биљака. Сложенији су тзв. тропизми, позитивни и негативни, приближавање и удаљавање, нпр. према утицајима светлости (фототропизми, хелиотропизми). Па и код оних животиња које имају осетљивости за изненадне јаче дражи, одн. за велике промене, разлике (*Unterschiedsempfindlichkeit, sensibilité différentielle*), нпр. у светлости, моторне реакције нису друго до сложенији рефлекси, јер

Н. Wallon, Le problème biologique de la conscience; Revue philosophique, 1921, № 3—4, с. 173.

WWW.UNI-IP.BE
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

те животиње реагују увек на исти начин, у истом смислу, истом правцу, и кад нова драж ишчезне, или чак и ако она почне дејствовати у супротном правцу: животиње задржавају започете покрете и крећу се ка дражи коју су хтеле избећи.

Физиолошки рефлекси су непроменљиве, увек исте моторне реакције на спољашње утицаје, као што је нпр. скупљање зенице или затварање очних капака на јаку светлост. Развиће тих основних покрета живих бића из утицаја спољашње средине, тесна веза тих утицаја и тих покрета, то је биолошки проблем, проблем самог живота.

И *инстинкти* су вероватно само врло сложени рефлекси, радње сложене из врло многих различних рефлекса. Свакако се животињски инстинкти не могу сматрати као разумне, свесне радње, као што су вољне радње човекове, већ као чисто аутоматске радње. Те аутоматске, инстинктивне радње су израз самог живота, те их зато ипак није лако објаснити механички. Инстинкти су само продужење основних животних функција, они су управо сâм живот, како вели Бергсон¹⁾. Хтети објаснити постанак рефлекса и инстинкта значи хтети објаснити постанак живота. Они су сâм живот, те зато нема разлога сматрати их као свесну, бар првобитно свесну активност, као што чине неки, нпр. Вунт²⁾.

Психологија мора претпоставити готове покрете с којима дете долази на свест, као што су нпр. сисање, кретање ока у правцу светлости и други рефлексни и „случајни“ покрети, — како их неки називају³⁾, — тела, главе, руку, ногу. Постепено ови покрети постају све одређенији преко веза с чулним утисцима.

Везе одређених покрета са више или мање одређеним спољним утисцима, које су инстинктивне, урођене код животиње, — јер на њима почивају најважнији нагони, нпр. нагон за храном, — код човека се развијају постепено. Дете се полако учи да гледа, хвата, пипа. Али чим су телесни покрети као такви развијени, њихова веза с чулним утисцима је такође потпуно поуздана. Дете дохвати што хоће, кад може, кад су мишићи за то способни. Док се и код неких највиших животиња, нпр. код пса, младунче постепено учи и усавшава у покретима, дотле све ниже животиње доносе на свет готове све потребне им покрете; пиле нпр. кљуца чим изиђе из јајета.

Развиће телесних покрета код човека, њихово прилагођавање спољашњим утисцима, изгледа, у неколико, психофизиолошки — не само физиолошки — проблем, јер при том развићу игра извесну улогу индивидуално искуство, свест о спољашњим утисцима. Могло би се чудити

¹⁾ *L'Évolution créatrice*, 1907, p. 179, — навод позајмљен из *Leçons de Philosophie*, I, Psychologie, par D. Roustan. 3-e éd., c. 491.

²⁾ *Grundz. d. physiol. Psychol.*, III^F, c. 258; *Grundr. d. Psychol.*, 6. A., c. 341.

³⁾ G. T. Ladd, *Primer of Psychology*, 1909, c. 197.

што дете не долази на свет с готовим најважнијим покретима, као што је гледање, ход и др. Међутим, развиће се наставља, и кад је дете дошло на свет, код сваког детета у главном на исти, у напред одређен начин. Везе покрета и чулних утисака, које каткад (услед повреда нервне система) могу бити прекинуте, урођене су у том смислу што су напори мишића сразмерни дужини удова и потребним покретима. Али у границама тих урођених веза има безброј финих индивидуалних вариација, јер човечје тело располаже необично великом покретљивошћу, која је у служби различног индивидуалног искуства, различних чулних утисака, одн. различних потреба.

Многи данас сматрају као психички несвесне, дакле као несвесне и ако душевне процесе, све појаве аутоматског прилагођавања телесних покрета спољашњим утисцима, који не могу сами за се, чисто механички, да одреде њихов правац и величину. То аутоматско прилагођавање, то несвесно одмеравање напора за потребне покрете, најбоље се увиђа кад је погрешно, нпр. кад нас превари нека уображена препрека, коју бесмислено прескачемо, или кад дижемо неки врло лак или врло велики, или врло мали али врло тежак предмет. О психички несвесним покретима говори се увек онда кад се несвесни покрети не могу да објасне ни као обични рефлeksi ни као готови, наслеђени унутрашњи аутоматизми, који су се развили под утицајем спољашњих сила, али после остају непроменљиви и ако се спољашње прилике измене. О таквим покретима може бити говора и код нижих животиња. То су покрети где животиња, није потпуно пасивна у том смислу, што су њена кретања врло сложена и врло разнолика према несразмерно незнатнијим спољним утицајима, да би се из њих могла објаснити.

Да би се ти покрети могли што лакше објаснити, на најнижем ступњу живота претпоставља се једна скривена, унутрашња, животна, па чак и душевна сила. Али тиме, разуме се, није ништа објашњено. Почети душевног живота остају нам тајанствени, непознати. Све што знамо, то је да се под извесним условима, са сложенијом телесном организацијом, поред рефлексних и инстинктивних покрета, јављају и веома сложени, тзв. „погодбени“ или „пригодни“ рефлeksi, покрети који не изгледају аутоматски. Али јесу ли то увек душевни процеси? То не можемо знати. Док неколики модерни биолози говоре о панпсихизму и претпостављају чак и у биљака извесан ступањ душевног живота — јер мисле да су свест и живот једно исто¹⁾, — дотле већина других објашњава не само све моторне реакције биљака, но и оне нижих животиња, као просте реакције врло сложених хемијских процеса.

У физиолошком смислу све се моторне реакције животињске дају свести на нагонско бегство од штетних утицаја и приближавање ко-

¹⁾ Бехерев (L'activité psychique et la vie, 1907, с. 145).

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

рисним, за живот неопходним. Најпростије реакције организоване материје остају у основи исте и код најсложенијих организама. Међутим, питање је: кад су те реакције знак душевног живота? Кад почиње душевни живот? Где се јавља најнижа свест, први осећај? Морамо ли увек претпоставити какав осећај — ма најмањег бола нпр. — за објашњавање покрета удаљавања, или какав осећај сличан глади за објашњење приближавања потребним предметима хране? Свакао не. Могло би се, с многим природњацима, мислити да чак ни нижи кичмењаци, нпр. рибе, не осећају бол, већ зато што немају све оне делове сиве нервне материје који су вероватно неопходан орган за бол, бар бол какав осећају људи и, може бити, највиши кичмењаци.

У питањима животињске психологије наука ће увек бити упућена само на претпоставке, и ако ће оне свакако с напретком Биологије бити све потпуније и за човекову Психологију све корисније. Пошто се организам човеков не може схватити без обзира на целокупно развиће живота на земљи, то се не може посматрати сасвим засебно, као самоникао, ни његов душевни живот који није дат ван тела. Наш организам је психофизички, душевнотелесни, и зато се душевни живот мора проучавати у вези са телесним, животним процесима. А ако је наше знање у питањима постанка, развића и састава тела, и његових различних функција, још ништавно, то не треба да буде разлог да се, место неопходне физиолошке (телесне) подлоге душевног живота, узима у помоћ нејасан појам психички несвесног, који ту иначе тамну подлогу само узалуд чини још нејаснијом, не објашњујући ништа боље душевне појаве.

ХИПОТЕЗА НЕСВЕСНИХ ДУШЕВНИХ ПРОЦЕСА

Старија, рационалистичка Психологија, која је знала само за личну свест, самосвест, јер је све свесне појаве сводила у главном на интелектуалне, разумне процесе, једном речи на знање о њима, сматрала је да „душа увек мисли“ (Малбранш), па је зато одрицала животињама душевни живот, тврдећи да су оне само врло сложене машине. Унутрашње посматрање, самопосматрање, изгледало јој је зато поуздана и довољна метода да открије све душевне појаве и увиди њихове везе. Међутим, данас је опште признато мишљење да се свест не може објаснити чисто психолошки, из саме свести, јер свесне појаве постају из несвесних процеса и ишчезавају у несвесним процесима. Несвесни процеси представљају далеко већи и важнији део „душе“, јер је свест увек садашња, тренутна и могућна увек само о врло малом, ограниченом броју садржаја. Зато се у модерној Психологији говори о несвесним психолошким (психичким, душевним) место о физиолошким процесима у телу, у нервном систему, који су услов душевних процеса. Међутим, они који чине ту претпоставку, чине је зато што претпостављају да постоји душа као супстанца потпуно различна од тела, од телесне, жи-

ватне „материје“. Као да појам духа и појам материје нису подједнако празни појмови! Разлика је од старије Психологије, као што се види, само у називу и у томе што се, разуме се, „душа“ више не одриче животињама.

Животињама се заиста не морају одрећи душевни процеси у опште, ако се свест не ограничи на личну свест или самосвест, која без сумње знатно мења све „душевне“ појаве, тако да ми никако не смемо замишљати душевни живот животиње према људском. Али шта се добија тим што се чак и велики део човекових реакција назива несвесним душевним процесима? Само тренутно може бити задовољена потреба нашег ума за јединством, тиме што се једним појмом, психички несвесним, замењују безбројни необично сложени и потпуно непознати нервни процеси који су услов душевних појава.

Психички несвесно изгледа онима који у њ верују најчешће нешто „подсвесно“, ниже од свесног, аутоматско, оно што је некад било свесно али то више није. Међутим, каткад оно по некима изгледа од почетка подсвесно или „предсвесно“, јер није ни било свесно, а многима често изгледа чак тако рећи надсвесно, надлично, те се отуд не говори само о несвесним осећајима, осећањима, асоциацијама, но чак и о несвесном мишљењу, несвесним судовима и закључцима, о несвесним проналасцима. Зато није чудо што се не говори само о различним ступњевима свесности појединих душевних садржаја, о јачој или слабијој пажњи, већ о полипсихизму, о различним врстама душевног живота у истој индивидуи, као што чини нпр. виталист Грасе¹⁾, а што је у ствари још Платон некад чинио, разликујући три дела душе (у глави, срцу, и утроби), док је Лајбниц разликовао бескрајно много ступњева свести, одн. различних душевних живота. Ако несвесно не означава непознате физиолошке процесе у телу, на првом месту у нервном систему, онда оно лако постаје универсална, метафизичка сила, принцип света који тако, разуме се, изгледа способан да све објасни, као у немачког филозофа Хартмана, творца чувене „филозофије несвеснога“.

Свест првобитно служи само животу, одн. спољашњој акцији, која је за живот једино потребна: сва свест је сконцентрисана на циљ, а средство за његово постигнуће су урођени покрети који обично следе аутоматски, као што ћемо мало ниже видети. Тек кад су покрети безуспешни, они могу, поновљени и појачани, постати за себе свесни. Много што шта од нашег унутрашњег живота што је и сувише слабо и брзо, остаје за увек скривено не само за друге но и за нас саме. То су обично једва приметни чулни осећаји, незнатни покрети, слабе унутрашње реакције, слаба, нејасна осећања и брзе помисли, које уступају место јачима, пошто их ипак од своје стране у неколико модификују, слабе или јачају.

¹⁾ D-r Grasset, La Biologie humaine, 1918, p. 215, 243.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Несвесно значи непримећено, незапажено, оно што је прошло и сувише брзо кроз свест, што је трајало и сувише кратко време, да би се пажња на њему могла задржати те да би могло бити доведено у свесну везу с осталим садржајима. Често се оно што изгледа несвесно, при ближој, детаљнијој анализи покаже као свесно, бар у облику слабих, тренутних органских осећаја. Али није довољно нешто само осетити и на њ реаговати, као животиње, но га треба приметити, тако рећи поновити, продужити, задржати у свести, док се не доведе у везу с другим садржајима, с целином свести, с Ја.

Не постоји психички несвесно као неки нарочити душевни чинилац изван физиолошких процеса у телу, у нервима. Све је свесно само за тренутак свесно, па одмах ишчезава, уступајући место другом, али способно да, ако затреба, постане поново свесно.

ПРАВИ СМИСАО НЕСВЕСНОГА; ТЕМПЕРАМЕНАТ

Шта је свесно а шта несвесно или подсвесно, није могућно утврдити, јер је то и код једне исте личности увек друкчије. То зависи од укупног стања свести у коме су изражена и ранија стања, од тренутног расположења, пажње итд. Често ће се, ако се тражи, наћи узроци неког расположења или неке радње у ситним безначајним утисцима који засебно нису дејствовали, нису били свесни (нити су били некакве несвесне представе, „*petites perceptions*“, како то Лајбниц назива), али су се постепено појачавали, тако рећи сабирали до свесног појава. Најслабији осећаји, међутим, нпр. органски, несвесни у нормалним приликама, могу постати свесни у извесним нервним и душевним болестима. У сну и сличним душевним стањима, више или мање нормалним (нпр. у „*нервози*“ разних врста, у хипнотичком сну и др.) необично појачавање иначе једва свесних или потпуно несвесних садржаја почива на томе што је нормална веза свести (разума) са богатом стварношћу поремећена или прекинута, и ти садржаји остају једини господари свести, располажући слободном душевном — управо нервном — енергијом.

Што неки садржаји могу под извесним околностима постати свесни, и ако то иначе обично нису, није свакако никакав разлог да се сматра да они увек постоје као некакви нарочити душевни и ако несвесни чиниоци. Међутим, ако се под несвесним схвате само непознати физиолошки услови свести, који се свакако стално мењају, јер сви свесни утицаји остављају трага у телу, у нервном систему, онда се, разуме се, може и мора говорити о несвесном утицају прошлих доживљаја. *Под психички несвесним има се разумети само физиолошко олакшање свесних појава помоћу сличних ранијих појава, одн. помоћу сличних ранијих моторних реакција. Несвесно се састоји у главном из моторних елемената, како*

признају чак и они којима оно иначе изгледа нека нарочита духовна сила, често виша од свести¹⁾.

Све што смо раније доживели утиче на нас, мењајући нас стално и стварајући карактер, личност, као јединство свега душевног живота у прошлости и садашњости, у коме једино треба тражити објашњење и за најнезнатније наше акције. У том смислу је сваки наш покрет израз нашег карактера, јер је и свако тренутно расположење последица свих ранијих. Зато је, као што ћемо мало доцније видети, могућно „читати мисли“ туђе помоћу разних покрета, израза лица, рукописа итд. Шта пак на кога јаче дејствује, те зато јаче мења душевни живот као целину, индивидуално је врло различно још од рођења, услед различних особености у реакцијама, а не само услед различне средине, различних спољашњих утицаја.

Те индивидуалне особености у реакцијама, разлике у брзини и јачини реакција, сачињавају *урођени, наслеђени карактер или темперамент*. То су особености у телесном расположењу, ако се може тако рећи, урођене разлике у функционисању нервног система и целог тела, последица различне мешавине животних сокова, како је говорио стари Хипократ, који је према томе разликовао позната четири темперамента (сангвиничан и меланхоличан, колеричан и флегматичан). У том смислу дете — а још више животиња — заиста већ доноси са собом на свет добар део „душе“ у тим наслеђеним диспозицијама нервног система. Зато се и код различних животиња — нпр. код пса и мачке — може говорити о различним темпераментима. На темпераменту, на разликама у реаговању на спољашње утицаје, одн. на осећањима, почивају и све разлике у интелектуалним процесима, у интелигенцији.

О несвесном психичком у самом почетку душевног живота може бити говора само у том смислу, дакле као о разликама у темпераменту, у телесним моторним реакцијама. Те разлике, које су, у осталом, минималне, према далеко знатнијим разликама у утицајима спољашње средине, само су израз различне телесне и нервне организације, која је свакако опет само производ различних спољашњих утицаја у току дугог развића. У том смислу несвесно, разуме се, далеко превазилази границе индивидуалне свести, која не зна ништа о нервним процесима у опште, а најмање о оним који дејствују још од рођења, па и пре рођења.

Појам психички несвеснога може имати смисла само као граничан појам, који обележава границе нашег знања у питању физиолошких (телесних) услова душевних појава. Нервни, телесни процеси изгледају у извесном смислу нижи од душевних, из разлога који нису научни, не леже у самим тим појавама, о којима у суштини не знамо ништа, разлога практичних, религиозних, етичких, естетичких, који свакако вреде више но теориј-

¹⁾ Исп. нпр. Dweilshaunvers, L'Inconscient, 1919, с. 27.

ски, али се не смеју мешати с њима. Место о несвесном душевном животу може се говорити само о физиолошким (животним) условима свести, оним условима који чине да свесни садржаји дејствују и кад више нису свесни, у толико што олакшавају појаву нових свесних садржаја, одн. реакција у којима се у главном обнављају. За потпуно објашњење душевних појава било би потребно знати непотпуно одређене, сталне услове или узроке њихове, дакле оне физиолошке процесе који их условљавају. Међутим, физиолошки процеси у телу, у нервном систему, нарочито у мозгу, најсложенији, најфинији, тако рећи најунутрашњији, још су потпуно непознати. Зато појам психички несвеснога изгледа многимима нужна веза између тих непознатих телесних процеса с једне и душевних појава с друге стране.

СВЕСТ И ЖИВОТ, МИСАО И АКЦИЈА; ОГРАНИЧЕНОСТ СВЕСТИ

Несвесним душевним процесима, као што смо видели, називају се непознати узроци свесних појава. Све што се дешава у души из узрока којих нисмо свесни, против наше воље, механички, аутоматски, где смо потпуно пасивни, назива се психички несвесним. А то је врло често случај у нашем душевном животу, у асоциацијама, у сећању, у вољним радњама, итд. Ми обично нисмо свесни ни њихових непосредних узрока или повода, који су често незнатни, те нам до њих и није стало. Живот захтева озбиљне спољашње акције ради којих свест, пажња, осећање и мишљење функционишу, колико је нужно. На оно што нема никакве везе с акцијом, не осврћемо се док нам се не наметне и изазове пасивну или, могло би се рећи, афективну пажњу. Што је већа пажња сконцентрирана на један циљ, у толико мање остаје енергије за примање других утицаја, и обратно: кад један циљ, једна почетна акција не интересује довољно, пажња тражи промене, расипа се и зауставља и на најслабијим новим утисцима.

Никад ми не видимо све у једној ствари, већ само оно што нам се намеће. А нешто нам се намеће не само зато што је у објективном погледу, само по себи најзначајније, нпр. што је најживље, најјаче, но још више зато што субјективно највише значи, што је најмилије или најзанимљивије, што има највише веза с целокупним дотадашњим душевним животом. Искaзи сведока, очевидаца једног истог догађаја, различни су, и под претпоставком подједнако верног памћења, на првом месту зато што у ствари сваки, услед утицаја ранијих садржаја, види друго, односно друкчије, а не само зато што су искази намерно обнављање, тако рећи удешавање, ранијих доживљаја за другогa који такође, као што је и експериментално утврђено, својим испитивањем утиче неповољно на памћење. Појмљиво је, у осталом, да баш из гих разлога не може бити говора о подједнако верном памћењу. У памћењу, па зато и у делању, има пуно несвесних, т. ј. физиолошких утицаја прошлих

реакција. Људи од акције нису ипак несвесни зато што виде само главне циљеве свог рада, не задржавајући се на истраживању безбројних узрока својих радњи, који им зато највећим делом морају остати непознати, несвесни. Они су, преко акције, преко стварности, много свеснији себе и стварности но неактивна сањала, која се и сувише унутрашње посматрају, сневајући увек боље, савршеније акције и трошећи се у представама акција, у празним унутрашњим покретима, у речима.

У осталом, шта се у појединим моментима има сматрати свесним, а шта несвесним, није, видели смо, ни близу тако лако утврдити. Наша осетљивост је само релативна. Ми нисмо свезнајући и не можемо да будемо свесни свих спољашњих утицаја, нпр. врло слабих и врло спорих промена. Закон (Веберов) који изражава ту само релативну нашу осетљивост, израз је релативности и ограничености наше свести у опште: ми смо свесни једног садржаја само у односу према другима, свесни смо само извесних односа, извесних јачих промена, одн. разлика у садржајима. Т. зв. праг осећаја, т. ј. најслабији приметан осећај, може бити знатно повишен ако је пажња јако заузета другим садржајима, тако да вредности које су иначе знатно веће од прага, остају несвесне или подсвесне, не осећају се или бар не примећују се, јер не могу да се задрже у свести, одн. у памћењу, и доведу у везу с осталим садржајима. И, обратно, у ненормалним приликама може праг бити веома снижен, те тако могу бити свесне и примећене врло слабе дражи, које су нормално неприметне.

Што је већа разлика између два садржаја, то је свест о њима јаснија; кад су сасвим супротни, они су најјаснији, јер се узајамно појачавају. Најјача промена, контраст, најјаче и дејствује, као што навика, трајање и понављање истог, значи слабљење свести, заборављање. Нема никаква разлога у појавама контраста видети дејство психички несвесних процеса. Ми смо свесни нпр. да мали човек *изгледа* још мањи крај великог, и обратно, зато баш што се због велике разлике величина јасније истиче у свести него у вези с другим садржајима. Контраст боја, међутим, је чисто физиолошки процес: суседне боје одиста утичу једна на другу и мењају се, појачавају или слабе узајамно.

Контраст (ново, промена) и навика (прилагођавање променама) су основни „закони“ душевног живота, крајности између којих се креће сав душевни живот. Наша чула су иначе релативно врло осетљива и прагу осећаја или једва приметном осећају одговарају минималне количине физичких дражи, нпр. светлости, мириса итд. Међутим, те најмање физиолошки могуће дражи за које су чула способна, у обичном животу врло ретко постају свесним осећајима.

Шта у опште дејствује на нас у једном тренутку тако да прелази праг свести, то зависи од општег стања свести у том тренутку. Пошто је то стање одређено и ранијим стањима, то значи да врло много, безброј услова одлучује да ли ће се један осећај приметити, задржати у

свести, довести у везу с другим осећајима. Слаби и безначајни утисци се могу примити тако рећи само пасивно, осетити тако слабо и брзо да се једва приметите или и не приметите. Тако ми у сну, или кад смо дубоко замишљени, отерамо несвесно, „махиално“, муву с лица. Јесмо ли је морали осетити? Свакако не; нисмо је били свесни. Ту осећа тако рећи само кожа, не цело тело, не највиши нервни центар, не Ја, „душа“. Тај надражај коже ми не примећујемо, не задржавамо се нимало на њему, пошто је врло слаб и ни најмање не прекида свест о осталим садржајима у том моменту, не долази с њима ни у какву везу. Зато се и не јавља у свести, памћењу, сећању. Али ако убод муве изазове јачи осећај, било што је стварно појачан или што пажња није више јако заузета другим садржајима, те на њ реагујемо и јачим покретима, ми ћемо га моћи и морати приметити: он ће се наметнути.

Често ћемо неког садржаја бити свесни тек накнадно, у осећању, преко покрета које је изазвао, ако се ови наметну свести. Што ми накнадно можемо бити свесни извесних радњи, одн. њихових узрока, није доказ да су они у даном моменту постојали као неки несвесни душевни садржаји. Баш то што накнадно — непосредно иза свог утицаја — могу бити свесни, доказ је да су били само нејасни, непримећени, а не несвесни. А не треба заборавити да су они врло често само закључени, као нужни узроци покрета претпостављених, и ако их се у ствари не сећамо, јер их нисмо ни били свесни. И узроци многих рефлекса, нпр. кашљања, зевања, кијања, који су обично несвесни, могу често бити и свесни, нарочито накнадно, — ако их тражимо. Сама осетљивост, одн. надражљивост чулних органа, није никакав психолошки проблем као ни осетљивост органске, живе ћелице у опште, о којој говоре биолози. Сви покрети живих бића могу се схватити као дело неке духовне силе, неког духа који дејствује у живом бићу без његовог знања. Нека виша сила дејствује свакако и у нама, као и у свему што постоји, али та сила, као целина, јединство, извор и утока свих сила, није предмет науке, но Филозофије и Религије.

(Наставиће се)

Д-р БОРИСЛАВ ЛОРЕНЦ

НАЦРТ ЗАКОНА О СРЕДЊИМ ШКОЛАМА

Поодавно је већ штампан и разаслан на мишљење стручним корпорацијама Нацрт Закона о Средњим Школама у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, израђен у Одбору Главног Просветног Савета, — али колико нам је познато, није се о том Нацрту у нашој јавности тако и толико расправљало колико он заслужује по својој великој важности. Не треба ни да напомињемо да средња школа, као расадник народне

интелигенције, има одлучну улогу у културном животу једнога народа, да је она једини посредник међу културама које су биле и које су сада, једино место за одабирање и прицепљивање културних вредности свих времена на национални организам, па бисмо, према томе, очекивали и много више интереса за овај Нацрт, у нашој широј јавности.

Закон о средњој школи који треба да се роди из овога Нацрта свакако се доноси за дуже време, и не би било добро да се овакав темељни закон, на основу којег ће се израђивати поједине уредбе, измењује у кратким размацима времена, и тако да се ремети извесни систем школскога уређења и рада, што у социалном и државном животу вазда доноси неповољне последице. Стога мислимо да овакав закон треба чврсто и солидно засновати, осврћући се на стварање нових и бољих генерација, на свеколике потребе при изградњи наше младе државе, и на васпитне тенденције нашега времена у напредних народа, које увелике значе реакцију на сирови материалистички поглед на свет, јасно изражену и у савременој филозофији.

Потреба је, пре свега, да се све школе у нашој краљевини изједначе, што ће битно допринети консолидовању прилика у нашем националном и државном животу. Сем тога, школа, а нарочито средња, треба да измири многе противности нашег социалног живота, да унесе што више хармоније у наше образовано друштво, негујући у њему диспозиције и тежње једнаким средствима и водећи га једном идеалу. Стога све васпитање и образовање, од најнижега до највишега, треба да има у основи озбиљан и савестан рад, умни и мануални, рад у који се васпитаник уноси свим својим бићем, до личне жртве која овде значи сузбијање свих егоистичних и антисоцијалних нагона слабе људске природе, подивљале за време прошлога рата. Васпитање воље за рад, не и никако по оном модерно-техничком начелу да се са што мање снаге и напора постигну што већи ефекти, и неговање идеалистичке диспозиције какву већ имамо у психи нашој народној, треба у свим нашим школама, од најмање до највише, да је основно начело, за које ће се радити једнаким средствима, диференцираним једино према степену наставе и врсти школе. Према степену наставе и врсти школе, која има још и свој нарочити циљ научни, сва научна грађа, одређена тим циљем, треба да се искоришћује у смеру васпитања воље за рад и неговање идеалистичке диспозиције, и зато свака школа треба да прими у свој програм све што води и њезину научном циљу и означеном идеалу васпитном.

Све ово нагласити, обзирући се нарочито на средњу школу, као расадник народне интелигенције, мислимо да је преко потребно у данашње време, кад на један високо идеалистички потез наше народне душе, која је све ово створила што данас имамо као основну тековину, тако материалистички одговара баш онај слој нашег народног друштва

који је прошао кроз школе и кроз више школе; јер се бојимо да основна наша тековина све дотле неће стајати чврсто док народна интелигенција не буде прожета социалном и државном свешћу, уверењем да само у снажној целини може и појединац бити јак и напредан, али да за ту целину свако мора радити и давати од себе, и чим спремнији и на одговорнијем месту, тим више.

Реалистичко образовање, које се више обраћа материји, много наглашавање практичнога момента у васпитању и „спремања за живот“ чини нам се да је, како иначе у свету тако и код нас, донело многе горке плодове садашњице, па да се и наша школа, како се то осећа у других народа који мисле о својој будућности, мора ослонити на старе васпитне вредности, комбинујући их са захтевима које на нас ставља савремени живот. За све то налазимо најбоље доказе и потицаје у француском народу, у чијој је психи, без сумње, једна изразита црта идеализма, а ми смо 1918 год. упозорили да је у Француза још пред овај рат настао један снажан покрет за ренесансом класицизма,¹⁾ очекујући отуда и ренесансу душе француске. После Рата покрет се овај наставља и налази израза у пројекту министра просвете, L. Bérard-a, и сада са много више оправдања, из разлога које није потребно понављати. Стога држимо да неће ни нама шкодити ако у основу „вишег општег образовања“ ставимо старе културне језике, који уједно одлично служе и научном циљу средње школе, као приправнице за науке високих школа.

Не пишемо ове ретке с том директном намером да критикујемо Нацрт закона, него поводом тога Нацрта и у најбољој намери да начелно учинимо неке предлоге и напомене према којима мислимо да би наша средња школа била најбоље организована, као школа за образовање карактера и као приправница за науке високих школа, што је свакако њезин главни задатак.

Док се у Нацрту као задатак средње школе одређује, с једне стране, свестрано и складно васпитање под којим се свакако мисли морално, умно, естетско и физичко, — појам „вишег општег образовања“ неодређена је количина све дотле док се не детерминира средствима којима се мисли постићи. Стога о средњем ставу чл. 1 не можемо ништа да кажемо, а у опште о задатку (циљу) средње школе, гледајући на овај Нацрт, могло би се онда расправљати кад би била означена и средства којима се мисли циљ постићи. Но ако о средњем ставу чл. 1, нарочито, није могуће говорити, јер се зна колико је ово питање у педагогијској литератури третирано и са како слабирезултатима, можемо ипак тражити да то „више опште образовање“ буде за све ученике средње школе подједнако, на истој основи до извесног степена, кад се већ могу запозити посебни интереси, дарови и способности.

¹⁾ Види *Педагогијску Књижницу*, уређује Милан Шевић, св. XV и XVI, стр. 49—50.

Пишући о реформи наше средње школе и пледирајући за класичну наставу,¹⁾ рекли смо да не побијамо вредност учења модерних језика, ако констатујемо преку потребу за образована (по готову академски образована) човека да познаје старе класичне језике. То значи да би сви ученици, без разлике, у средњој школи морали учити ове језике, баш као што се то тражи и у пројекту L. Bérard-a,²⁾ с том разликом да би, по нашем мишљењу, за учење грчкога језика требало дати две године, за све ученике средње школе, док се у министрову пројекту одређује само једна, што, без сумње, не би донело никакве резултате. Крај ове разлике одлучио је ипак начело, и кад смо (1918 год.) тражили да средња школа буде у својој основи *класична*, имали смо за то довољно разлога,³⁾ како се то види и из реформних тенденција у Француској. Тражили смо, наиме, да латински језик буде облигатан за све ученике од II—IV разреда, а грчки у III и IV разреду, предлажући од V разреда бифуркацију на гимназијско и реално одељење, и ово последње без иједнога класичног језика, јер за реалну гимназију с латинским језиком не могосмо наћи никаква дубљега и оправдана разлога. Према томе, не бисмо се никако сложили ни с француским пројектом по којем се класична секција дели на гимназијски одсек (latin-grec) и реално-гимназијски (latin-sciences)⁴⁾. Разлог што се књижевност светска на латинском језику протеже до у прошли век, не може се узети у обзир, јер нити се латински језик, као књижевни, у току векова толико изменио да се не би могао разумети на основи лектире старих писаца, нити се хуманистичко образовање може тражити изван лектире старих писаца.

Како се види, нама је главно и врло важно да сваки ученик средње школе прође кроз чистилиште двеју старих култура, по језицима којима су оне говориле, а којима и данас говори наука и култура, уверени да је то једина поуздана основа за образовање средњошколског ученика. Али, размишљајући касније о вези коју треба држати између средње школе и грађанске са вишом основном, пошто нам је Нацртом закона о основној настави загарантована осморазредна основна школа, изменили смо донекле свој ранији предлог и мислимо да прва три разреда средње школе треба да остану у односу мутуалитета са вишом основном и грађанском школом.

Прва три разреда средње школе обухватила би нарочито националне предмете, са једним живим језиком од I разреда (по избору: француски или немачки) и с вештинама (музика, моделирање, цртање),

¹⁾ Чланак из 1918 год., види *Педагогијска Књижница*, XV и XVI, стр. 45 и д.

²⁾ Упор. Д-р С. Босанац, *Нацрт Закона о Средњим Школама*, *Jugoslavenska Njiva*, 1922, стр. 119.

³⁾ Упор. *Педагогијска Књижница*, XV и XVI, стр. 45 и д.

⁴⁾ Упор. Нацрт Закона, чл. 4 и 5. Треба, у осталом, узети у обзир да је за Французе латински језик што је за нас, од прилике, старословенски.

да се тако добије и прва подлога за упознавање извесних дарова. На истој основи замишљамо уређену вишу основну школу (по селима пољопривреднога правца) и грађанску школу (по градовима индустријског и трговинског правца), тако да за прелаз у IV разред средње школе иза VII или VIII разреда основне и III или IV разреда грађанске школе не буде никакве запреке, и да тако свако место има нижи степен средње школе, у грађанским школама свакако и један живи језик од I разреда. Тим начином би се изједначило основно образовање за сву децу у отаџбини, сем нарочитога практичног смера, који би се подешавао према природним погодбама и привредним приликама места и околине. Руководи нас при том и разлог који смо раније наглашавали, узет из врло важне чињенице да слична садржина образовања утиче на поједине слојеве друштва спајајући, а зна се да и законодавство бива утицајнијим и да се много лакше влада народом сличног образовања, јер је извесно образовање најпогодније средство за међусобно разумевање и споразумевање.

Као што основно образовање треба, по могућности, проширити и изједначити, тако је исто потребно да и основи вишег образовања буду исти и заједнички. Ове основе треба да да средња, у пуном и правом значењу, школа, која би започињала управо са IV разредом (средњи степен средње школе). Примајући ученике просечно са 14. годином, она би до 16. године ученикове давала другу подлогу за упознавање интереса и дарова, а уједно би изједначила све ученике на једној основи вишег образовања и подједнако их припремила за разумевање научног речника, и то баш за природне науке. Да грчки језик чини при том веће услуге него латински, позната је ствар, а не може се порицати, као што тачно казује J. Aynard, „да наша цивилизација води порекло од грчке више но од латинске“, да је грчки језик још и данас живи језик, да нам познавање науке и филозофије долази од Грка, јер то не знати значи штети не знати интелектуалну историју целе Европе.¹⁾ Немте је израчунао да од 40.000 „страних“ израза по речницима „страних речи“ највећи број даје грчки језик: из тога језика су све науке, готово искључиво, црпеле ознаке (термине), потребне за изградњу система, за поделу и распоређење своје грађе²⁾.

Што неки, пак, мисле да познавање старих класичних језика није потребно за разумевање и употребу техничких израза у науци, као нпр. D-г Н. Kleineter,³⁾ да су ту потребу пронашли филолози и да тим доказују како имају слабу представу о битности једне реалне науке, — значи једнострано гледање на ствар и неразумевanje бића једнога језика,

¹⁾ Упор. Педаг. Књижница, XV и XVI, стр. 47 и 50, у доданој напомени.

²⁾ Педаг. Књиж., XV и XVI, стр. 49, у напомени.

³⁾ *Mittelschule und Gegenwart*, Wien und Leipzig, 1906, стр. 40.

као оруђа за споразумевање, па ма то био и матерњи језик. У осталом, нико и не мисли да је неки израз, реч, као ознака за појам, ствар, предмет, *бишност* тога појма, и т. д., јер је битност у ономе што сама реч значи, али се не може тврдити да је спајање представе, појма, са речју из језика који смо учили, на који су свикли органи за говор и орган слуха — само једна мала мнемотехничка помоћ, и да је познавање које стотине латинских и грчких коренова, како каже J. Aynard, „који чине не само основ нашега језика, но и елементе научног речника у готово целој Европи“¹⁾, без вредности за даље научно образовање.

Погрешни цитати, и из самог латинског језика, погрешан правопис у транскрипцији, погрешан изговор, у људи који ипак осећају потребу да се послуже научним термином, а нису учили латинскога и грчког језика, опомињу нас на сваком кораку да образован човек треба да познаје дајбуди елементе старих класичних језика. За доказ могли бисмо навести много примера из наше књижевности и журналистике, да се уједно види какву преграду стављамо између себе и Европе непознавањем старих класичних језика и, занемарујући те језике, колико отежавамо својој омладини стручно спремање, не само по страним него и на домаћим високим школама. Средња школа је за то да све ове недостатке уклони, и у њој треба положити темеље за све правце научног образовања, дати пропедвтику за све науке, и снабдети ученика потребним инструментима за стручно спремање по високим школама.

Зато сада тражимо да се учење класичних језика само *помакне* на IV до VI разреда, и ту да буду облигатно за све ученике; да се модернизирани класична настава, и методом који смо раније у главном обележили²⁾, даје за три, односно две године (грчки), свима ученицима средње школе без разлике. Како смо раније тражили бифуркацију средње школе на гимназијско и реално одељење *од V разреда*, тако сада тражимо исто *за VII и VIII разред*, као виши степен средње школе³⁾: да се, дакле, у последња два разреда одвоји реалистичка настава (са два жива језика, без иједнога класичног, с највећим бројем сати из математике, физике и хемије) од хуманистичке (са оба класична језика и једним живим, по избору, са што више сати из националне књижевности, а са стегнутом грађом из математике, физике с хемијом и опште биологије). Остали предмети распоредили би се, по грађи, тако да се курсеви завршују с III и IV разредом⁴⁾; тако, први курс из националне историје имао би се

¹⁾ Педагог. Књижн., XV и XVI, стр. 48, у доданој напомени. О томе ћемо једном посебно расправљати.

²⁾ Педагог. Књижн., XV и XVI, стр. 45, и д.

³⁾ Педагог. Књижн., XV и XVI, стр. 55, у доданој напомени.

⁴⁾ Настава из природних наука треба да је на нижем степену еклектична, осврћући се на домаћу флору и фауну, руде и камење, и синтетична на биологијској основи, да се ученик упути на посматрање природе у целини; зоологија, ботаника и минералологија, у синтези, дошле би у програм за I и II разред, а тако исто, одабрани делови из физике и хемије, у синтези, дошли би у програм за трећи разред.

свршити у II и III разреду, курс из опште историје од IV—VI разреда; у оба одељења (одсека) VIII разреда поновила би се и утврдила национална историја на широј основи, а у VII разреду оба одељења (додајемо сада, и све примера ради) имао би се дати преглед опште историје у крупним потезима, са гледишта културних периода, стваралачке људске мисли и положаја човекова у друштву и држави.

Без наставе из цртања, са мањим или већим бројем часова, не можемо замислити будућу средњу школу, и ни једно њезино одељење (одсек), а тако исто морамо ићи за тим да постепено унесемо у средњу школу ручни рад, и због његове еминентно васпитне вредности, и из разлога што на тој подлози можемо тачно да упознамо технички и уметнички дар. Овако организована средња школа, како напред у главном излажемо, мислимо да би најбоље одговорила своме задатку, и ако се још потрудимо да методски израђеним уџбеницима, по утврђеном плану, корелативно повежемо наставну грађу сродних предмета и, ограничивши ову на најпотребније, да проведемо и аутодидактични систем, дајући ученику прилике за слободан рад у књијници, лабораторију и радионици: држим да бисмо остварили школу *рада и мишљења*, за одабирање и образовање продуктивних снага, толико потребних нашој младој култури и држави.

За формално једнолико образовање треба свакако, а и довољно је, шест година иза елементарне наставе. За то време треба ученик да стече знање о себи као члану народа, знање о историјском човеку и о природи која му је најближа, у себи и око себе, да се хармоничним васпитањем пробуде у њему снаге за даље усавршавање личности, према нарочитим способностима и интересима.

Како је познато, данас се у педагогијској науци траже средства и начини да се испита интелигенција и упозна таленат ученика, према томе да се сваки упути на своје место у школи или у одсеку школе. Три степена средње школе како их напред замишљамо, дају нам зато најпоузданија критерија. Кад чл. 4. Нацрта одређује да прва четири разреда средње школе чине нижи течај, са истом наставном основом за све ученике, а потом виши течај да се дели на три одсека: гимназијски, реално-гимназијски и реални, — не можемо никако да увидимо на којем основу и по којим критеријима можемо оценити ученика способним за прелаз у један од ових одсека, сем ако такву одлуку не оставимо на вољу његових родитеља, која често може да буде невоља ученикова, или, ако то и не би било, ученик може да се превари у избору одсека, ступајући, у 14. години, на поље непознато. Са 16 година, пошто је ученик прошао и кроз класичну школу, и упознао оно непознато, одлука ће његова бити свеснија, и сад већ неће ни његови наставници бити у недоумици у који одсек за VII и VIII разред да га упуте.

Виши степен средње школе добио би тако, донекле, карактер стручни

www.univerzitet-ska-biblioteka.rs
УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА
ни постао би јака спона између средње школе и високих школа, пошто се и наставни метод за два највиша разреда приближи научном методу високих школа.

Овако организована средња школа била би једна и јединствена у целој нашој држави, технички лако остварљива и једино погодна при прелазу из једнога завода у други, па и за евентуалне допунске испите међу одсецима двају највиших разреда, за случај да се ученик ни на свршетку средњошколских наука није дефинитивно одредио што се тиче избора позива и, према томе, студија на високим школама. Оваквим уређењем упростила би се и школска администрација, комплицирана и иначе толико, да на местима са којих се она врши потискује праве задатке школе у позадину.

Већ смо раније казали (1918 год.)¹⁾, па и сада напомињемо, да се питање о реформи средње школе не може успешно решити издвојено из комплекса питања о реформи или организацији осталих школа које служе душевној (духовној) и материалној култури народној. Тако замишљамо и један закон који би обухватио целокупну нашу просветну и школску политику, један просветно-школски устав који би садржавао основна начела, кардиналне одредбе за све наше школе, просветне и научне институције, везане међусобно онако како смо везани у реалном животу, по компонентама које се сабирају у радионици културног развитака²⁾. А кад је реч о средњој школи: које све врсте средњих стручних школа (пољопривредне, трговачке, зидарске, машинске, уметно-обртне, занатске, навигационе), у наслону на грађанске школе, треба да уђу у систем нашега школства, које се ниже чиновништво и с каквим квалификацијама има рекрутовати из тих школа; — све би то морало бити обухваћено једним законом чији би задатак био да организује и цео наш привредни и индустријско-технички живот са његовом администрацијом.

Тако би онда преостајало мало чиновничких позиција које би се попуњавале без нарочите стручне квалификације, а где ове не би требало, најмања би квалификација морала бити средњи степен средње школе како је напред предлажемо. Јер нема тако незнатног чиновничког места за које не би требала или извесна стручна спрема, која дисциплинује вољу за рад, или просвећена и васпитана савест са чувством одговорности. Квалификација коју, по овом Нацрту, даје нижи течајни испит, по нашем најдубљем уверењу, није ни за што. — За једину од стручних: учитељску школу, нема сумње, морао би дати предспрему средњи степен средње школе; тако би се курс учитељске школе могао ограничити и на две године, и то специјално филозофско-педагогијских студија са школском хигијеном и практичним радом, — на три године, узима-

¹⁾ Види Педагог. Књижн., XV и XVI, стр. 33.

²⁾ Као што н. пр. чл. 139. Нацрта захвата у живот университета.

јући у обзир пољопривредни и ручни рад. На једној солидној основи, постала би тако учитељска школа правом стручном школом, и тако би наш учитељ, позван не само у школи него и социално да ради, могао слободније да се креће на пољу свога позива и, живећи у народу, да се бави и науком о народном животу и да јој буде помоћник, у школи да будно посматра и у даним приликама да послужи материјалом за експерименталну психологију и педагогију. Виша основна школа, која би се имала приближити нижем степену средње школе, тражи такође спремна и образована учитеља, који би тако за културни развитак масе народне био одлучан фактор.

Да поставимо, на завршетку, још неке постулате, имајући пред очима Нацрт закона о средњим школама.

Број гимназија, и онако организованих како напред предлагемо, мислимо да би требало ограничити што је више могуће, јер оне, недовршене или којекако довршене, помажу само стварању непродуктивнога чиновништва и умнога пролетаријата. Овоме треба стати на пут строжим захтевима и свим методима за одабирање материјала, и размештањем по стручним школама према дару и способностима. Нарочито нема смисла отварање нижих течајева (по Нацрту) у местима где се не могу одржати потпуне средње школе. У таквим местима свакако је боље отворати грађанске школе (индустријскога, трговинског или пољопривредног смера). Квалификацију коју даје нижи течајни испит, казали смо већ, сматрамо и сувише формалном да би могла што значити. Течајни испит иза VI разреда, по нашем предлогу, на раскрсници и прелазу у стручне одсеке или у учитељску школу, за получење извесних чиновничких места, требало би задржати, ма да је данас вредност и потреба т. зв. испита зрелости увелике под сумњом. Али зато би се могао уклонити испит зрелости иза VIII разреда и прелаз на високе школе везати за предиспите у самој високој школи, по статуту који би за поједине струке нормирао захтеве. Да би ови предиспите имали куд и камо већу вредност него т. зв. матура, о томе ни мало не сумњамо, посматрајући ствар ма са којег гледишта.

У опште говорећи, школу треба, што је више могуће, растеретити од бирократског званичења, и везивати је што мање за чланове и параграфе, а старати се поузданим надзором да у њу уђе што више самосталног, методског рада, са што мање калупљења и класифицирања.

У Нацрту закона опажају се, то морамо признати, неке напредније идеје, као у чл. 44. (који опомиње на селекцију), 48. (о интернатима), 49. (број ученика по разредима, само ако се то буде изводило), 51. (о ученичким судовима и забрани телесне казне), 57. (о посматрању интелектуалних, моралних и друштвених особина свакога ученика ради индивидуалне карактеристике, што је, дакако, у противности са оне 3—4 круте оцене за успех и владање¹⁾) у чл. 53. и 54., и нарочито 71. (о

¹⁾ Упор. Педагог. Књижн., XV и XVI, стр. 38—41.

банској самоуправи), ма да је све то нејасно и некако бојажљиво изражено. Добро је што се у чл. 27. екскурсије означавају као саставни и обавезни део наставе, али није добро што о мануалном раду, о слободним вежбама ученика у лабораторијама и у књижницама, према нарочитим склоностима и интересима, како би се зарана извесни дарови нашли код свога посла, нема нигде ни спомена, а то је ипак захтев од којег се очекује куд и камо више успеха него од ма којег наставнога плана и програма. Начело је: створити у школи што више погодаба за оглед личних способности и дати ученику прилике да се развија *из себе* и на ма којем објекту школскога програма. Зато и стога не сме бити у основама средњошколског васпитања и образовања никаквих једностраности.

Нацрт закона требао је, даље, обухватити само основне и непроменљиве постулате, чувајући се свих детаља који се не дотичу суштине ствари и подложни су променама. У њему има не само чланака (као што је 28), него и читавих одсека (цео III) који спадају у специалне уредбе, док на другој страни налазимо празнина и непотпуности. Тако у одељку који има натпис „Постављења, премештања, пензионисања и отпуштања наставника“ (што управо спада у прагматику), у чл. 91. и 92. нема ни спомена о премештању: *кад* се наставник може и сме преместити, да не буде изложен ничијој самовољи. Ни одсеци VII и VIII не спадају амо у целини, него само по кардиналним одредбама.

Неке одредбе се комплицирају, без икакве потребе. Тако н.пр. чл. 83., 116. и 117. за исту, у главном, дужност уносе три различита лица и звања, а требало је узети једно лице (према потреби два), а то из наставничког збора, којему ће се, према броју ученика, рад у директорској канцеларији рачунати у мањи или већи број наставних сати. Члан 117. говори о пословођи који помаже директору у вршењу свих административних послова, али то у школама где нема школског секретара (чл. 116.), но не каже се како је у школама где има директорски помоћник (чл. 83.). Компликација је такође у чл. 18. и 19. где се чине неке разлике између приватних школа које отварају окрузи и т. д. и поједина лица. Главно је да су приватне школе под непосредним надзором Министарства Просвете, да ово поставља директоре, и да приватне школе имају исти наставни план као и државне школе, а све је друго споредно. Овде се пита да ли је у интересу државе да се отварају приватне школе или није, па према томе треба олакшавати или отежавати њихово отварање, а камо среће кад бисмо ми имали стручних лица која би отварала приватне школе са интернатима, како се то ради у напредних народа.

Компликација је и у одредбама о превођењу ученика, о издавању уверења и сведочанстава о испитима, међу којима свакако треба касирати нижи течајни.

Много комплициране су, без потребе, одредбе које се тичу спремања наставничких кандидата и њихових испита. Начело је: наставник

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

треба да има своју струку и на свој рад да гледа као филозоф, педагог и хигиеничар (школска хигиена). Стручни испит требало би поделити на два дела: један иза 4., други иза 8. семестра универзитетских студија; јер није ни право ни добро, за наставника ни за школу, да он једини од кандидата са академском спремом у један мах савлађује сву грађу за свој стручни испит, а без стручнога испита не би смео наставник улазити у школу. Наставник са стручним испитом био би супленат, а иза две године практичнога рада у школи имао би положити професорски испит, тачно према чл. 169., додајући још и школску хигиену, и по положеном испиту био би професор. Учитељ уметности и вештина морао би се по истом начелу, стручно и филозофско-педагогијски, спремати и полагаати испите, и бити потпуно изједначен с наставницима научних предмета; но и кад не би тако било, не можемо никако да разумемо зашто учитељи уметности и вештина морају имати 22 часа недељно без обзира на број ученика (чл. 97.). Требало би разликовати од редовних наставника (супленти и професори) још само екстерне хонорарне наставнике, који по својој формалној спреми не могу никако доћи у ред наставника средње школе. За оне који студирају на страним универзитетима вреде онамошње уредбе, а нострификација испита имала би се ограничити само на разлике према чл. 169.

Никако није добра уредба да професор већ са 21 годином службе завршује своју кариеру што се тиче плате (чл. 102), и о томе не треба даље ни говорити. Није добро што се у чл. 133. за школског лекара (боље: лечника) поставља захтев да је што мање заузет приватном праксом, и за сталног школског лечника да се поставља онај који највећи део свога времена може посветити школи и школској омладини, јер је то неизводљиво; лечник са слабом приватном праксом неће бити добар лечник ни за школску омладину, а нема те плате која би лечнику могла накнадити дохотке од приватне праксе. Него, да лечник буде одговоран за хигиенске прилике у школи (чл. 134.), морао би се нарочито бавити школском хигиеном (н.пр Burgerstein-Netolitzky), и то неким начином доказати, а како ће он своје службене дужности и приватну праксу распоредити, то је његова ствар.

Министарски изасланици (чл. 137.) имали би дужност да подносе извештаје само о течајном испиту и о томе што су том приликом запазили, у појединим случајевима да проведу какву дисциплинарну истрагу и слично, али да министарски изасланици прегледају рад и стање у средњим школама и да буду неки натпрегледачи инспекторскога рада — то се никако не може ни правдати ни одобрити. За инспекторе наставе не каже се, до душе, ништа ближе у чл. 136., али да је једино исправно да инспектори наставе имају своје области и рад свој да деле по групама сродних предмета, имајући пред очима општи циљ васпитања којему се и настава мора подредити (концентрација), односе између наставних

градива и поступака за сродне предмете (корелација),¹⁾ о томе нема сумње. Инспектор не може бити једностран стручњак него човек са широким знањем и образовањем, са поузданим педагошким погледима на *целину* васпитног и наставног процеса у школи, а то се исто тиче, нешто у мањој мери, и директора. Ако смо добро разумели члан 91., по којем и директори добивају своје место стечајем, т.ј. да професор компетује на место директорско, питање је на основу чега ће компетовати и доказивати своју квалификацију. Директорско место може бити само место поверења и уверења надзорних инстанција, само не и никако партијских поверења и уверења, а квалификацију, поред стручне и педагошке спреме, треба тражити у јакој дистрибутивној пажњи, потребној за сваког управника, и у ширини образовања, да на директорско место не дође човек са уским, стручним интересима, који ће свој предмет сматрати јединоспасавајућим; јер у модерној школи не сме тако гледати на свој предмет ни поједини стручњак-професор.

Рад професора-књижничара (чл. 118.) морао би се хонорисати најмање као два наставна часа недељно, а ако држи обе књижнице, најмање као четири часа. То што се овај Нацрт једва осврће на књижничара кад треба његов рад хонорисати, значи да му и задатак сматра ситним и споредним, што је свакако неоправдано и не одговара модерном схватању; јер ако књижничар озбиљно гледа своју дужност, руководећи лектуру ученика према његовој зрелости и општем напретку, према степену наставе и т. д.,²⁾ рад се његов не може довољно хонорисати.

Још две три ситније примедбе. У чл. 23. није нам јасно какве су то *привашне* вероисповести; по чл. 33. неће бити тачно мишљење да пригодне свечаности на завршетку школске године, у нервози класификације, могу васпитно утицати; по чл. 73. не допушта се контрахирање разреда, што у начелу и за све случајеве није оправдано, јер води шаблонизирању и опомиње на чиновничке класе.

О одношају овога Нацрта према Закону о средњим школама Краљевине Србије (са изменама и допунама од 4 јула 1912), о распореду појединих одсека, одељака, алинеја и њиховој стилизацији у циљу јасноће и тачније одређености, — јер се тиче више форме, и јер ће овај Нацрт, пре него што постане законом, извесно проћи још кроз многе руке, — не можемо се бавити. А колико смо се иначе осврнули на овај Нацрт, узели смо га онако какав је пред нама, не истражујући изворе и мотиве за поједине одредбе, ни шта је овде старо а шта ново, јер све ово не би имало практичне вредности, и јер се не ради о томе шта је овде старо а шта ново, него колико је, по нашем мишљењу, добро и подобно унапредити нашу школу, до чега нам је једино стало.

РАДИВОЈЕ ВРХОВАЦ

¹⁾ Упор. *Упутства за Средње Школе у Краљевини Србији. I. Методска упуштава*, 1. Општи део. Београд, 1913, стр. 11.

²⁾ Упор. *Педаг. Књижн.*, XV и XVI, стр. 44—45.

WWW.UNIBR.SR
У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
В
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

ВЕРСКО - ПРОСВЕТНИ ПРОБЛЕМ МУСЛИМАНА У НАШОЈ ДРЖАВИ

Иза ослобођења и уједињења нашег народа отворена су многа питања која нису у опште постојала у предратној Србији. Ових питања има у свим гранама и свих могућих врста, па их има и међу просветним питањима нашим. Једно од таквих питања је оно о верским школама наших грађана муслиманске вере. Ово питање није тако просто и једноставно како то многи замишљају, а не може се решавати ни по аналогiji с верским школама других вера. Њега треба темељито испитати, сазнати његову суштину, одстранити га из политичког домена и решавати га хладно и савесно, настојећи избећи сва сувишна узбуђења и свако натурање, а при томе водити рачуна о напретку и савременом школском образовању грађана којих се ово питање тиче. Да бисмо помогли при решавању овог врло важног питања за један добар део наших суграђана, одлучили смо да га расветлимо, да му изнесемо његов историат и његово садање стање, наравно у обиму који је допуштен с обзиром на простор листа, а не намећући своје мишљење како се има да реши дефинитивно, јер је по несрећи и то питање уведено у политички вртлог и од позваних и од непозваних, као и многа друга питања која би требала да буду потпуно далеко од свих партијских политика.

Ислам је дошао и раширио се у нашој садањој држави доласком и утврђењем Турака на Балкану. Припадника његових има сада код нас Срба (Хрвата) настањених у Босни, Херцеговини, Црној Гори, бившем Ново-пазарском санџаку и Повардарју, Албанаца у бившем косовском и неким деловима битољског вилајета, и Турака разасутих по варошима Македоније и неким селима Повардарја и битољског округа. Да би ови следбеници Ислама (муслимани) научили своје верске прописе, установљени су *мектеби* и *медресе*. Да бисмо могли потпуно схватити задаћу мектеба и медреса и да бисмо видели њихово устројство, па и садању њихову потребу, изнећемо њихов кратки историат, њихов почетак, кулминацију, опадање и садање стање.

Оснивач Ислама, Мухамед, био је неписмен, па је своју науку ширио само усмено. Своје речи о овој науци делио је на оне које му је Бог (Аллах) слао по архангелу Габријелу, и оне које су његове. Оне прве скупљене заједно зову се „Куран“ (коран), а ове друге називају се „Хадис“. Сви проблеми који засецају у живот једног муслимана налазе се у те две књиге. По њима се управљају сва теолошка, правничка, филозофска, социална и друга знанствена питања код муслимана. О њима се расправљало за живота Мухамедова у џамији (џамија значи „зборно место“), па и после њега. У прво време није било ових књига написаних, него су их памтили другови Мухамедови. Доцније су и написане. Да би се муслимани научили да читају* Куран, основане су уза сваку џамију

мале школе зване куттаб (данашњи мектеби), у којима се учило читање и писање Курана, главне истине Ислама и по где који део Курана на памет. У њима су предавали људи вешти писању, и то бесплатно ако је учитељ био имућан, а уз припомоћ ученичких родитеља у облику дара, ако је он био сиромашан. Држава није ништа плаћала, нити се у то мешала.

Док је Ислам био раширен само међу Арапима, остало је све учење и расправљање у џамији. Кад се Ислам проширио и на не-Арапе, који су морали научити најпре арапски, да би могли слушати расправе и предавање по џамијама, почело се са учењем арапског језика, па је тако почела арапска филологија, која је узела доцније најшире размере и чак постигла најсавршеније резултате. У џамији је учење било удешено тако да је научник почињао предавања, и њему би дошли ученици да га слушају; ако би научник био јак и вешт, слушаоци би му остали, а у обратном случају, они би отишли другом научнику-предавачу, а оног напустили. Слушаоци су дакле одлучивали да ли је један научник добар или не. Редовни слушаоци једног научника добијали су потпис од њега да су га редовно слушали, назначивши и тему предавања, али ова сведоџба није вредела док у пракси кандидат не стече признање, и то опет од слушалаца.

На овај начин се предавало широм целог исламског света, и на овај начин у џамијама ударени су основни темељи од сва четири исламска ритуса (мезхеба), и то теолошке и правно-друштвене природе.

Из практичних разлога, а нарочито ради великих потешкоћа за не-Арапе, који су имали матерњи језик неарапски, основане су поред џамија нарочите зграде где су долазили они који су свршили мектеб, т.ј. научили читати и писати, а то су медресе, где су почетници учили арапски језик, да би доцније могли слушати друга предавања. На тај начин постале су медресе од прилике у XI веку. Мало по мало прелазило је предавање из џамије у медресу, па је ова постала оно што је била некад само џамија, и била је и као средња и као виша школа. Број година за апсолвирање није био одређен, него је слушалац добијао потпис професора (мудериса) кад се осећао способним да сам може самостално наставити даље изучавање и предавати другима.

Сва ова предавања и све ове школе биле су потпуно независне од државе, и ова их није материјално помагала. Џамије, медресе и мектеби су оснивани од појединих добрих људи који су легатом остављали своје имање за исхрану и издржавање професора и ученика. Како је била велика љубав према науци и велика побожност света, није било у целом исламском свету ни једног малог места где није било џамије, медресе и мектеба, а у већим местима било их је више, док их је у врло великим местима било врло много, н.пр. у Багдаду било је 100.000 џамија, поред којих су се налазиле медресе, са потребним књижницама (кутубхаме).

Поред овога, приватном иницијативом, у домовима великаша одржавали су се учени састанци, па су тако настала поједина учена друштва (академије), болнице и опсерваторије.

Из свих ових установа регрутовани су научници и чиновници свих врста у свим исламским државама.

Овакав систем образовања је био код свих муслиманских народа, оних у Великој Азији, Малој Азији, Африци и Европи (Шпанија, и доцније Балкан и делови Русије). Дакле, овакав систем је био и код нас на Балкану, где су га донели Турци, и све је овако остало до увођења реформи у Турској Царевини, кад су се поред ових школа почеле уводити школе у модерном европском смислу. Увођење нових школа није укинуло ни медресе ни старе мектебе, него им је само умањило важност код практичних и модернизованијих муслимана, који су се хтели образовати чисто световњачки. На овај начин у Турској Царевини налазимо мектебе и медресе у старом смислу које се издржавају од вакуфа (појединих задужбина добрих људи), поред државних мектеба почетних, средњих и виших, које издржава држава или општина по државном уређењу.

У нашој домовини, с обзиром на образовање муслимана, имају у у главном два дела, која се мало разликују између себе. Први је онај део наше домовине који је испао из области Турске Царевине Берлинским Конгресом, а то је Босна и Херцеговина, а други је онај део који је ослобођен 1912 год., а то је Јужна Србија. Овима може да се дода као неки трећи тип Црна Гора, где су муслимани некако у средини између оних у Босни и оних из Јужне Србије.

У Босни и Херцеговини Аустрија је завела модерне основне школе и друге даље за све грађане подједнако, али ради конзервативности муслимана оставила је мектебе и медресе као чисто верске школе, које се издржавају из вакуфских средстава. 1909 год. је узаконен „Штатут за аутономну управу исламских вјерских и вакуфско-меарифских послова у Босни и Херцеговини“, у коме су законом признати мектеби и медресе. Муслимани су дужни да иду, и то мушки по свршеној седмој, а женске по свршеној шестој години, у мектеб (§ 160), а ако родитељи не би послали децу, присилиће их на то власти (§ 161). Тек по свршеном мектебу муслиманско дете може бити примљено у државну основну школу (§ 162), где опет у наставном плану има веронаука, коју предаје муслиманима за то способан муслиман.

Кад муслиманско дете сврши мектеб, може да не иде у основну школу, него, ако има 12 година, може наставити медресу, која је параграфима уређена, али која је у ствари остала дегенерисани тип старе арапске медресе. Како се у мектебу учи само арапска писменост, а од неко доба и незграпно сложена арапска слова за српски језик, остане потпуно неписмен муслиман који оде на даљу „науку“ у медресу. Ме-

дреса сада служи заправо да регрутује сеоске муслиманске свештенике, и да би, по § 172 и § 173, њезини питомци били опроштени од служења војске.

Она деца која пођу иза мектеба у основну школу, сврше је обично у 13-ој или 14-ој години, а ако наставе гимназију, матурирају у 21-ој или 22. години живота, кад обично њихови вршњаци других вера заврше универзитетске студије; она деца која пођу у медресу остану потпуно неписмена за животну потребу, поред онога што остану потпуно неспособна за сваки рад. Верска традиција наших муслимана, урођена конзервативност и пакост и срачуната политика аустријске управе, чини да свака генерација муслиманске деце изгуби за практични живот пуне три године у првом случају, јер мектебске студије трају три године, а у другом случају да остану потпуно неписмена и неспособна за живот.

Код практичнијих духова и код интелигенције било је увек протеста на овакав школски систем, али аустријска политика знала је увек да искористи конзервативност, а у томе су је помагали увек демагози и плаћеници. И сада постоји велико незадовољство против овог школског система, али данашњи политичари муслимански, заснивајући политику на вери, не смеју да загризу у тај проблем, и ако их већина увиђа да овако не ваља, па многи шаљу своју малу децу мимо „Штатут“ директно у основну школу, а о медреси за себе и не воде рачуна, док су у јавности у стању да направе министарску кризу ради опстанка тих школа.

У ствари, треба реформисати тако мектебску наставу, да муслиманско дете научи читање Курана и основне принципе Ислама, а да опет не губи у годинама, или ако губити мора, јер је арапско писмо врло тешко, онда да губи што мање. Што се тиче медреса, оне би се требале реформисати тако да се у њима уче и потребни светски предмети, да им се редуцира број на стварну потребу и одреди време трајања студија.

У оним крајевима наше домовине који су ослобођени 1912 год., стоји тако исто што се тиче потребе ових школа, мектеба и медреса, само је ту ствар много компликованија. У Јужној Србији много је хетороген муслимански свет, који се састоји из три разна народа, и то од Срба муслимана, Арнаута муслимана и Турака муслимана, који говоре три различита језика, па имају све различито сем вере и заједничког осећаја да су изашли из склопа једне муслиманске државе, па дошли у немуслиманску. Како се ова промена недавно десила, они су куд и камо неповерљивији према немуслиманској држави него Босанци, па су према томе много конзервативнији од њих. Иза ослобођења 1912 год. наше просветне власти нису имале никаква програма у питању школовања муслимана, — бар тако изгледа по њиховом раду, који је био или никакав, или је сваки надзорник школски имао своју просветну политику.

УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Једино је било заједничко при том послу да су сви имали пред собом за хомогену српску и православну Србију створене школске законе, и да су сви зазирали од мектеба и медреса као неких националних турских или арнаутских школа. Резултат оваквог рада је више него страшан. По њему, остале су огромне масе муслиманске деце без икаква школовања и створено је национално школско питање. Да су наше просветне власти одмах увиделе да заосталост и конзервативност муслимана захтева да се то питање проучи озбиљније и да су на њему радиле еластичније, ствар би друкчије стајала. Требало је одмах раставити верско просвећивање од светског, па га посебно решавати и израђено у хармонију довести.

Требало је одмах знати да ће се ови муслимани показати исто тако конзервативним у верском просвећивању као и Босанци иза окупације, и још и данас, па им омогућити да уче читање Корана и основних принципа своје вере засебно, и то тумачено с арапског на дејчи матерњи језик, како је то у Босни, али само одредити термин до којег времена, и до којег доба дете мора с тим свршити. Уз ово требало је одмах укинути јутарњу школску молитву у оним крајевима где желимо у школу намамити и муслиманску децу, па ако би се које муслиманско дете уписало, одмах поставити у школи бар хонорарног вероучитеља. Али овога свега није било, и ако је нешто било, то је било несолидно и једнострано, да је сада завладала права бојазан код муслимана од наших школа, а с тим створено и национално школско питање. Нигде нема више деце без школе, више деце која се клатаре и ништа не раде, као данас у нашој Јужној Србији међу нашим грађанима муслиманске вере. Уз ово још долази факат да у Јужној Србији нема ниједне хумане установе и ниједног културног и хуманог друштва које није почело освештењем темеља од православног свештеника или његовом којом другом верском церемонијом; да се све културне, хумане и државне манифестације врше помпезно са службом у цркви, да се наниже дуг број службених парастоса и благодарења, да се у свим школама службено слави Св. Сава, поред његова културног карактера, и с крстом у руци и низом православних свештеника. Ми се нећемо упустати у историјски значај ових појава, ни на традицију нашег народа из доба ропства и средњег века, али морамо да констатујемо да све ово даје Србији карактер хришћанске, православне државе, поред свега њезина стварног либерализма и антиклерикализма, и да је у очима наших грађана муслиманске вере приказује у потпуно друкчем светлу него је у ствари, па да се плаше и боје ње и свега њезина културног рада међу њима. Од колике је важности за нашу државну и националну идеју да не буде овако него обратно, доказ је то што нам је Јужна Србија најзаосталија, што је јавна безбедност тамо најгора, што наши државни непријатељи у том делу наше домовине највише раде и највише имају успеха.

Муслиманима у Јужној Србији треба уредити верске мектебе аналогно ономе у Босни, где ће деца учити на свом матерњем језику основе вере и читање Корана, а у државним основним школама треба одстранити сваки верски карактер и све манифестације верског карактера, и у њима поставити вероучитеље за сваку веру, који ће је предавати на дечјем матерњем језику, и који ће такође научити децу и писмености матерњег језика, па ће се тако одстранити свака национална школска тежња, која је нама, сасвим разумљиво, несимпатична. Наше просветне власти треба да буду мање укочене и мање везане обичајима и законима предратне (пре 1912 год.) Србије, да не буду формалисте, као н. пр. да не гледају да ли ће дете бити покривене или откривене главе у разреду; нека у томе више поштују обичај грађана, и нека се уклоне сви службени црквени обреди, па ће наше државне школе бити напуњене и муслиманском децом, а њихови родитељи постати добри чланови наших културних установа, док ће их заједнички рад и живот учинити онаквим нашим грађанима како то желе сви наши патриоти.

Мектебско и медресенско питање у Босни није за нас државно питање, него је чисто приватне природе тамошњих муслимана. Четрдесет година под Аустријом учинило је да сами муслимани желе да то све доведу у хармонију с потребама наших дана. Ту је државна интервенција и њезино интересовање потпуно сувишно, јер ће ускоро и без ње само време све то да реши. У Јужној Србији ово је питање, на против, врло важно државно питање, с којим се позвани морају много да баве. Они при томе не смеју, као некада Аустријанци, да се служе незнањем ради потчињавања, али не смеју ни да преламају ствари преко колена, у најбољој намери да брзо просвете, ни да раскину сваки обзир с досадањим обичајима, традицијама и конзервативношћу, па да неуке и неупућене направе непријатељима наше државе, а све због своје наглости. Боље је повести мало рачуна о навикама, макар и назадним, тога света, па му тим показати да му нисмо непријатељи, и тако га спријатељити с нама и нашом државном идејом, него ли заводити нагле промене и терати на брзи прогрес, па тако отерати тај свет у непријатељске воде. При томе нарочито треба добро увидети шта је чиста верска потреба, а шта је национални моменат, па то не бркати, и тако се сачувати наше уобичајене грешке да терамо зеца, па да истерамо лисицу.

ХАСАН М. РЕБАЦ

МОРАЛНО ПРИПРЕМАЊЕ ДЕЦЕ ЗА ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

Услови за живот у држави и у друштву, за последњих десет година, знатно су се изменили. И друштво и држава стварају данас сваком грађанину нове и веће потребе. И не може а да се не констатује да многе

од тих потреба, већим својим делом, нису припремљене. Ја бих хтео овога пута да обратим пажњу нарочито на те нове животне потребе, условљене активним учествовањем грађана у друштвеним пословима.

У данашње доба, сваки човек, хтео не хтео, дужан је да узима личног активног учешћа у различитим гранама друштвеног живота. И зато, ради успешног учешћа у друштвеној делатности, треба много знати, много умети, као што се раније није умело и није знало.

Ја не бих хтео сада да говорим о тим неопходним знањима која су у вези са техником, занатима, индустријом, који су опет потребни ради успешне примене човековог труда у различитим гранама индустрије, државне економије, државне администрације. Хтео бих да сконцентришем пажњу читаоца на чисто моралну страну питања: подиже ли савремено домаће и школско васпитање децу и младеж у моралном погледу, помаже ли оно да деца усвоје моралне основе друштвеног живота? Мени се чини да би се на то могао дати, на жалост, само негативан одговор. То је сувише опширна тема, и ја је могу на овом месту додирнути само површним и кратким цртама.

Који су то главни морални основи друштвеног живота? Без сумње, пре свега, неопходно је потребно чврсто убедити себе да добрим, корисним друштвеним чиниоцем може бити, у опште, само добар и честит човек. Поштење, опште човечанска морална особина, разуме се, потребна је у свакој људској заједници. Али савременом, компликованијем друштвеном животу, потребно је још и више развијено осећање праведности, потребно је развијање највећег самовладања и унутрашње дисциплине. Потребно је навићи да се поштује туђе мишљење, потребно је да се развије осећање моралне одговорности. Ја не говорим још о потреби потпуног удубљивања, и о развијању грађанске снаге и здравог патриотизма. Мени изгледа врло потребним успоставити обавезу у школском и ваншколском васпитању да се ти морални принципи, могући, потпуно јасни и пуни смисла, усвоје од стране ђака.

Правду и неправду осећа сваки човек довољно јасно. У случају сумње и колебања, здрава, пробуђена савест јавља се вишим судијом, и обично правилно решава питање. Ранијих година, када је друштвени живот био простији, здраво унутрашње осећање праведности било је довољним мерилом човекових поступака и узајамних односа. Али сада није тако. Сада је потребно помоћи детету да се не заплете у тако разноврсне противуречности између моралних осећања и праведности и поштовања законитости, и између схватања личне и друштвене правде. Како да се понаша младо биће у случају кад интересима друштвеним и државним морају бити потчињени интереси лични, кад се лични интереси грађана приносе на жртву интересима општим? Када се јавно врши неправда једноме у име интереса других? Да узмемо прост пример, све случајеве савршено потребних експроприација од стране државе:

земље приватних сопственика, зграде за друштвене потребе, железничке пруге и т. д. Драгоценост осећање правде треба чувати и не угушити у души детињој, а зато је потребно помоћи му да уме да посматра своје мисли и своја осећања, да буде начисто с тим зашто је неизбежна несугласица између закона и индивидуалног осећања правде. А цело огромно питање о правди у подели земних добара? Правда и једнакост? С тим ни одрасли човек није увек начисто, а камо ли један млад створ. Међутим, он је дужан да пречисти с тим, живот то изискује. На страну, пак, тако модерну и тако брижљиво распрострањену у знатном степену као овога пута, идеју комунизма, која нарочито тиме и захвата младе умове што искоришћава њихова млада осећања правде. А зар није дужност васпитача и педагога да деци објасне да правда и свеопшта једнакост нису исто, као и то да неједнакост и дељење добара, постојање богатих и сиротих, свакако, не зависи само од моћнога стања уклоњене социалне неправде, већ да зависи, пре свега, од унутрашње неједнакости људи међу собом, и да неједнакост природних особина или способности јесте општи органски закон. Природа се не понавља. И да у томе нема и не може бити неправилности. Да неправедност наилази само у неједнаком односу закона према људима и људи према закону, у подјармљености слабих од стране моћних, и т. д. За све то, деца имају пуно способности да то разумеју већ у добу од 15—17 год., и потребно је да и они размишљају, у даним случајевима, и о тој теми, да би могли сачувати здравим своја морална осећања, да би се уздржали од срдитости, да би се најзад спасли штетног утицаја веште комунистичке софистике.

Самовладање, тј. умети управљати собом, својим осећањима и страстима, била је увек цењеном особином. Њу су уздизали још стари мислиоци (на пример Соломон). Постепено развијање самовладања дубоко се разликује од степена општег културног развитка људи. Али никада што је могуће јаче развијање самовладања није имало таквог значаја као сада, а нарочито с погледом на компликацију савременог друштвеног живота. Но и ако је неизбежно за свакога у савременим условима живота да ради са другима у заједници, да се договара, не слаже, справља итд., при свем том, тешко је опходити се са човеком ненавикнутим на самовладање. А научити се самовладању из књига, не може се. Томе се треба навићи. А зато је потребно израђивати себе не у добу свеучилишном, већ почети од доба кад младо биће тек почне да размишља о питањима самоусавршавања, а то је у добу средње школе. Самовладању, пак, не треба навикавати децу још из најранијег доба, али ученицима средње школе може се већ говорити о томе као о озбиљном задатку, треба их позивати на њихову свесну саморадљивост у томе правцу. Зар не треба објаснити деци да, кад не би било у њих развијено осећање управљања собом, они никада не би могли, са изгледом

на успех, борећи се у животу, достићи те резултате које би они, по својим природним способностима, с правом могли очекивати?

Без самовладања нема и не може бити друге најдрагоценије особине или навике — самодисциплине. У педагошкој и у општој литератури довољно се говорило о значају дисциплине, као и о значају њеног недостатка. То је јасно. И школа, било то рђаво или не, изискује од деце дисциплину, временом, мању или већу. Дисциплина пак наметнута, основана на потчињености установљених правила и послушности прописана претпостављених, јесте једно, док је самодисциплина нешто сасвим друго, и, ако не више, а оно ни мање важно. Навикавамо ли ми потребним начином децу тој организованој самодисциплини, т. ј. добровољном покоравању својој вољи и сопственој речи? Међутим, тешко је замислити, при савременим условима, правога (без обзира, великог или малог) друштвеног чиниоца без самовладања и добро развијене самодисциплине. Мени изгледа апсолутно потребним активно и снажно помагање деци да развију у себи те особине. Ту треба искористити и однос према разуму, и однос према осећањима, па чак и према самољубљу. Учествовање деце у организацијама свих врста и у друштву, дају паметном и пажљивом васпитачу богат материјал који помаже развијању дисциплине код деце. Дечја наклоност ка установљавању опшег поретка, закона школског и ваншколског живота деце, појава потребе за обраду таквих правила и чврсто усвајање идеје о потреби да се строго придржава свих тих обрађених и успостављених правила, — све је то од неоцењиве вредности за привикавање деце самодисциплини. За те циљеве могу бити искоришћене дечје заједнице сваке врсте, екскурсије, свечаности, па чак и забаве. У свакој прилици треба обраћати пажњу деци: прво, на потребу успостављања општих правила и закона (правила забава, подела обавеза, законска правила датога друштва итд.), потребу да се међу собом разумеју кад се по некад хоће нешто заједнички да уради; друго, на посао око установљених заједничких уређења и правила, и најзад на безусловну потребу испуњавања свих правила савесно и тачно, без обзира на то да ли је то ученицима пријатно или не.

Никада наметнута дисциплина, тј. умети се потчинити и слушати, не може заменити самодисциплину. Прелаз из мрачнога стања привикнуте покорности и послушности ка потпуној разузданости и анархији сасвим је прост и психолошки могућ. Ако само ослаби или ишчезне та власт која је управљала и, у случају неиспуњавања заповести, кажњавала, — човек који је научио само да слуша и да се потчињава осећа се чудновато, без уздржавања, и сасвим лако пада у необуздану анархију. Требало би, упоредо са потребном способношћу послушности, да буде довољно развијена способност, навика, свесног и добровољног потчињавања туђој вољи (наредби, правилу, закону, сопственој речи), ван сваке зависности од тога постоје ли мере принуђавања или не. И такве

гућност да сами међу собом распоређују разне опште послове и обавезе и да сами теже ка неопходном испуњавању сваког посла примљеног на себе. Ако дете не прими ове обавезе добровољно већ по наредби, онда ће се морална страна питања сасвим изменити. Тада се од детета може очекивати и тражити само тачност у испуњавању наређења, али никако не савесност и развијена осећања моралне одговорности.

Пажљиви васпитач требао би да не испусти ни једну прилику да деци не помогне саветом и примером (а не заповестима) у корист пуне сагласности међу ученицима и паметног распореда општег посла, дежурства и т. д., и у највећем смислу тачног, умесног и савесног извршења, сваким делом своје моћи, општег рада, општег задатка. Огромни значај лежи с једне стране у интересу од успеха у општем повереном послу, опште повереном делу; а с друге стране, на привикавању себе на друштвену марљивост у себи развијених осећања одговорности, за примљено на себе (добровољно) дело. Тачно испуњење обавезе узете на себе мора бити дело части и моралне чистоте човечје. И томе се мора привикавати, и то мора постати обичај, навика.

Додајем опет да, наравно, васпитач мора личним примером утицати на своје ученике и побудити их на природно подражавање. Наравно да цео ток и поредак школског живота мора дејствовати да се у младим душама развију осећања законитости, и дубоко поштовање закона. Према томе се разуме као неопходно такође и пуно поштовање права и личности свакога ученика од стране школе и васпитача.

Ја бих хтео да се нарочито задржим на озбиљном значају навикавања деце на јачању у себи уважања према туђем мишљењу, туђим интересима и правима.

При условима савременог друштвеног живота, поштовање туђег мишљења јавља се као битан знак културног човека, као потребна навика, као осећање врло важно за сваког озбиљног друштвеног радника. Па ипак, не може се једног лепог дана решити да се стварно мора односити према туђем мишљењу с поштовањем, и тога истога дана почети уважавати туђа противна мишљења. Према томе ово осећање се мора постепено у себи развијати, мора се у себи васпитавати и створити сопственом особином. Ето зашто мени изгледа неопходно потребним да васпитачи и школа не смеју то испустити из вида и из круга својих дужности.

Мислим да ми није потребно да се у овој намери задржавам на том: какву огромну штету друштвеном животу доприноси одсуство поштовања туђег мишљења, туђих убеђења и веровања код људи. Свакоме је познато колико много узајамне штете, спорова, борби и неправде, произлази само из тога што друштвени радници немају довољно обзира ни трпељивости према туђем, баш и противном мишљењу. Младим бичима је нарочито својствена ова нетрпељивост. Наравно да се ово обја-

шњава лакомисленошћу, заношењем, недовољним искуством у животу и превеликим веровањем у своју силу, знање и способности. Али ако се младоме бићу, последицом тога, по неки пут и може опростити његова интолеранција, његово непоштовање туђих мишљења (често, просто наивна нетрпељивост), то је сасма потребно да се јасно дâ себи рачуна да је то негативна, штетна црта, од које васпитач не може а да се не чува свим силама и средствима.

У том случају, као и у свим другим појавама моралног живота, потребно је што је могуће раније васпитно утицати на младо биће. Треба, с једне стране, објаснити деци, младићима, чисто припадајућу им страну питања, нарочито зато што сваки човек има право личног мишљења и убеђења, као што је сваки у праву да их брани и заштићава, — зато, наравно, више заслужује пажње човек који има своја сопствена, њему драгоценна, мишљења, убеђења, веровања, него ли човек који их сасвим нема; — јер ако ми усвојимо право да поседујемо своја мишљења и да их високо ценимо, тада ми наравно морамо признавати такво исто право и другима. Деци треба добро објаснити да дубоко поштовање туђег мишљења ни у ком случају не значи одрицање од свог сопственог, јер се може не слагати, спорити, борити противу туђега мишљења, али при свем том, може се, и мора се, сачувати у себи пуно уважање ка том туђем, несаслагасном с нама, мишљењу. Али осим разјашњења логичних и разумних аргумената, потребно је и обраћање ка осећању и ка етици. Треба помоћи одраслом детету да се стави на туђу тачку гледишта, те тиме да у срцу осети и преживи душевне радње оног човека чијим мишљењима он не одаје довољно поштовања. Најзад, треба научити дете да разуме да различита питања врло често садрже разна противположна мишљења, ма да подједнако часна и искрена, што зависи од реалних околности и неједнаких тачки гледишта.

Али и да се не позивамо на разум и осећање, ипак младо биће мора све ово да самостално свари, а задатак је васпитача да томе припомогне. Васпитачева је дужност да смишљено утиче на понашање поверених му питомаца, да би им на време притекао у помоћ било речима, саветом, било другарским укором или одобрењем, а увек личним примером. Веома благотворни васпитни утицај има на младу душу поређење непоштовања туђег мишљења са таштином и хвалисавошћу, са свима видним и негативним странама, често достојним смеха и сажаљења, услед сиромаштва мисли (нпр. карактеристична надутост и распуштеност глупака и незналице).

Паралелно с овим, поређење поштовања туђег мишљења са скромношћу и трпељивошћу истински образованих људи. Упоређујући с једне стране какве велике научнике, као Пастера, Дарвина, који су поред свог опширног знања и искључиво природних дарова, били тако скромни у својим судовима и пуни деликатне трпељивости и дубоког уважања према

онима који су их оспоравали и држали се другог мишљења; с друге стране, дакле, упоређујући их са таштином, нетрпељивошћу, често чак и дрскошћу, која је тако карактеристична по каквог недоученог помоћника и у опште неталентованог незналице.

Односно тешког педагошког рада, навикавања деце ка поштовању туђих мишљења и веровања (наравно часних и искрених), и школи и васпитачима неопходно је потребно уношење једнога низа нових измена у обичну атмосферу школског живота. Пре свега, мени се чини да треба уклонити све оно што у очима ђака изгледа као непоштовање њихових права, њихових жеља и мишљења од стране самих васпитача. Нека буду по дечјој вољи суђења и жеље често и неосноване, наивне и невероватне (да ли другојаче и може бити?), али свеједно — никада се не сме над ученицима смејати, глумити; никада се не смеју они стварати предметом подсмеха и забаве за цео разред осталих другова. Школа мора одлучно да се одрекне мишљења и погледа старог школског система, који сматра да ученици не смеју, у опште, имати својих назора, расуђивања и својих наклоности. Претпоставља се да су деца дужна само да слушају и на све да гледају очима својих старијих и претпостављених. Свака слободна, самостална мисао младога бића сматра се дрскошћу, нарушавањем школске дисциплине, те се одлучно подвргава осуди. Ово, разуме се, није могло да васпита у ученицима осећање поштовања туђег мишљења. Наравно, и од овога се савремена школа мора одрећи. Слобода мисли, самосталност расуђивања код ученика, морају се на сваки начин законски признати као жељени и корисни. Само, понашајући се и односећи се с пуно поштовања ка друштвеном животу, ка мишљењима и чак вољи ученика, ми можемо створити у школи здраву средину у којој ће озбиљан педагог бити у могућности да са успехом ради на развијању и васпитању ученика у трпељивости и уважавању туђих мишљења, тих драгоцених (али још ретких) својстава правих друштвених и државних радника.

Ја немам циљ да сад разлажем и пребрајам све главније основе савременог друштвеног живота, већ само да скренем пажњу педагога и васпитача младежи на то да је већ крајње време усредсредити главну пажњу на друштвено морално васпитање, на моралну спремину младежи за предстојећи јој посао. Истина и да лична активност ученика стоји овде на првом месту, али и та мера активности не покреће се и не успева сама од себе. Овде је могућан, а извесно и потребан, активни, зналачки, по плану изведен педагошки рад.

Морално васпитна питања, у нашим европским школама, налазе се већ одавна у запуштеном стању, и зато је време да се то измени. Зашто школа стварно мора имати у виду само умно развијање, игноришући не мање (по моме, мишљењу и више) важно морално васпитање?

У свим питањима практике моралног васпитања мени се, са уверењем, чини да, по јачини и по своме значењу, на првом месту стоји утицај личног примера старијих, а пре свега васпитача и педагога, на млада дечја срца. Затим мора доћи васпитни утицај општих животних услова, утицај целе школске атмосфере, и најзад, утицај математички пласираног обучавања у моралној настави. Нарочито се ова последња метода не сме занемарити.

У већини европских школа, то предавање се своди само на веронауку или, тачније, на предавање догми и обреда владајуће религије. У Француској је предавање религије избрисано из општег реда школских предавања, и на њено место су стављени часови из морала, који су дужни да замене религиозни морал.

Не дотичући се, овога пута, великог, сложеног и тешког питања о стварању религиозног васпитања у школи, дозвољавам себи да само докажем како, по моме мишљењу, ни једно ни друго решење не постиже жељени циљ. Истина да је предавање религије потребно, и то само у најосновнијем коренимом облику. Наравно да савремено установљено предавање религије више придаје пажњу историји цркве, апстрактним догмама и обредној страни, него чисто моралном питању. И то би било исто тако врло потребно изменити, када би религиозно васпитање могло достићи жељено благотворно утицање на младе душе.

Ипак, религија се нема чиме заменити, а избацити је из школе погрешно је, јер ми немамо других начина за успостављање основних и дубоких елемената морала и моралних уређења.

Али само религиозно васпитање није, ни у ком случају, довољно. Паралелно с тим, ослањајући се на његово чисто, „не од овога света учење“, мора ићи и систематско поучавање ученика са елементима моралних основа друштвеног живота. И то поучавање морало би се извести не путем системе задавања (учити и запамтити морал немогуће је), већ путем систематских разговора са ученицима о моралним питањима, читања лекција, пребирања појединих животних случајева, анализирања карактера, поступака светлих и пропуштених својој моралној јачини, и т. д., и т. д. Ту је потребно савесно читање, обраћање на литературу, критика прочитаног и корисно упућивање ученика на живо третирање разних мишљења при критиковању особних случајева, најближег реалног живота ученика, и т. д. Једном речју, то предавање не сме бити тешко за руковођење, већ мора бити као сачинилац у помагању самосталног рада ученика у његовом моралном самоусавршавању.

Остављајући за други пут питање о односу религиозног васпитања према моралном припремању за друштвену делатност, дозвољавам себи да на завршетку још једном поновим: савремени живот снажно захтева од својих радника цео низ моралних особина, које се саме од себе не стварају и не развијају. Данашња дужност школе и свег школског и

ваншколског васпитања јесте да помогне ученицима да се спреме за предстојећи друштвени живот односно моралних страна, чије се огромно значење још никако високо не цени у друштвеном и државном животу.

ЈЕВГЕНИЈЕ ЈЕЛАЧИЋ.

БЕРГСОНОВА ФИЛОЗОФИЈА

СА НАРОЧИТИМ ОБЗИРОМ НА ФИЛОЗОФИЈУ УМЕТНОСТИ

(КРАЈ)

Било је потребно нагласити овакво једно становиште и истаћи овакво гледиште на проблем уметности, да би о основном проблему уметности, који је филозофски проблем на првом месту, могли говорити као о проблему једне врсте сазнања, и да би га осветлили као проблем интуитивног сазнања у опште. У Филозофији Уметности није емоционална страна деловања уметничког продукта оно што је централно питање уметности, него је фундаментално питање, питање уметничког активног стварања као нарочите врсте и начина сазнања. Оно што је битно, примарно, то је то питање о специфичности уметничког активитета, док је емоционалност примања готовог, материализованог, уметничког објекта секундарног значења. И зато што је овде извршена једна инверсија вредности и што је примарно постало готово секундарно, а секундарно главно, зато је и наступило одстрањење од правог проблема уметности. Уметнички нагон, уметничко стварање, онај специфични напор духа при уметничком изражавању, смисао акције и права динамика уметности — упућују на једно гносеолошко схватање; и централни проблем Филозофије Уметности је, како смо нагласили једном, једно питање о нарочитој врсти сазнања, проблем гносеолошког карактера. И ту сад долази у разматрање „интуиција“ у уметничком активитету, у колико је овај активитет сазнања.

Како уметник није продуцент лепога, то се не могу на уметничко стварање применити разноврсни естетички правци; специфичност уметности, другим речима, не зависи од схватања естетичног уживања. Тако да све оно што у естетици објашњава или хоће да објасни процес естетичног уживања, ништа у ствари не објашњава уметнички активитет. Уметник не ствара, он нема нагон да се изражава, зато што би му природа била да „подражава природу“, или да изражава „идеју која је иза чулних ствари“, или да је мајстор у комбиновању „форама које се у свом јединству морају допасти“, или да „прави објекте који ће производити илузију стварности“. Исто тако није уметнички активитет духа исцрпљен у томе што „се он игра и издаје сувишак нервне животне енергије“, или што се „игра као мужјак да се допадне женкама“, или

што ствара такве целине „у које ће после људи уносити симпатичним путем своје ја“. Естетичке теорије веризма-натурализма, есенциализма-рационализма, сенсуализма, илузионизма, теорије уношења свога ја, теорије биолошке или социолошке, и т. д., нису одиста у стању да нам објасне феномен уметности, и ако од свих њих има понешто у феномену уметности. То долази отуд што је чисто естетични емоционални критериум узет онде где му нема места; зато што уметник није продуцент објеката који ће естетично емоционално деловати. Уметност се не да објаснити тим путем: уметност је једна нарочита тенденција сазнања или она није ништа. Уносећи у један врло озбиљан филозофски проблем естетичка мерила из психологије, и дошло се дотле да се призна „хаос“ у „савременој естетици“, као што се изразио Ј. Кон; или да се уметност објасни као некакав „интензитетни феномен који је и више и мање него природа и који не могу исцрпсти формуле у опште“, и да се само призна да је уметност нешто што је квалитативно, „etwas ganz Eigenartiges“ — као што је то случај у еклектичарској Естетици Dessoir-а. Одиста, док год се иде путем психологистичних објашњавања, падаће се на идеје које су често и врло апсурдне и врло комичне, и десиће се да уметник буде и директор марионет-позоришта, и петао који се шири испред женки, и некакав фреголино-мајстор и мађионичар илузије. Уметност је међутим као изражајна радња људског духа много озбиљнија ствар, уметност значи акцију, напор и напон снаге људског духа чија уметничка тенденција нешто хоће и нешто значи у животу. Уметност није име за скуп готових уметничких дела који само чека публику у њеном „eigenartigem ästhetischen Verhalten“. Уметност је живи израз људског духа, акција, динамика, тенденција коју ваља схватити и протумачити, а не збир мртвих ствари. А кад се тако схвати интерпретација уметности, тада је она једино могућа на путу једне гносеолошке анализе. Јер, кад уметност није акција која иде на стварање естетичног објекта, онда у стварању уметниковом лежи други један смисао, мање баналан, а више озбиљан, смисао једне нарочите врсте сазнања. Оставив на страну уметност као популаризаторску активност, „ширење корисних рационалних идеја“, „ширење науке“, као идеје које су и одвећ наивне, уметнички нагон је нагон за сазнањем, уметничко стварање је изражавање реалности на свој начин. Оно што овакво схватање нарочито поткрепљује, јесу драгоцене признања самих уметника твораца. Као теорија о уметности, овакво схватање се налази нарочито у Конрада Фидлера (*Schriften über Kunst*) и вајара Хиндебранда, као и у принципелним основама „естетике“ Бенедета Кроче-а.

Природно, кад је реч о сазнању, да овде није говор о сазнању рационалном, логичним апаратом, оном сазнању које је циљ науке. Другим речима, овде није реч о дискурсивном сазнању преко појмова. Реч „сазнање“ резервисана је искључиво за логично схватање реалности, за

интелектуалну обраду, и можда је то и етимолошки оправдано и по смислу и садржају оправдано. Но овде је, код уметничког изражавања, реч о једној специјалној врсти сазнања, једном сазнању *sui generis*, интуитивном сазнању. Уметников нагон да ствара, да се изражава, јесте један основни напор људског духа да схвати свет око себе, да га обухвати. Оно што се каже о уметницима: да имају „нагон“ изражавања, да „инстинктивно“ раде, да „интуицијом“ долазе до ствари, да имају „инспирацију“ — све су то изрази којима се хоће описати тај основни факт уметности: да је она једно нарочито схватање, једна нарочита обрада реалности — да је она једна специфична врста сазнања. Признања и изјаве самих уметника потврђују да се у уметничком активитету има гледати тај смисао нарочитог сазнавања. Једно уметничко стварање потиче директно из потребе да се активно обради нешто из реалности, да се изрази и каже, саопшти нешто о реалности, о животу. Уметничке форме су тада фиксирања опажаја (*Anschauung*), задржавања оног што бежи и што се измиче. Градећи појам ми губимо оно што је опажајно; уметност хоће да га задржи. И битни смисао уметничке акције — од првих њених несигурних корака па до највећих њених творевина — није ништа друго до један начин сазнавања, — интуитивни за разлику од дискурсивног. Интуиција је овде уметничко фиксирање опажајних елемената. И кад се спроведе анализа уметности као активитета људског духа, у Филозофији Уметности, види се да је основни појам око кога ће се окретати сви проблеми у тој дисциплини појам интуитивног сазнања. Њиме се карактеристично одлучује активност људског духа у уметности од активности духа у науци. Јер „продукција лепога“ није искључива и специфична ознака уметности, као што таква њена ознака није ни произвођење пријатних емоција особене, естетичне врсте. Дубље треба сићи па да се извор уметничког активитета пронађе и открије. Треба дуге и мучне анализе, као и у теорији сазнања, па да се до живог врела сиђе. Филозофија Уметности, онаква каква је овде замишљена, имала би тек да се изradi. Рефлексивним методама, брижљивом анализом, она би тада утврдила ближе и детаљније у чему је то интуитивно сазнање које се постиже уметничком активношћу. Претходних радова има. Но није питање ове расправе да да елаборацију такве дисциплине филозофске. Основни факт је да се — кад је реч о уметности — обрћемо око појма „интуиције“ и да интуитивно сазнавање, за разлику од научног, дискурсивног, логичног, игра централну улогу у размишљањима о уметности.

Када се одбаце ужа тумачења психолошке естетике, која су ужа зато што се односе само на емоционалност уметничког дела и преносе је на уметнички активитет, и кад се овај схвати као примарна тенденција људског духа за сазнавањем, онда се централни проблем о уметности ставља на филозофску подлогу и уноси у једну шире схваћену теорију сазнања. А како проблем сазнања у тој филозофској дисциплини није,

очигледно, проблем дискурсивног сазнања, то се питање своди на питање о интуицији. Особени смисао оне акције људског духа која се зове уметничком и која се, квалитативно, одликује од мишљења, дискурсивне и логичне акције, лежи у „интуитивности“. То је проблем филозофије уметности. Без обзира на то како се има разрадити та филозофска дисциплина чији су елементи већ, појединачно и растурено, дати, и да ли ће се она кретати правцима који су, овде онде, у мислилаца обележени и назначени, овде је за нас било од интереса подвући и нагласити да је њен централни проблем интуиција. Она је онај велики факт пред којим се налазимо кад се упустимо у посматрање суштине уметничке креације; она је онај ирационални остатак личности који увек остаје као отворено питање, после свих рационалних покушаја да се феномен уметности схвати и објасни, и после свих психолошких, социолошких и физиолошких напора да се приђе ближе појму уметничког стварања. Названа разним именима, описивана на разне начине, констатована небројено пута до сада, уметничка интуиција је остала проблем за филозофију, за нарочити тешки и научни напор филозофских рефлексива. А како је уметност одиста узвишена акција људска, то је и пут ка њеном потпуном разумевању тежак и мучан, као онај пут којим се постиже amor intellectualis у Спинозе...

Интуитивни напор којим се људски дух, кроз уметности, жели пробити до суштине реалности, схватити је и приказати је — то је онај гносеолошки факт који се у филозофији уметности истиче као њен главни проблем. Интуитивни напор којим ће Бергсонова филозофија будућности успети да сађе у живи ток реалности и да је схвати коначно, напор који има за свој смер и свој смисао филозофија — то је онај централни факт целе Бергсонове „филозофије интуиције“. Овде смо пред задатком трећег дела расправе.

III.

Вративши се на закључке првог дела наше расправе, о томе шта је управо интуиција у Бергсоновој филозофији, морамо констатовати да је она као метод филозофске спекулације изведена у Бергсона на један програматичан и дескриптиван начин. Програматичан, јер се њена реална примена на решење метафизичких проблема предвиђа у једном будућем, колективном раду филозофа, за који је Бергсон дао само основну скицу. Дескриптиван, јер је права природа интуиције описана по аналогији са извесним доживљајима, чисто психичким и субјективним, који су, данас, само појединачна растурена искуства. Другим речима, интуиција као позитивни фактор у филозофији, има у Бергсона значај провизорно наглашеног метода, чији се реални разлози налазе у једном личном уверењу. Сем тога, значај интуиције лежи у значају метафизичке конструкције, изграђене на основу једног нарочитог гледишта на свет и једног

нарочитог схватања светске структуре. Али, питање је баш о том гледишту на свет; ако је одиста суштина реалности креативни елан који је по материји својој свесност, онда је у суштину његову могуће одиста ући само интуитивним напором. Али ако суштина реалности лежи у једној сасвим другој структури бића и ако је она начињена од сасвим друге материје? Интуиција као метод филозофске спекулације зависи од основног схватања реалности; интуиција јесте кључ којим се отварају седмора врата са седам печата кроз која се улази у царство реалног бића свих ствари — ако је иза тих врата одиста оно што Бергсон верује да јесте. Ако је тамо нешто друго, онда кључ није више погодан; онда је кључ, може бити, у систематском логичном, напорном и упорном интелектуалном раду. Говорећи технички, анти-интитуизам, тј. интелектуализам, има свој кључ за решење светске тајне, ако је структура реалности логично саграђена зграда из елемената који су повезани на рационалан начин. Да би схватили последње елементе бића и ушли у суштину реалнога, ми можемо имати два схватања, или више, па према томе одговарајуће методе. Метод је правилан, ако је суштина света схваћена тако да јој једино тај метод одговара.

Друго: ако је интуиција симпатични напор као и инстинкт, по суштини својој ориентирана на „унутра“, како се замишља њена елаборација којом би она могла да се „екстериоризира“? Ма колико брижљиво тражили у Бергсону, у погледу овог објашњења ништа се друго наћи не може до описа, аналогија и уверења. Другим речима, „интуиција која треба да постане инстинкт који ће имати рефлексије о своме објекту“ и сувише је несхватљив процес. Ако ће интуитивни напор бити у томе да се повежу актуелна интуитивна искуства, како ће се извршити то повезивање? Оставив на страну упоређења са извесним процесима нашег „ја“ и извесне аналогије са процесом уметничке активности, то елаборисање инстинктивних способности у човеку је — жеља и уверење мислиоца Бергсона, јер се нигде не може видети како се изближе замишља тај процес проширивања и увећавања инстинкта. Како од анулиране свесности у инстинкту доћи до свесности која представља коначну количину свесности — али интуитивне а не оне у интелигенције? Како спровести то пројцирање унутрашње интуитивне свесности на живот с поља, на свет? И неће ли, пројекцијом, тај, иначе слабачак, унутрашњи пламен бити угашен на ветрометинама сурове реалности? Обрнути процес интроспекције на „екстериспекцију“, да није то у основи немогућ процес, апсурдна инверсија? А да ли такав процес „пројцирања ван“ постиже баш Бергсоном истакнути смер: директно уживљавање у ток светски, решење највиших и последњих питања? И да није та пројекција ориентирана на други начин? Како је интуитивни напор — којим се има интуиција ојачати, до оружја исто онолико способног и јаког као и интелигенција — ориентиран искључиво на метафизичке проблеме,

питање је: а да ли он није ориентиран на друго нешто? Ако није реализован, како ће се моћи реализовати? А ако је можда реализован, где га налазимо на делу? Јер ако интуиција није кључ, јер суштина реалности није Бергсонова суштина реалности, шта је она онда?

Узевши у посматрање позитивну страну интуиције у Бергсона, објекције се нагомилавају и намећу пажљивом и критичном посматрачу, и све се, најзад, могу конденсовати у једну садржајну објекцију: о извођењу интуитивног напора. Јер, и под претпоставком о суштини реалности као о свесној креативној струји, остаје увек отворено питање о томе како се има разрадити, раширити и применити интуиција. Како је одговор у Бергсона само један програм, једна скицирана будућност, једна жеља и једно уверење, логично је запитати се да ли није негде већ остварен тај интуитивни „effort“? Ако је са еволуцијом живота свест у човеку отишла најдаље и у њему, једним скоком, створила највишу могућност за даље еволутивне циљеве и линије, она је отишла до човека као свест-интелигенција, а не као свест-инстинкт или свест-интуиција. Ова друга форма креативног свесног елана остала је као затворена тенденција у инсеката. Међутим, и у човека је допрла свест-интуиција, и ту се налази као она маглина око светлог језгра интелигенције. Питање је да није свест-интуиција у човека нашла своју улогу у његову животу и да није себи нашла пута и начина за „екстериоризацију“? Јер, зашто претпоставити да је свест-интуиција остала затворена у човеку и да се има пројцирати мучним напором, по дугом времену, те тада осветлити дубине правог живота у свету? Бергсон је то претпоставио, јер је та свест у суштини својој исто што и свест у човека, јер је то његово схватање. Одбаци ли се то схватање, признајући факт да је свест-интуиција елемент свесног, психичког живота човековог, где је улога те форме свести? Да ли она одиста „дрема“ у њему, та „нижа“ снага духа коју лако можете свести и на несвесност? Да се није свест-интуиција манифестовала на неки начин?

Потражимо ли у Бергсона трагове о томе, констатоваћемо да је он у своме делу *О смеху* дао на једном месту „дефиницију уметности“ која је по наша испитивања врло карактеристична. Са друге стране, опет, ваља нам констатовати да је у својој правој метафизици, у делу *L'Evolution créatrice*, Бергсон дао као одсудни пример интуитивног напора — пример уметничког стварања. Говорећи о уметности, у поменутом делу *О смеху*, Бергсон је рекао да је „највиша воља уметности откриће природе“. А говорећи о интуитивном напору манифестованом у уметничкој креацији, Бергсон га је карактерисао: „пласирање у унутрашност објекта једном врстом симпатије“. Али је своја резоновања о уметности у опште, у првом поменутом делу, оставио само скицирана и сведена на нужну меру, да би даље објашњавао суштину комике, а своју опсервацију о уметничкој креацији у другом делу оставио као

www.ub.edu
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

компарацију из које би се видело како је метафизички интуитивни напор могућ. И ишао је даље за својим метафизичким конструкцијама и уверењима, пројцирајући интуицију у свет будуће филозофије... По нашем уверењу, ту је Бергсон био врло близу тога да интуицију-свест пласира на оно место које јој у људском животу и припада: у уметничко стварање. Интуитивни напор човеков је реализован у активитету уметника; интуиција је пројцирана из свести као креација уметничка; интуиција је екстериоризирана у уметничким делима. Уметничко стварање је одиста „инстинктивно стварање“, како се то често констатовало. Свест-интуиција није остала затворена у човеку; и док је свест-интелигенција ишла својим конструкцијама за објектом, дотле се и свест-интуиција манифестовала у уметничким креацијама, покушавајући непрекидно да кроз геније уметника постигне свој објект. Ту лежи значај интуиције у проблему Филозофије Уметности. Кад је говорио — како смо раније једном цитирали — о слепо-рођенима који никако не би могли претпоставити да се може перципирати објект без претходног низа перцепција пипања до тог објекта, Бергсон је додао: „међутим, вид чини то чудо“. Уметник је према неуметнику човек који види према слепо-рођеном. Његова визија иде онамо куда снага онога другог не може доћи; он је визионер и чудо његово — је уметност... Природно је онда да се „оно што је битно у инстинкту-интуицији не може изразити интелектуалним изразима“, јер је начин изражаја инстинкт-интуиције уметничка експресија. И проблем „екстериоризирања интуиције“, пробни камен и критичка тачка Бергсонове филозофије интуиције, решен је реално и непосредно у уметничком активитету. Кључ за решење проблема интуиције је у уметности као активном елементу свести, а интуиција није кључ за решење проблема суштине реалности. Ту лежи најдубљи смисао критике Бергсонове филозофије интуиције и смисао интуиције као централног појма Филозофије Уметности. Реалну улогу интуиције у уметничком стварању, улогу која не иде даље од непрекидног повременог стварања уметничких дела у свету, Бергсон је — преломивши је кроз призму свог гледишта на свет — концентрисао у жижу из које даље зраче у далеку будућност зраци који ће осветлити сву тајанственост живота универсума. Тражећи јој улогу у будућности, он јој је предвидео улогу у садашњости, и у прошлости, и у будућности. Интуиција је — проблем у Бергсона који је остао нерешен — на делу у уметничком раду. Интуиција је уметност у суштини њеној. Свест-интуиција је један централни резервоар из кога избијају, повремено, кроз гениалне уметнике, активни елани, пројцирани у свет и живот у уметничким делима, која су исто онако условљена материјалом материје као и напори интелигенције што су спутани материјом...

Према томе, проблем интуиције је проблем уметности; ко тражи интуицију на делу, наћи ће је у уметности. Интуиција као проблем решена је једном речи: она је уметност, као и обрнуто што је уметност

WWW.UNILIB.RS

У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А

Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

интуиција на делу. Могло би се рећи да су то два израза за једну и исту ствар. Филозофија интуиције је филозофија уметности, и обрнуто. Бергсонова филозофија није филозофија уметности, она је филозофија интуиције, али окренуте ка будућности; и ту лежи капитална грешка Бергсонове филозофије. Питање филозофије јесте, можда, питање будућности, али није питање филозофије интуиције у будућности, јер је питање филозофије интуиције питање које се решавало и реализовало, решава и реализује, и вечито ће се решавати и реализовати у оној делатности људској која је *умешност*. И као што каже Бергсон за Кантову филозофију: „такав је био правац који је кантизам могао показати једном оживљеном картезианизму. Али у тај правац сам Кант се није ангажовао“ — могло би се казати и за Бергсонову филозофију да је правац који је бергсонизам могао начинити дефинитивном Филозофијом Уметности, али се Бергсон сâм није ангажовао у тај правац! Он се ангажовао да му филозофија буде кула светиља која ће бацати далеку и силну светлост на будућност филозофије, док му је малим скретањем правца снопа светлости било могуће осветлити актуелни проблем уметности...

Да су наше интуиције инфра-интелектуалне, тачно је; да оне могу да постану ултра-интелектуалне, то је смело и неизведено тврђење Бергсоново. Интуитивне снаге су, одиста, на првом месту сенсибилне, а на делу су, елаборисане и повећане, у уметничкој креацији. Но, ултра-интелектуалне оне не могу постати. Ма колико Бергсон тврдио да нису инстинкт и интелигенција подвојене тако строго и да су смешане пласиране у свести човековој, разлике су им ипак есенцијалне; отуда, интуиција може своју највећу снагу постићи у реализованом уметничком изражају, ипак интертретирана чулима и ограничена чулом, али даље не: више „ултра“ не може бити. И кад Бергсон на једном месту каже како интуиција, тако проширена и постала самосвесна, има да претендује на објашњење „детаља реалности“ а не целине, онда он тачно репродуцира оно што је нагласио у *Смеху* о уметности: да уметност има да се ориентише на индивидуално, оно што човеку измиче, и бежи му чак и у њему самоме, оно што практичне користи нема, те човек, интелигенција, то и не види. Уметност одиста и претендује на експликацију реалних детаља. Она даје „исечке реалности“ концентрисане у уметничком делу, елаборисане кроз материју. Елаборација инстинкт-интуиције није ништа друго него процес елаборације уметничког дела, пробијање кроз материју, пут којим се свест-интуиција пробија ка сазнању реализујући свој изражај, нужно, на материјалан начин у уметничком делу. А таква акција остаје увек инфра-интелектуална. Као и свест-интелигенција, и свест-интуиција је нагон за сазнавањем, за обухватањем реалности, али је пут обе те тенденције врло различит, оне су обе одиста „две солуције једног и истог проблема.“ Бергсон додаје још и да су

оба решења „подједнако елегантна.“ Сасвим друго мишљење је владало о томе у филозофији. Када је Баумгартен у својој естетици, првој тог имена, у делу *Meditationes*, извукао реч „естетика“ и утврдио да »αἰσθητικά« значе опажајност а не просте чулне ствари, он је био на путу да уметност схвати као опажајно, а не чулно сазнање. Али анализу није изводио даље, но је само остао при томе да је то једно сазнање, *ниже* него сазнање појмовима, као што и цела филозофија, од Грка до последњих времена, сматра. Оставив на страну Баумгартена — у чијем се делу крије много више но што би се мислило и који је вредан студије — Бергсон диже вредност интуиције далеко преко нивоа интелигенције, док је филозофија свих времена спушта далеко испод нивоа интелигенције. Али је он диже као интуицију у Бергсоновском смислу, а ова је спушта као чулно сазнање. Интуиција као уметност, као уметнички изражај, не стоји ни тако ниско, ни тако високо, јер она није „чулно сазнање“ у смислу старих филозофа, нити је метод филозофске спекулације којим се продире у унутрашњост реалности. Она је продужење чулног сазнања, она је продужење природе у нама, али она не визирира објект, као што би то Бергсон хтео, у филозофском сазнању реалитета.

Бергсонова филозофија интуиције има своју негативну, критичну страну, свој анти-интелектуализам, и обојена је, како многи схватају, анти-научно. Интуиција, онако слабо позитивно утврђена у Бергсона, добија у рељефности негативним радом Бергсона о интелигенцији. Отуд се створило, у осталом доста тачно, уверење да је Бергсонова филозофија више анти-интелектуалистичка но интуитивистичка. Улога свести интелигенције више је ограничавана, но што је улога свести-интуиције позитивно стављена. И како је свест-интуиција стављана у пројектованој будућности, а свест-интелигенција критикована на научним тенденцијама које су врло актуелне, од Бергсоновог интуитивизма остаје импресија само, и главно бар, његове анти-интелектуалистичке стране. Међутим, што је врло важно по критику Бергсонове филозофије, његова анти-интелектуалистичка тежња није погодила циљ; онако исто као што је интуиција недовољно позитивно изграђена и остала необјашњива и необјашњена, и анти-интелектуалистичка страна је остала довољно слаба и неразграђена. Да интелигенција није у стању да схвати суштину — онда кад је реч о живој материји и духовним појавама — излази отуд што је суштину ствари изграђена од свесне материје и што је као таква ток, живот, динамика, те се интуитивно само може схватити. Наука је схваћена као дело интелигенције, чисто практично сазнање, док би интуиција давала теоријско адекватно сазнање. Да је Бергсон схватио интуицију на извору њену и схватио је у природи њеној, не би он relegирао интуицију у будућу филозофију давши јој супрематију над разумом; нити би тако искључиво прогласио циљ науке практичношћу духа људског. Кад се интуиција схвати као уметност, наука би остала као интелект,

и могле би се увидети несавршеност и једне и друге тенденције људског духа. Право схватање уметности није анти-научно. Рђаво схваћена интуиција могла је Бергсона одвести на претерано наглашавање ограничености интелигенције; и отуда је његова филозофија могла убрзо постати штит мистичара, град ирационалних пророка, склониште многих који презиру рад и труд. Свакако, томе није крив Бергсон сам и нико му то не урачунава. Али је промашени смисао интуиције могао навести бергсоновце на ствари које би јасни ум учитељев одбацио.

Развијајући своје идеје о значају еволуције, Бергсон вели како је свест у човека, који је у извесном смислу *raison d'être* еволуције, нарочито свест интелигенција. На путу еволуције, вели он, свест се ослободила многих сметњи и препрека, али је, идући практичним и брзим путем као свест-интелигенција, оставила на путу за собом и драгоцених добара. У човечанству, какво је данас, интуиција је жртвована, готово потпуно, интелигенцији. „Човечанство, потпуно и савршено, било би оно у коме би обе форме свесне активности постигле своје пуно развиће“. И остављајући и овде пут који га је могао навести да види „оно мало још у човеку сачуване интуиције“ у њеном делању на уметности и кроз уметности, Бергсон одмах иде даље за својим идеалом и упућује филозофију да интуиције, слабе и растурене, скупи и тако постепено дође до решења светске загонетке. „Човечанство је могло бити, оно је ваљало да буде, са пуном свешћу-интуицијом“. Али оно проговара свешћу-интуицијом својим уметничким активитетом и кроза њ се часно бори овакво какво је, за сазнавањем и изражавањем сазнања. Одричући интелигенцији способност да открије тајну живота и светску тајну, Бергсон оставља тиме способности интелигенције домен науке у колико се она односи на сазнање законâ материје, неорганизоване, а од организоване оно што у њој има често материално. Тврдећи даље да би интелигенција открила тајну живота, јер за то има способност, Бергсон јој оставља домен филозофије; а како је интуиција какву имамо неизрађена, то је њен домен филозофија у будућности. Превидевши њен реални и активни домен, у коме она одиграва у светској историји своју улогу као уметност, Бергсон интуицију депласира и избацује је — једном програматичном пројекцијом — у будућност! Вратимо се овде на једно, раније цитирано, тврђење Бергсоново: интелигенција је једина способна да тражи али не и да нађе извесне ствари, а инстинкт је једини способан да нађе, али не и да тражи те ствари. „Те ствари“, то су загонетке живота и света. Бергсон би хтео инстинкт који би умео да тражи, одричући интелигенцији способност да може у опште наћи. Такав инстинкт он депласира у будуће време. Међутим, питање је да ли се може тврдити да интелигенција *апсолушно не може* да нађе, док, са друге стране, инстинкт-интуиција тражи, тражи одавна и непрестано, у уметничком напону изражавања. Можда и инстинкт-интуиција *не може* да нађе и

смисао јој је да тражи, као и интелигенцији. Можда је заједнички напор обе све што свест може да пружи као активност човекова. И тако, Бергсонова формула о тражењу и налажењу, коригована фактом да и свест-интуиција тражи, може да се трансформира у друго једно тврђење: да обе форме свесне активности траже а не могу да нађу. Или, у треће једно тврђење: да обе траже, али само свест интелигенције може да нађе. Или, у четврто једно тврђење: да обе траже, и да је налажење могуће у каквој синтези. У овој дивергенцији леже основни правци филозофске методологије којима филозофија може да се крене на свој освајачки пут, и „да се отисне на огромну пучину метафизичке спекулације где чекају толике стене и опасности и где су већ толико њих претрпели бродолом“...

Како је детаљнија разрада овде наглашене филозофије уметности ван граница ове расправе и предмет једнога рада који је ван интенција овога, ми смо овде дошли до краја пропонираних разматрања. Овде би још било место додирнути питање о културно-историјском значају Бергсонове филозофије интуиције. Ма колико да је тешко дати завршну реч о оним струјама и правцима филозофије у којима се и сами крећемо, нека нам буде допуштено овде оцртати једно схватање о значају Бергсонове филозофије. Заједно са прагматистичним правцем, који је изразито представљен Џемсом, и са којим бергсонизам има многе идејне везе, Бергсонова филозофија интуиције, по културно-историјском значењу своје, представља једно скретање модерне филозофије ка мистицизму. Оба правца модерне мисли претендују на једно раскидање са „платонизмом“ и на једну „обнову“ у филозофији; оба воде једном анти-интелектуализму, оба стављају научне напоре у ред чисто практичких знања и оба наглашавају ирационални елемент у филозофији. И Бергсонова филозофија интуиције која истиче на прво место интуитивни ирационални елемент, предвидевши његово право место и његову праву улогу у уметничком стварању човека, и прагматизам који је радикални емпиризам консеквентно изведен до краја — значе једну реакцију на дуги, мучни и напорни рад и развој којим се људска мисао, почев од прототипа филозофије у старих Грка па до данас, пробијала кроз целу историју филозофије, идући за решењем светске загонетке. Анти-традиционална у основи, Бергсонова филозофија је израз једне реакције, једне побуне, али и једног умора. У њој је дошао до израза један карактеристичан обрт духа ка мистичноме и ирационалноме, елементима који су у њој истурени на прво место једном пророчком позом којом се од будућности очекује „ново“. Ако се узме у обзир да је пут рационалног истраживања духа врло озбиљан, врло тежак, мучан и напоран, пут којим се врло често дође до судара са оним „што срце неће“ — филозофско скретање ка мистицизму је израз умора. Карактеристично је да су се англо-саксонска и галска филозофија, у прагматизму и у берг-

WWW.UNILIB.BS
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

сонизму; сусреле у тој мистичној тенденцији очекивања „новог“, не формулишући прецизно то „ново“ нити му дајући реалан садржај. И кад се, поред све магичне снаге стила и духа Бергсоновог, поред све „профузне оригиналности његове“ у многим новим и интересантним идејама његовим, постави на своје право место значај интуиције и скине јој се нимбус који јој сјаји у будућности, кад се уочи где треба пласирати праву интуицију која је еквивалент „уметничког“ у људском духу, тада се увиђа како се у обе форме свести људске, свести-интелигенцији и свести-интуицији, манифестује напорна акција духа људског да обухвати у сазнању сву реалност бића. И не очекујући ништа мистично и ново од будућности, једина перспектива филозофије остаје вечита акција, вечити труд и рад, стрпљив, напоран, лаган и спор, рад којим се једино стиже ad astra.

ВЛАДИМИР ВУЈИЋ

МИСЛИ НА СВ. САВУ¹⁾

Велики државници и друштвени реформатори које Провиђење од времена на време шаље човечанству и појединим народима, одликују се својим практичким тваралачким духом, који се испољава у њиховој неизмерној способности за преуређењем и организацијом односа међу људима, на разним пољима њиховог духовног и материалног живота. Они стварају сасвим нове односе у друштву, решавају велике друштвене и државне проблеме који се од обичних смртних сматрају за нерешљиве, и дају кругу идеја и тежња свога времена нов садржај и нове циљеве. На тај начин они у народу у коме су поникли, а по где који од њих и изван граница овога, у човечанству, стварају ново време, нове епохе. Кренути снагом њиховог моћног тваралачког и сугестивног духа, народи се буде из духовног мрака, отресају се вековних заблуда, раскидају ропске окове које су им често пута њихови сопствени грехови исковали, и бржим кораком иду путем слободе, напретка и колективне среће.

На жалост, Провиђење није према човечанству много дарежљиво у гениалним државницима и великим друштвеним реформаторима. И велики народи могу сматрати за највећи излив милости Провиђења ако им ово у току читавог столећа даде бар једнога великана који свој гениални дух и своје велике државничке и организаторске способности несегично ставља у службу свога народа. За мале народе, нарочито оне који нису успели да створе чвршћу основу за свој успешан и трајан политички и културни развитак, велики државници и друштвени реформатори, у колико су ређи, у толико су за њих драгоценији.

¹⁾ Говор Декана Правног Факултета у Суботици о св. савској прослави 1922.

И наш народ, и ако мали, имао је среће да му, у далекој прошлости, пре пуних седам столећа, у времену када је још непросвећен, политички и духовно разједињен, живео својим примитивним патриархалним животом, без довољно свести о држави и осећаја потребе за јаком државном заједницом, Провиђење подари једног знаменитог човека, гениалног духа и великих државничких и организаторских способности. Тај знаменити човек, који је сву снагу свог великог духа, сав свој велики ауторитет крунисане главе и цео свој живот ставио у службу свога народа, био је наш први архиепископ и народни просветитељ Св. Сава, чију свету успомену у овом тренутку слави наша благодарна школска омладина и ми старији са њоме.

Рођен у краљевској кући, у богаству, власти, слави и сјају, што је све једно велико и тешко искушење за нерад и удобан живот, коме човек већ по својој природи нагиње, овај краљев син, идеалиста, претпоставља томе животу живот у корисном раду за добро своје отаџбине и свога народа. Свестан значаја и утицаја религије на један још патриархални и непросвећен народ, као што је био наш народ у то доба, Св. Сава напушта родитељски краљевски дом, навлачи на себе калуђерску ризу, лишава се за увек земаљске славе, сјаја и свих сласти живота једног краљевића, и одлази у манастир, али не да у овоме проводи време у калуђерској доколици и празним молитвама, већ да као духовно лице својим великим умом и неуморним радом што моћније утиче на консолидовање наше младе државе споља и унутра, на васпитање и препорођај народнога духа. По интуицији његове гениалности, он је врло добро поимао шта је за сређивање и стабилизовање спољних и унутарњих односа једне младе, непријатељима опкољене државе у стварању и једног још примитивног и патриархалног народа, значила у то време независна, народна црква. И зато га видимо да као монах свим својим силама неуморно ради на томе да пре прогласа српске Краљевине издејствује аутономију српске православне цркве. И у једном моменту унутарњих тешкоћа и незгода старе Византије, које Св. Сава умно и дипломатски искоришћава, он успева да византијски цар Теодор, коме су врлине и висока научност овог калуђера из краљевске куће необично импоновале, призна српску цркву за независну и постаје, и ако против своје воље, њен први архиепископ.

Мени није циљ да у појединостима говорим о животу и раду Св. Саве и значају његовог рада по наш народ, јер сам уверен да би, поред онога што сте ви већ имали прилике да прочитате и чујете са много компетентније стране, то било излишно. Али ми је ипак потребно толико на овом месту напоменути да се овом нашем народном успеху из тога времена, постигнутом искључиво радом и заслугом Св. Саве, има понајвише да благодари што је наш народ, после пада под једну од најнекултурнијих и најсвирепијих туђинских управа, која му је за кратко

време уништила не само слободу, него и последњи траг националне културе, која се упоредо са организацијом државе и сређивањем политичких и друштвених односа у земљи почела јављати, успео да очува своје име и остала национална обележја. Обезглављен губитком својих вођа, лишен свих услова за сваки друштвени и духовни развитак, свих политичких и грађанских права, срозан на ниво примитивног бића чија је сва животна енергија била управљена искључиво на одржање голе душе, једном речју направљен потпуним физичким и духовним робом, наш народ је убрзо после своје дефинитивне пропасти представљао живи труп без главе, без физичке снаге, готов да у најкраћем времену испусти и последњи дах живота. И да није било наше народне цркве, запојене снажним духом њеног првог архиепископа Св. Саве, која му је у тешким данима робовања крепила душу вером у Бога и вечиту правду и надом у боље дане, тешко да би наш народ могао издржати ропство туђинима од толико векова, а да се у овом не изгуби. Око скромних црквица и манастира, задужбина наших старих владара, над којима је стално лебдео велики дух нашег првог архипастира, скупљао се кроз векове робовања наш намучени народ да се Богу помоли, и од ових одлазио освежен и окрепљен у несрећи, којој се крај није могао сагледати. Преко нашег народног свештеника и народне цркве уношена је, у обезглављени и сваке одбране лишени народни организам, једна нова снага, коју непријатељ није могао ни уништити ни оковати, духовна и морална снага нашег првог народног архипастира Св. Саве. Та велика духовна снага помогла је нашем народу да се у пркос свима несрећама које су га од Косова до последњих дана пратиле, одржи, да води стогодишњу надчовечанску борбу за своју егзистенцију и своју слободу, и да на крају триумфује у победи својих многобројних пријатеља и остварењу свог националног идеала. Она је очувала не само нас с оне стране Саве и Дунава, него и вас с ове стране, чији су претци у очајању робова, којима ни са које стране помоћи није било, напустили своју домовину и своја огњишта, да једно ропство замене другим, које им је изгледало мање тешко и мање свирепо. Ваши претци, који су се у току векова нашег робовања Турцима откидали од нашег народног организма, немоћног да их за себе задржи, и пребацивали преко Саве и Дунава у ове земље, не да у њима нађу мира и спокојства, већ да и даље робују и свог новог господара својим грудима и својом крвљу од Турака бране, и не слутећи историјски значај који ће доцније Провиђење дати њиховим сеобама, још тада су својим гробовима омеђили границе које ће наша отаџбина након неколико столећа имати у овим крајевима. Вас, њихове потомке, звали се ви данас Срби или Буњевци, у тим је међама, и ако сте били раздвојени, проређени и туђинском влашћу притиснути, можда неопажено од вас, одржавала и нашем народу сачувала она иста моћна духовна снага која је и наш

народни грб од Косова крепила и подржавала. И када је наша, славом увенчана војска пре три године победоносно ушла у ове земље, она је, наставши вас, потражила заједно са вама те међе, на њима побола своје прослављене заставе и са вама заједно узвикнула: „Наши су претци ову земљу својом крвљу и својим грудима од Турака бранили, они су је својим знојем на својим костима култивирали и за живот способном учинили, ми смо је од непријатеља на мачу узели, ова је земља наша!“ Историја која великим појавама у свему тражи конекс у често пута незнатним узроцима, огрешила би се свакако у оцени значаја сеобе наших предака у ове земље по наш народ, да је свој дефинитиван суд о њима изрекла само пре три године. Данас они могу мирно почивати, њихове сени не морају се плашити суда историје, ма како он строг био, јер су гробови њихови у земљи њихових слободних синова. Лепшу апотеозу дух Св. Саве и сени оних наших предака не би могли пожелети од ове данашње скромне прославе у највишем храму науке, на којој наша универзитетска омладина, сакупљена из свију крајева наше слободне и уједињене отаџбине, велича и слави њихов рад, њихова дела и њихове неизмерне заслуге за добро и напредак нашег троименог народа.

Има ипак у природи једна виша, божанска, вечна правда, којој подлеже не само појединци, него и народи и државе. Та правда је често пута спора, али је достижна. Требало је да од појаве нашег великог слављеника архиепископа Св. Саве прође пуних седам столећа у животу нашег народа, испуњених тешким робовањем туђинима, патњама којима је тешко наћи равних у историји, и надчовечанским борбама за одржање и слободу, па да заветна мисао Св. Саве, у којој је садржан био наш народни идеал, једним делом дође до свог потпуног триумфа. Та виша вечна правда је хтела да наш, до последњих дана политички и верски разједињени, потиштени, презрени, понижавани и на најтежа искушења стављени троимени народ, снагом своје непоколебљиве воље за слободу, по цену неизмерних жртава, успе да савлада све тешкоће и сметње које су његовом особођењу и уједињењу његови вековни непријатељи на пут стављали, да се нађе под заједничким слободним кровом, да у будуће сам себи буде господар и ковач своје среће, у својој данашњој заједничкој, уједињеној и моћној отаџбини.

Ја рекох да је заветна мисао нашег великог слављеника Св. Саве досада постигнутим народним успесима само једним делом остварена: постигнуто је наше потпуно народно ослобођење и уједињење, створена је велика држава са свима предусловима да буде моћна, срећна и уважена, али ће она то у ствари постати тек тада када се и други део те заветне мисли Св. Саве буде остварио, када се наш народ културно и просветно буде подигао на висину срећнијих западних народа, који су векове нашег робовања, нашег хајдуковања и ратовања за слободу, искоришћавали у мирном раду на свом културном и просветном поди-

зању. Не цене се данас народи и државе само по њиховим херојским ратним подвизима, по пожртвовању за слободу, по квалитету и броју њихових војника, по величини њихових теорија и граница, већ и по томе шта они на културном и просветном пољу представљају и шта су у стању да покажу у заједничком билансу човечанства на пољу културе и цивилизације. Ми смо, то морамо искрено признати, на томе пољу доста изостали иза многих западних народа. Последице наше заосталости у култури ми смо нарочито у последње време болно осетили на нашој сопственој кожи. И поред свих наших великих, решавајућих успеха и жртава поднетих за заједничку ствар нашу и наших савезника у великом светском рату, ми смо, по готову у свима дипломатским споровима који су се као последица рата јављали, између нас и народа са јачим културним престижом, трпели поразе, и ако је у већини случајева право било на нашој страни. Ми ћемо их, несумњиво, трпети и у будуће, и све дотле док се наш народ културно не подигне на висину западних цивилизованих народа, док он својом сопственом културом и цивилизацијом не буде уливао подједнак респект, не само својим пријатељима, него и својим непријатељима.

Култура једног народа претпоставља виши духовни развитак, савршенији живот и оплемењеност осећаја и карактера претежног броја појединаца који тај народ чине. Она се не да постићи ни гениалношћу духа великих државника и реформатора, чији се утицај на историју и интиман живот народа често пута прецењује, ни најсавршенијим уставима и законима, ни најмудријом владавином, већ дугим, истрајним, несебичним радом што већег броја његових појединаца у свима друштвеним слојевима, на свима пољима људског рада и делатности. Само такав истрајан и користан рад многих појединаца у једном народу, почев одозго, од државника и политичара који државом и народом управљају, па до последњег интелектуалног и физичког радника, доводи, и доведиће и наш народ сигурно, до великих резултата на пољу културе и цивилизације. Сви други фактори могу само точак културног развитка народног узрвати, али га до циља не могу довести.

Солидан друштвени напредак је релативно спор. Као што појединац у свом животу не може брзо доћи до великих резултата, тако исто и народи у свом напретку морају ићи споро, корак по корак. Велики народи имају за своју високу културу да благодаре раду и напорима многих поколења, неизбројним и врло често у животу незапаженим ситним појединцима, обичним радницима, простим занатлијама, подузетницима и истраживачима, скромним учитељима и наставницима. На раду тих многобројних појединаца из ранијих поколења зидају и стварају појединци доцнијих поколења, и на тај начин крећу друштво, лагано али сигурно, путем прогреса. Векови су били потребни па да наука, вештина,

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

www.unibg.ac.rs

техника и све друге области културе дођу до развитка у коме се данас налазе код признатих цивилизованих народа на западу.

Живот и искуство уче нас да права вредност једног народа много више зависи од васпитања и карактера његових појединаца, него од форме његових институција. Његову вредност и културу не представљају ни најсавршеније законодавство, ни најидеалније политичке и друштвене институције, већ збир радне енергије и грађанских врлина претежне већине његових појединаца. Законодавство, политичко и друштвено уређење даје се лако копирати, али се навике и карактери једног друштва и народа не дају брзо и лако изменити. За прво су довољни мудри појединци, у којима ни наш народ не оскудева; за ово друго, напоран и истрајан рад многобројних појединаца читавих генерација. Нису најзаслужнији за један народ људи који воде идеалну акцију за политичким и друштвеним променама, за модифицирањем закона и друштвених институција, већ они који својим некористољубивим истрајним радом и одобравањем других на рад помажу друштво да се културно подигне и усаврши.

Нарочито многи, покадшто и врло умни људи, живе у заблуди да су државне установе, устав и закони од првенствене важности за културни развитак и напредак једног народа. Они несвесно бркају услове друштвеног живота, чији развитак почива на нагону самоодржавања, на простом егоизму, са институцијама које чине суштину друштвеног уређења. Ми не оспоравамо законима и државним институцијама њихов значај за убрзање културног напретка и њихово културно васпитно дејство, али налазимо да је то сасвим на свом месту, да су закони и друштвене институције, и онда када су најидеалније, недовољне да друштву пруже оно што су појединци у стању да постигну својим личним радом. Модерна држава има задатак да својом владавином осигура у друштву ред, да створи потребне услове за слободан рад, за неограничени развој радне снаге у свима друштвеним редовима, и да свакоме појединцу обезбеди неограничено уживање плодова његовог рада. Изван моћи је државе да она људе направи племенитим ако су они сурови, да их направи вредним ако су они ленштине, да их направи добрим ако су они рђави, једном речју, да их направи културним ако су они без културе. Она на људе, у том погледу, преко свог законодавства и својих институција, може корисно утицати, али ће ипак крајњи успех највише зависити од њих самих, од њиховог сопственог живота и рада.

Тако исто, има опет људи и јавних радника који сматрају да су влада и форме владавине у једном народу све, да од ових фактора зависи културни напредак, срећа и благостање народа. И док појединци од оних који овако на ствар гледају, мисле да се максимум народног напретка може постићи само владавином једног просвећеног апсолутисте, дотле други сматрају да се то даје постићи искључиво владавином народа

преко парламента. Утописте живе у уверењу да без владавине радника и пролетариата не може у једном народу бити ни напретка ни благостања. Колико, међутим, заблуде у свима овим схватањима! Нису владе никада биле, нити су и сада, фактори који народима дају обележје културе и напретка. Оне су само огледало културног и моралног стања у коме се један народ налази. Није без дубљег основа речено да „сваки народ има онакву владу какву заслужује“. Отуда и слобода, напредак и благостање једног народа, као и значај, вредност и углед једне државе у свету, много више зависе од културе и карактера појединаца који томе народу и тој држави припадају, него од облика и рада влада који народом и државом управљају. Владе су привремене и пролазне, док народи и државе, бар теоретски, живе вечно. Оне ће се, ако су напредне, много брже спустити на ниво народни, као што ће се и обрнуто, ако су назадне и коруптивне, морати а пре а после прилагодити духу и карактеру народа, али се један народ тешко даје подићи на културни ниво своје просвећене и напредне владе, ако је он назадан и некултуран.

Друштвена зла и недаће од којих народи повремено јаче или слабије трпе, нису, као што то многи погрешно сматрају, искључиво последица неразвијеног и рђавог економског и привредног живота државе, већ су у јакој мери последица ниске народне културе — незнања, лености, саможивости и других порока, када ови у већој мери овладају у широким слојевима народа. Својим мудрим законодавством и разним корисним друштвеним установама држава успева да ублажава зло стање у друштву, али га није у стању потпуно да отклони. Јер докле год се култура и карактер свих друштвених слојева у народу из основа не побољшају, дотле ће се сва социална зла, са свима својим кобним последицама у њему, јављати и даље, у једној или другој форми.

Политичким слободама једног народа, као фактору који утиче на његов културни развитак, врло се много приписује; и по нашем мишљењу те се чини са пуно разлога. Оне омогућавају слободан развитак индивидуалног рада, и утакмицу, која је један од првих услова свеколиког друштвеног прогреса. Па ипак политичке слободе, као обележје спољне владавине једног народа, од много мањег значаја су по његов културни развитак него што је унутарња владавина његових појединаца над самим собом. Ни најцрња деспотска владавина није у стању да људе у тој мери учини робовима, као што је то у стању да учини незнање, нерад и саможивост, удружени са пороцима друге врсте. Права слобода се не постиже ни променом господара, ни најслободоумнијим уставима и законима, већ просвећивањем и култивисањем народнога духа. А колективни дух једнога народа даје се сигурно просветити и култивирати само индивидуалним часним и истрајним радом што већег броја појединаца, у свима животним позивима, као најјачим фактором који условљава не само благостање и напредак, него и слободу једног народа. У дивљој

трци за спољним добрима, влашћу и угодним животом, наша данашња генерација је потпуно изгубила из вида идеалне циљеве живота. У овом тренутку, када прослављамо и величамо врлину која је тако ретка међу људима данашњег времена, и са овога места, не може се ништа боље пожелети до да наше друштво, нарочито наша омладина, коју рђави примери свакидашњег живота још нису затровали, пође путем несебичног часног рада, који би наш народ што брже довео до потпуно културног и духовног преображаја.

Историја развитка оних народа који се данас сматрају за вође цивилизације у свету, пружа нам неизбројне доказе о томе да је само слободан, истрајан индивидуални рад многих појединаца по свима радним и привредним гранама живота фактор од кога понајвише зависи културни напредак једног народа. Поједини велики људи, обдарени величином духа и чврстином карактера, као што је био и наш први просветитељ Св. Сава, када у вршењу своје историјске мисије успу да задобију утицај и владавину над народом, у стању су да дужем или краћем периоду времена у животу тога народа даду правац и обележје свога духа и карактера, да његов културни развитак крену и знатно убрзају. Али ни они нису у стању да учине оно што је у стању да учини велики број појединаца, обичног ума и способности, својим истрајним часним радом, јер то стоји изван домашаја њихове снаге. Историја има обичај да заслуге за велике, судбоносне војничке победе приписује владоцима или војсковођама, али нам стварност говори да се оне у првом реду имају да припишу храбрости и пожртвовању простих војника. И као год што се за успех и победу у суровој борби оружјем тражи јунаштво и пожртвовање многобројних простих војника, тако се и у лојалној животној борби за културни напредак једног народа тражи напоран рад великог броја нас обичних смртних људи, чија ће имена, као оно имена незнатних палих јунака, заједно са нама ишчезнути у вечној тами заборава. На јунаштву и пожртвовању простих војника народи заснивају своју слободу, славу и величину; на напорном и истрајном раду многобројних вредних синова, своју културу и напредак, а са тим и свој углед у свету. Храброг ратника и вредног раденика, ма на коме пољу људске делатности, преживљују њихова дела, која ће доцнијим генерацијама бити од користи, и то за њих треба да је најлепша утеха кад са овог света одлазе.

Ја не могу да пропустим ову свечану прилику, а да нарочито не подсетим нашу целокупну омладину на њене дужности према своме народу и својој отаџбини. Будући на прагу живота, њој тек предстоје многа и велика искушења, која нарочито слабије појединце могу завести и окренути са правилног пута врлине и рада. Наше данашње друштво, после свих патња и недаћа које је без јачег учешћа омладине у њима поднело, с правом тражи и очекује да омладина у животу буде на ви-

сину свога позива, да према свима искушењима на која ће на свом животном путу наилазити, буде што отпорнија, и да се са највећом вољом и енергијом посвети раду, не само док је у школи, него и у свом доцнијем животу. Школа није у стању да човеку пружи сва она знања која су му за плодан и успешан рад у животу потребна. Она је корисна само за почетак, јер се у њој дух младића васпитава за рад, али она није у стању да му прибави знања и искуства која се постижу само неуморним часним и лојалним радом у највећој школи, — школи живота.

Буде ли наша омладина искрено примила к срцу ове речи, и свој рад у доцнијем животу њима саобразила, она ће несумњиво дочекати потпун триумф заветне мисли нашег првог и највећег народног пријатеља и просветитеља Св. Саве, да поред политичког уједињења нашег народа види и његов потпуни културни и духовни преображај.

Д-Р М. АЋИМОВИЋ

ЈУБИЛЕЈ ПРОФЕСОРА А. БЕЛИЋА

29 јануара ове године, Лингвистичко Друштво прославило је двадесетогодишњицу научног рада др. Александра Белића, професора Университета у Београду. Овај јубилеј је не само заслужено признање за 25-годишњи плодан научни рад једног још млада човека, већ и знак да се наше послератне несређене прилике почињу полако да разбистравају и консолидују. Ово је не само крупан датум у развоју лингвистике код нас, већ је чак донео и непосредну корист науци, јер су поштоваоци и ученици проф. Белића за ову прилику у част његову издали нарочит *Зборник филолошких и лингвистичких студија*. У њему су заступљени представници филологије и лингвистике, како наши тако и других народа: поред научних снага са Београдског, Загребачког, Љубљанског и Скопљанског Университета, ту су и крупна имена наше науке код Чеха, Пољака, Француза и Немаца. Само несређени руски научници, који се, одсечени од целог света, боре с глађу и другим невољама, нису могли својим прилозима показати љубав и поштовање према своме другу и пријатељу. Уместо свих њих, то је могао учинити једино Ст. М. Куљбакин, некад професор Харковског, а сад Скопљанског Университета. Због своје богате, разноврсне и добро обрађене садржине, овај зборник је велика добит за науку, и једна корисна новина, која је код Руса врло уобичајена.

Пошто је једногодишњим слушањем предавања Љ. Стојановића на Великој Школи ударио добар темељ за своје доцније студије, А. Белић је 1895 отишао на Одески, а затим на Московски Универзитет, где се

под наставничким и личним утицајем славних професора Фортунатова и Корма формирао у потпуна научника. Тамо се као студент 1897 год. први пут појавио на научном пољу са својим радом *Замѣтка о славянскомъ жишѣи св. Пяшки - Пешки*, одштапаном у часопису руске Академије Наука, *Извѣія ошдѣл. русскаго языка и словесности*, књ. II, у којем је изашло још неколико његових студентских радова. Из Москве је А. Белић отишао у Лајпциг, где је слушао предавања Бругмана, Лескина и Сиверса, и где је 1900 својом дисертацијом *Zur Entwicklungsgeschichte der slavischen Deminutiv- und Amplificativsuffixe* стекао докторску титулу. Природом богато обдарен, савестан и марљив, добивши одличну спремину код најбољих професора, он је без такмаца наследио Љ. Стојановића на катедри словенске филологије на Великој Школи, на коју је изабран за доцента 1899, а за професора 1900.

Време од 1897 год. па до данас, проф. Белић је испунио марљивим и неуморним научничким радом и као наставник, прво Велике Школе, а потом Университета, и као писац око 60 већих и мањих дела, монографија, студија и рецензија из области лингвистике. Тим својим плодним радом он је, може се слободно рећи, створио код нас читаву школу модерне лингвистике, идући за њеним творцима, а својим учитељима: у Русији Ф. Ф. Фортунатовом и А. А. Шахматовом, а у Немачкој К. Бругманом и А. Лескином.

И ако има доста радова и из области других словенских језика, ипак се проф. Белић највише посветио проучавању српскога или хрватскога језика. То није био лак посао, јер је он носио на својим леђима целу катедру: са српским, старословенским, упоредном граматиком словенских језика, упоредном граматиком индоевропских језика, санскритом, принципима лингвистике и филозофијом гласова, а није имао пред собом утрвен пут. Он се подухватио великог посла: да даде потпуну и јасну слику развитка српског језика од времена издвајања из велике словенске породице, па до данашњег дана, једном речју, он је предузео да напише историјску граматику српског језика. Међутим, тако замашан и потпуно нов рад немогућно је изградити без савршеног познавања садашњег стања нашег језика. Зато је проф. Белић највише труда и пажње посветио проучавању диалеката српскога језика. Може се слободно рећи да код нас права диалектологија тек од њега почиње, јер после онога што је Вук рекао о нашим диалектима, због његовог великог ауторитета, дуго се сматрало да и нема шта више да се каже, тако да имамо врло мало диалекатских испитивања, па и то је или непотпуно или недовољно критично. Проф. Белић примењује модерне научне методе, уноси у посао необичну љубав и оштроумност, тако да је он за српски језик оно што је Шахматов за руски. Први његов рад у тој области је *Диалектологическая карѣа сербскаго языка*, штампана у издању руске Академије Наука 1905 г. Ту први пут после Вука налазимо сасвим ново

групписање српских диалеката, са кратким погледом на њихов развитак и узајамне односе, које је у толико значајније што је резултат више дубоке проницљивости и интуиције, него синтеза диалекатског материјала, јер га није било. Други и најкрупнији диалектолошки рад његов, који се појавио исте године у издању Академије Наука, јесу *Диалекти источне и јужне Србије*. То је капитална монографија говора који су раније сматрани за спорне између Срба и Бугара. То дело изнело је на видик све сјајне способности свога аутора: велику савесност, дубоко разумевање, добро ухо, минуциозно умење да ухвати и фиксира најтананије гласовне ниансе. Својим *Диалектима* он је не само дао узор за диалекатска испитивања, већ је непобитно доказао да говори источне и јужне Србије припадају српском језику. Сем тих говора проучавао је нарочито чакавски диалекат, а читавим низом чланака, поводом Решетареве студије *Der Štokavische Dialekt*, допунио је и корегирао своје погледе на групписање диалеката изнете у *Диалектолошкој карши*, чију је дефинитивну форму изнео у чланку *Zum heutigen Stande der serbo-kroatischen Dialektologie*, штапаном 1910 г. у пољском часопису *Rocznik Slavistyczny*.

Друго важно питање око чијег је решења проф. Белић уложио највише труда, јесте акценат. При испитивању појединих диалеката и њихове међусобне везе у прошлости и садашњости, као и при компаративном проучавању словенских језика, на сваком кораку се наилази на појаве тесно везане за акценат, који игра једну од најважнијих улога словенске лингвистике. Непознавање прасловенског и словенског акцента је велика сметња у лингвистичким студијама, због чега се проф. Белић поодавно посветио акценту. Први чланак о акцентима написао је 1908 г., о чакавском узлазном акценту, а највећи му је рад из ове области *Акцентнашке студије*, у издању Академије Наука (1914 год.), које представљају можда најважнију студију из словенске акцентологије у опште. Обрађена је на основи чакавског материјала, упоређеног са акценатским појавама других словенских језика, са врло важним акценатским законима.

Поред свога индивидуалног рада, проф. Белић се трудио да скупипо око себе своје ученике и друге раднике на филологији и лингвистици, па је у том смеру још 1913 год. покренуо *Јужнословенски Филолог*, од којег је пре рата изашла само једна књига са одабраном садржином, а прошле године изашла је друга књига. После престанка Јагићева *Archiv*-а и руских филолошких часописа, поновна појава *Јужнословенског Филолога* удовољава насушну потребу наше науке и попуњава једну осетну празнину. Да би прикупио све научне снаге и координирао их на што интензивнији рад, А. Белић основао је 1920 г. Лингвистичко Друштво, које га је изабрало за свога председника.

Сем научних дела, проф. Белић је дао више радова публицистичке и педагошко-културне садржине. За време ратова узео је врло активног удела у пропаганди за српску и југословенску ствар у Русији и Француској. Ради тога је, поред осталог, издао 1913 г. на српском и руском *Срби и Бугари у балканском и међусобном рату*, а 1916—1917 издавао нарочиту *Сербско-рускую библиотеку*, у којој је изашло 6 књига о југословенским проблемима, у циљу упознавања руске јавности.

Овако богат и квалитетом и квантитетом, рад проф. Белића добио је заслужено признање и од Академије Наука, која га је још пре неколико година изабрала за свога редовног члана.

М. С. МОСКОВЉЕВИЋ

ПРОУЧАВАЊЕ СТАРЕ СРПСКЕ КЊИЖЕВНОСТИ

I.

Проучавање старе српске књижевности није давног датума, и све што се у том правцу до данас урадило, једва премаша значај бољих припремних радова. Нико се до сада није специјално посветио само том послу и ушао у њ сав и потпуно, и то нико почевши од старог и корисног Шафарика, па до Даничића, Г. Јагића и Новаковића, и завршујући са, код нас најактивнијим радником у том послу, Г. Љубомиром Стојановићем. Сви су они имали других и замашнијих послова, којима су се занимали дуже и интензивније, и сви су они, осим у неколико Г. Љубомира Стојановића, били или људи од потпуно друге струке (филолози и историчари), или су српске студије у пуном напону свог рада сматрале више као парерга општијих настојања. Друго, већи део њихова посла састоји се у издањима старих споменика, чији је метод данас или деломце застарео, или су им издања одвише фрагментарна, и неслободна од прекора да су давана по случајним находима, а не у једном ширем плану.

Не одричући ниуколико велику корист коју је наша наука имала и од таквих њихових издања, рађених са сваке хвале достојном савесношћу, мора се ипак истакнути да она сва требају извесних ревизија и допуна у многим правцу. Велика Миклошићева збирка *Monumenta serbica* (1858), најбоља до данас, није беспрекорна у погледу коректности текста. Све ствари у њој нису издане по оригиналу; за неке су се нашли нови преписи, чак старији и бољи; а у многим датирању има пометње и грешака. Колационирајући у дубровачком архиву другу велику збирку *Српских Споменика* Меде Пуцића, односно Ђорђа Николајевића, нашли смо, — што је већ и пре било утврђено — да ту има обилатих погрешака сваке врсте. Није чак прост од мањих грешака ни његов допунач К. Јиречек

са својим *Српским Споменицима*, док истоимена збирка А. Вучетића има нетачности у сваком реду. Ни Трухелкини *Tursko-slovenski spomenici*, и ако су рађени под врло повољним уветима (властито одабирање места; коректуре на основу фотографија), ипак нису изишли беспрекорни. Поред тога, велик део повеља и писама растурен је по разним публикацијама (*Гласник Српског Ученог Друштва; Споменик С. К. Академије; Starine; Гласник Зем. Музеја; Archiv für slav. Philologie*), читан и преписиван од разних лица, чија сигурност није ничим зајемчена и чија је тачност врло проблематична. Прва дужност коју би имало на себе да прими друштво наших историчара и филолога, била би да спреми и крене једну критичну, потпуну збирку свих српских повеља и писама од XII века унапред, издајући без ограничења потпуно свако писмо до краја XV века, до пропасти српских држава, а од онда правећи извесну селекцију по садржају. Без такве збирке, солидне и критичне, немогућа је наша историјска граматика, немогућ потребни дипломатички преглед, немогућа чак ни беспрекорна унутрашња студија текста. По својој традицији, по својим узорима, по свом деломичном садржају, наше старе хрисовуље се настављају добрим делом на византијске текстове; њихови уводи, занимљиви толико пута са религиозно-моралног, а увек са књижевно-историјског гледишта, одговарају уводима и општим местима и обрасцима грчке провениенције. То све треба из ближе проучити и утврдити, похватати све везе, наћи сва подударења, да би тако наша слика о утицају византијске културе на наш стари живот била сигурнија и јаснија и потпунија. А то се све не може чинити, или је врло тешко, кад се нема при руци доброг и прегледног издања.

У погледу старих записа и натписа, ствар стоји нешто боље. Они су бар добрим делом прикупљени у једној збирци, што са растуреним повељама није случај, и приступачнији су за прегледну студију. Али недостатак издања им је доста видан ради неједнакости, непотпуности, и местимице и ради неупотребљивости, јер сви натписи и записи нису били прибирани по једном систему, нити су сви били сравњивани поново с оригиналима приликом нове публикације. С тога ће се наш *Corpus inscriptionum* морати спрематити још једном. Прво већ с тога што има још врло много неприкупљеног и неизданог материјала те врсте; а друго, што и овај прикупљени треба ревидирати и поправити. Не треба овде износити недостатке објављеног материјала, али, мислим да је доста напоменути само ово: стотине сарадника најразноврсније спреме разрешавало је титле у тим записима и правило у том комбинације своје врсте, које могу али не морају бити критички оправдане; у ниједном од тих записа, што је за проучавање извесних утицаја од велике важности, нису дати оригинални знакови акцената, спиритуса, апострофа и лигатура. За начин организације посла карактеристично је ово: ни Фрушкогорски Манастири, два сата на домак Београду, Новом Саду и

Карловцима, нису прегледани савесно и систематски, и у десетинама рукописа нашло се записа који су остали превиђени, а много је рукописа, на пример у Великој Ремети, остало у опште непрегледано: А шта тек да се рече о светогорским, херцеговачким, далматинским и другим манастирима! Академији су појединци слали своје нацрте (доста ретко) и преписе, а готово никад фотографске снимке или оригиналне отиске. Отуд се и у академском зборнику понављају добрим делом погрешке читања дотичних скупљача и старијих издавача, као, примера ради, Трухелкине погрешке у читању гробних натписа, и то погрешке такве врсте да издавач у једном онако важном натпису, као што је онај Кулина бана, разговетно оригинално ж чита као ю, и то одмах у првој речи! У колико је сваки епиграфски податак користан, у толико је често пута у питању његова употребљивост. Г. Леонтије Нинковић, који је дао читаву монографију о манастиру Добрићеву и неколико бележака из његових споменика, од којих су неке ушле и у ову збирку, није знао да прочита ни најлакши ни најважнији од њих, и од манастирског изографа (Теодоръ изографъ) направио је име Теодоръ Зогкъ. Такав је случај често и са осталим дилетантима. Према том се, наравно, не може ни тражити да оваква издања буду подлога за специјалне студије облика и речи језика, и да се на основу њих, што би иначе морао бити случај, стварају сигурни подаци о типовима и особеностима српске епиграфике.

Ми имамо, даље, свега два права стручна каталога српских рукописа: каталог рукописа Народне Библиотеке и Академије Наука, оба од Г. Љубомира Стојановића. Тек 1914 изишла је још једна боља дескрипција рукописа манастира Крушедола, која је требала отпочети систематске каталоге фрушкогорских манастира. Сви остали каталози су фрагментарни, нестручни и непоуздани, што је нарочито болно при посматрању хилендарског каталога Саве Хилендарца, објављена у осталом у чешком издању. Рукописе босанско-херцеговачких манастира (у Завали, на пример, има око 30 комада, са већом половином од XVI—XVII века), црногорских (хваљена збирка пивског манастира, о којој даје занимљивих напомена Филип Радичевић, морачког, цетињског), далматинских (Црногорчевићев опис богате збирке манастира Савине врло је површан), старосрбијанских, светогорских, и т. д., једва знамо по неколико површних бележака у часописима и алманасима. Наше рукописе који се налазе по туђим библиотекама, у Петрограду, Москви, Кијеву, Одеси, Софији, Бечу, Прагу, Паризу, Болонји и т. д., не налазимо код нас увек посебно и стручно регистриране, и ми још немамо њихова прегледа. Ми ни приближно не знамо право броја српских рукописа, нити њихова потпуног садржаја. А без тога, то је тако јасно, без солидног и потпуног прегледа свега што је сачувано и што се може наћи, не може бити ни потпуно солидних радова на том подручју, ни у погледу издања текстова, ни у погледу њихових критичких и свих других студија.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Према том, није готово потребно истицати да Даничићева издања Доментијанова и Теодосијева живота Св. Саве данас више не могу да задовоље, кад знамо да се за основни текст сад може наћи бољих рукописа, и кад је вариантни материјал толико занимљив и важан, да уноси не само исправака и допуна у текст, него и стварних, унутрашњих измена, а да тог материјала код њега нема. Сублизу је иста ствар и са Даниловим *Родословом*, чији је најважнији и најстарији рукопис остао неупотребљен. Издања житија мајке Ангелине, деспота Јована и Максима и Стевана Штиљановића, вршена су на начин који није имао ничег заједничког са научном критиком. Чак и издања рађена на основу само по једног сачуваног рукописа, биографије Немањине од Стевана Првовенчаног и Св. Саве, које је издао стари и пажљиви Шафарик, нису слободна од пропуштаја и омашака. Треба сравнити издање дела Првовенчаног од Шафарика и Мартинова и видети исправке Н. Дучића и Г. Љ. Стојановића, па се уверити колико још и ту има да се поправи. А то су, поред биографије Деспота Стевана од Константина Костеничког, најважнија дела наше старе књижевности, и дела важна у сваком погледу. Ни њих, дакле, немамо у потпуно задовољавајућем облику, и код њих се још са текстуалне не може потпуно прећи на унутрашњу критику.

Занимљива грана наше старе књижевности јесу и многобројне службе Србима свецима и пренос њихових моштију (важне translationes), од чега је познато и објављено по нешто и делимично, али никако са пуном употребом рукописа и са доследним системом. Исто тако нису исцрпени наши пролози ради биографија и бележака о српским и словенским светитељима, нити је узиман у обзир скраћени синаксарски део тих података, и ако ту има, пре свега, лепа градива, и ма да је то, без сумње, апсолутна дужност људи који хоће да познају потпуно стварање и рад наше књижевности и да стварно и из близа виде и одреде утицај не само грчке црквене културе, него и извесних покрајина и извесних елемената.

После, ни Г. Јагић, ни Новаковић, главни издавачи наших апокрифа, нису ишли за тим да даду потпун преглед тог стварања и да систематском збирком одвоје и среде најважнији материјал, као што су чинили Тихонравов и Франко, него су објављивали ствари до којих су дошли налазом и које су се њима чиниле од значаја. О стеми рукописа при том послу једва је било говора; о библиографском материјалу, који би упућивао на могућност исцрпних прегледа и студија и који је за онда био доста добар, данас готово не вреди говорити, кад се нагласи да је он изношен пре 40—50 година. Ми још немамо не само критичког зборника апокрифа, него никаква зборника у опште, и ми још не знамо шта све од те врсте књижевности постоји у нас, од ког века су поједине ствари и у колико је рукописа која ствар раширена. А писати без таквих података и расправљати о питањима која се без њих не могу ни зами-

слити (на пример, о општем утицају апокрифа; о њиховој популарности) не само да је опасно и немогуће, него и недозвољено у правом значају научног рада. Исти је случај, у главном, и са нашим старим причама и романима, од којих нема ни једног чије издање не би требало приредити поново, макар што стара потичу од Даничића и Новаковића. И то, ако не ни ради чега другог, оно већ с тога што се од онда јавило толико нових рукописа с тим стварима и што се за многе од њих помоћу нађених изворника да установити првобитни или основнији текст.

Наши номоканони (крмчије) и требници нису проучени у систематском низу, и то је штета не само ради књижевно-историјских испитивања, која би ту, узгред речено, дала необичних резултата (уверивши се по материјалу који сам прошао), него и ради етнографских елемената необично честих у њима. Познат је сарајевски номоканон са споменом вукодлака у XIV веку; у крушедолским и реметским требницима има толико спомена о чарањима са Циганима, о празноверицама, о побратимству; у завалском о бајању са гатањем, и т. д.; и ма колико у свакоме делу било, преписа и традиције, нађе се често и самосталних нота и напомена, вредних и значајних, и свакако достојних да се извиде и нагласе.

На хронографској књижевности се урадило највише, нарочито ради интереса који су за ту ствар имали историчари. Они су код нас летописе и родослове и налазили и издавали највећим делом. Па и поред тога, ми још немамо право критичког прегледа тих ствари (Стојановићев покушај свода те врсте пада у 1883, и био је принципски напуштен од издавача самог већ 1891, а сад је већ и загушен новим материјалом), нити има изгледа да ћемо га скоро добити. Од великих византијских хронографа у српском преводу има их још увек неиздатих (Зонара, Манас), а код издатих најлепши рукописи остадоше неупотребљени (код Хамартола).

Без икаквог прегледа су оригиналне молитве; не маће и *громници*, *луници*, астрономске упуте и друга врста те литературе; најзад, чарања словима, фигурама, речима; — све то што је требало бити предмет специјалног интереса. Ми немамо прегледа, у опште, о практичној врсти старе књижевности, о њеној обимности, о њеном значају и о њеном утицају на народ. Ми, у опште, не смемо давати суда о менталитету народног веровања и о стварању његових судова, док не проучимо сав онај утицај који је дугим низом столећа могла да врши на њ црква и њена књижевност, и људи црквеног образовања. Доста је при том упозорити само на силни утицај *лекаруша*, које су се читале, преписивале, а упуте им се понекад и слушале, бар судећи по утицају по Босни и Херцеговини. Најбољи пример је за то оно опсежно веровање о магијском утицају Соломонова слова или Богородичина Кола. Коликог је значаја веровање да молитве изгоне зле бесове и да њихово лечење непо-

средно одгони болести, и да записи у амајлијама спречавају урок, одгоне опасност, одбијају несрећу! А све се то формирало из те старе књижевности, преко ње и по узору на њу.

У опште, треба бити искрен и рећи једну мало непријатну, али тачну ствар. Наша Академија није учинила апсолутно ништа за систематско проучавање српске историје и књижевности. У њој нема ниједног покрета са ширим планом који би ишао за тим да се проучи целина или бар један део тих дисциплина, као што је учинила Југословенска Академија са својим *Diplomatskim Zbornikom* и са *Starim piscima hrvatskim*. Све што је објављено код нас, има карактер приватног посла, личних занимања, случајних открића, али ништа не постоји што би, као што је случај са Г. Цвијићевим *Насељима*, казивало да је код Академије у току нека акција за систематска проучавања из тих области. Шта више, ва пуних тридесет година, Академија још није за своја издања поставила ни принципа како да опрема старе споменике: да ли онако као што су чинили Шафарик и Даничић и као што се издају стари грчки споменици, са потпуним разрешењем свих писарских и традиционалних кратица, или, као што чине модернији издавачи са много оправданости, издајући текст онакав како је написан и остављајући да се види и индивидуални и традиционални начин краћења, знајући да је и то данас предмет проучавања и извесних констатација. У Академијиним издањима издају се текстови како ко хоће. И не само то: тамо има дела у којима се на истој страни налазе оба метода. Ради тога њене публикације налаче каквој либералној редакцији чији рад зависи потпуно од случајних сарадника, а за који она, поред толико људи од струке који су јој досад припадали, није дала никакве иницијативе и никаква плана.

Са таквим стањем у тим основним пословима, изгледи за успешан научан рад на старој књижевности нису сјајни. Кад се томе дода и то да ми још немамо ни једног честитог дела из наше палеографије у њеном широком обиму, које би омогућавало студију рукописа на широј основи, и кад један радник који се преда на изванредан посао, мора сам свршити све: и трагање за рукописима, и њихову формалну студију, и њихову критику текста, и њихово груписање; наћи њихове узоре и њихову провенијенцију по типу и језику и одредити њихову унутрашњу вредност; кад се томе додају материјални напори и мољакања по толиким мало и тешко приступачним библиотекама; кад се све то узме у обзир, онда се види да се од таквог радника тражи много, и да је његов рад несразмерно тежи и сложенији од рада ма на ком другом подручју наше народне науке. Ради тога се на те послове у нас мало ко потпуно давао, и ради тога су досадашњи резултати рада веома оскудни. Можемо их прећи, буквално речено, на неколико прста.

Шафариков преглед *Geschichte des serbischen Schriftthums* у његовој познатој *Историји југословенских књижевности*, рађен, у главном, на

основу карловачког и фрушкогорског материала, остао је дуго времена у рукопису и издан је на свет тек 1865 године, после његове смрти. Штета је, за општи интерес наших студија, што то дело није изишло онда кад је и написано, и кад је могло јаче деловати на „љубитеље српског књижевства“ да тим стварима обратe већу пажњу и почну можда и сами истраживања сличне врсте. У нас је Шафариковим трагом, још у почетку његова рада, пошао Ђорђе Магарашевић, активни уредник првих *Лѣтописа*, немајући пред собом дела тога типа, па је још више вероватно да би се доцније, с таквим приручником, тај интерес и код других развио и учврстио. (Вуково занимање за те ствари потицало је од Копитара, али никад није било тако јако да преокупира његово главно деловање. Његови познати *Примери* имали су другу, непосредну намену). Шафариково дело консултира се још и данас, јер материал фрушкогорских и карловачких рукописа није опште познат, и јер код њега има и ту, као и у свима другим делима, корисних упута и података. Први бољи преглед који је дошао после тога, била је позната Јагићева *Историја књижевности* (1867), која је онда потпуно одговарала својој намени и била рађена са великим знањем ствари, али која је, на жалост, остала недопуњавана и неисправљана, и која је данас, с тога, застарела. После све до појаве Г. Муркине *Geschichte der älteren südslavischen Literaturen* (1908), није било ниједног солиднијег самосталног прегледа те књижевности, изузевши кратки приказ Новаковићеве *Историје српске књижевности* (1871). Г. Муркино дело, рађено с великим претенсијама, не задовољава у многим погледу, и општи утисак који се има од тог прегледа, остаје увек да је он рађен од човека дилетанта, и да писцу није успело да даде нити потпун приказ целе материје, ни успелу слику опште књижевне активности, ни да истакне укупан значај појединих покрета. Дело, у опште, није основано на интензивним властитим студијама, и не даје увек ни суму ондашњег познавања извесних партија, а знатна му је оскудица ненавођење и непотпуност стручне литературе. Г. Поповићев *Преглед српске књижевности* ограничио је стару књижевност на приказ дела чисте књижевности (биографије, романи и приповетке, апокрифи, хронографи и родослови), али је за тај занимљиви и концизни део изнео готово потпуну и у нас први пут савесно израђену библиографију. Преглед Г. А. Гавриловића у његовој *Историји српске и хрватске књижевности* (1910), као и остале партије тога дела, рђав је несамосталан рад, вршен олако и површно, и о њему готово и не вреди озбиљно говорити.

Лепих и дефинитивних монографија врло је мало. Осим Стојановићеве студије о *Миросављеву Еванђелију* и Куљбакиновог прегледа *Вуканова Еванђелија*, Даничићеве радње о *Хвалову рукопису*, Јагићеве о *Минхенском Псалтиру*, *Цетињском Октоиху* и *Матичином Апостољу*, и Сперанскога о *Манојловом Еванђелију*, ми немамо више ниједне прво-

редне студије о нашим обредним књигама, њиховом тексту и језику и о њиховим општим типовима. Поред Г. Станојевићевих студија о српској дипломатици и Г. Решетаревих испитивања о језику старих дубровачких повеља, ми немамо више ништа о старим српским писмима, толико важним за нашу културну, политичку и језичну историју, и толико значајним и за друга национална истраживања. Осим неких Г. Јагићевих напомена о језику с босанских натписа и моје студије о утицају и одношају старих грчких записа према српским, није ништа друго написано о том у нашој књижевности, изузевши један преглед Г. С. Станојевића о књигама које се у њима спомињу и неких других садржајних момената.

Ми немамо још ни сад добре монографије о творцу наше старе књижевности и духовне културе и о значајној личности Св. Саве, јер је Вуловићева радња одвише кратка и привремена, а Гавриловићева довољно научна. Имамо, међутим, неколико добрих издања његових списа (*Карејског* и *Хилендарског Типика* од Г. Љ. Стојановића и Г. Патриарха Димитрија) и неколико добрих и корисних проучавања о њима (Јагићева о преводу *Хилендарског Типика*, Љ. Ковачевића и Г. Г. Ст. Станојевића и Павла Поповића). О склопу биографије Немањине од Стевана Првовенчаног постоји занимљива и поучна литература (Г. Г. Ст. Станојевића, А. Гавриловића, Драгутина Костића), која се наласком Никонова рукописа из 1404 год. решава у корист претпоставака Г. Ст. Станојевића; али о самом делу, његовом моралном и књижевном кругу и о његовој вредности као извора, нема још ни једног вреднијег покушаја. О Доментијану и Теодосију писало се код нас доста често и утврдила се овисност првога о Првовенчаном (Г. Јагић), а другог о првом, и ако је сад ово друго дошло у питање, не толико студијом, колико неким општим напоменама (Г. Г. Мурко, Радојчић¹⁾); пре конфузно П. Срећковић). Новија руска испитивања показала су одлично у погледу обојице писаца како је опасно и погрешно проучавати те писце саме за се (Вуловићев метод), а не проучити најпре обилату хагиографску литературу византијских и ранијих словенских писаца и преводилаца, у којој су ти наши биографи учили свој посао, и одакле су примали не само општу културу, начин писања и хагиографски менталитет, него и читаве ставове њихових дела преносили у своја. И Данилов *Родослов*, као што је и природно по духу тог списа, проучаван је досад највише по свом склопу. После, нико није покушао ни са Доментијаном, ни са Теодосијем, ни са Данилом, оно што је с онако лепим успехом извео Г. Ст. Станојевић код Константина Костеничког, т. ј. да проучи њихов одношај према стварности, њихову истинољубивост, и да одреди у колико им се може и иначе веровати; тражити, даље, разлоге

¹⁾ Према његовом саопштењу, он сад то питање посматра много друкчије него пре и наиње више старијем општем схватању.

за то, испитивати њихов одношај према савременим покретима (хезихасте), њихов духовни видокруг (њихово схватање о римској цркви, на пример; према Грцима, Бугарима, Угрима), њихову тешку улогу при описима унутрашњих борба у Немањиној династији (класична дискретна сцена у Данила о састанку краља Драгутина са мајком, краљицом Јеленом, после смрти очеве), и све друге ствари које су од нарочите важности код тих старих писаца, јединствених изворника за приказе о нашем духовном животу XIII—XV века, каквих немају ни Бугари, ни Румуни, ни Хрвати, ни Словенци. О Цамблаку постоји опсежно дело А. И. Јацимирскога, али оно није, као и све друго од тог писца, исцрпilo сва питања о њему, нарочито не у погледу његове унутрашње вредности. Доцнији српски биографи, XVI—XVII века, нису готово никако ни проучавани, и то сви редом, не искључујући ни патриарха Пајсија, чија активна личност тако плодно испуњава српску прошлост у првој половини XVII века, и који је не само вредан црквени пастир, књижевник, опрезан национални радник, него и обновитељ српске сликарске уметности. Далеке цркве по српским областима, као у малим Мостаћима крај Требиња, и у Добрићеву и у Завали, и по толиким другим местима и крајевима, биле су у његово време живописане и обнављане; он је уносио у њих нози дух, нов рад, нове покрете. За његово време оживе преписивање занимљивих рукописа; он сам тражи и чува те лепе споменике наше прошлости; он носи подстрек и утеху по свем подручју своје обимне патријаршије свима средствима. Мало наших људи, у опште, зна и садржај осталих житија (нема га ни у Поповићевом *Прегледу*,) а причу о Стевану Штиљановићу памте више по Љубиши, и ако су то и важне личности наше историје, и ово једини споменици оригиналног рада у тој врсти књижевности српске. А рукописи с једним делом тих житија налазе се у једној од најприступачнијих наших библиотека, у манастиру Крушедолу.

О службама Србима свецима, о том како се оне састављају, по којим узорима, којим поводима, како се уводе, и о свему другом што је с тим у вези, у нас нема ниједне солидне студије, исто као ни о преносима моштију наших и туђих светитеља по нашем подручју. Нико није проучио каквог је типа биографија Тодора Тирона у библиотеци хоповског манастира (чак се, можда, не зна ни да постоји!), и ако се зна да тамо лежи његово тело и да о том мора бити локалних легенда. У књижевним круговима једва се зна за причу о Михајлу војнику („воињ“), Словену који је учествовао у великим ратовима Василија Македонца и примио на се један део традиције о Св. Ђорђу. Култ Св. Петке врло је мало стварно проучен, и ако је то, поред Св. Луке, једини светац о чијим се преносима писало нешто више и чије су се старије легенде дуже проучавале (Г. Белић, Калушњацки). У опште, хагиографски елеменат наше старије словенске и српске књижевности не само да није

www.unilib.rs

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

довољно проучаван, него он, изузевши деловање изазвано списима Вићентија Ракића, није био ни довољно примећаван у свој нашој научној књижевности. Шта се код нас зна о деловању легенда Св. Ђорђа, и ако су оне толико популарне и ушле по својој облигатној аждаји и у нашу народну традицију? Откуд у нас кула Св. Спиридона (ципеларски пир) и приповетке о њему, које су доказ интимнијег интереса за њ? Кога је поближе занимао онај интересантни хагиографски култ, више усмени, и врло јак у свој Црној Гори, Херцеговини, Источној Босни и Новом Пазару, који се створио и још увек ствара око Василија Острошког? Ко је проучавао оне разноврсне легенде о Богородици и њеним сликама (Чајничка Красница) и оделу (култ Богородичина покроба), које су тако често у свој европској књижевности и код нас самих (Госпа од Шкрпјела, Марија Бистричка у Хрватској за католике), и које све нису дошле преко познатог Агапијевог дела *Чудеса Богородичина* у старом преводу Самуила Бакачића?

Није у нас још нигде покушано да се утврди провениенција наше апокрифне књижевности чланак по чланак; да се нађе колико је тога дошло посредним путем преко Бугара и када, а колико је тога преведено непосредно, и какви су одношаји наших словенских превода према типовима грчких оригинала. Ништа се не зна колико је у апокрифна причања ушло нашег народног елемента, као што се то нашло у руским стварима, нити је несумњиво утврђен широки значај апокрифа у народној књижевности. У опште, осим извесних Јагићевих и Новаковићевих студија, рађених доста давно, у нас се на том подручју није ништа наново урадило, а извесне Шурминове студије о утицају апокрифа на народно стварање остале су све досад у рукопису. Исти је случај и са нашим старим причама и романима. А те ствари су се дале тим лакше радити што је од осамдесетих година овамо изашло неколико изврских студија о истим стварима у грчкој и руској књижевности, где се узимало доста обзира и на наше рукописе. Треба само видети Поповићеву библиографију о тим питањима, па се на очиглед уверити о напретку тих студија са потпуним одсуством нашег суделовања.

Понајбоље стоје наша испитивања у области номоканонске и у опште законодавне књижевности. Ту је, у првом реду, одлично, готово дефинитивно издање, Душановог *Законика*, које је дао С. Новаковић, и корисне напомене о том од К. Јиречека. Новаковић је извео не само преглед свих важнијих рукописа и искористио све текстуално-критичне диференције, него је дао и једну лепу и трајну студију о генези, значају и вредности самог законика. Тај свој рад он је употпунио издањем *Синџагмаша* Матије Властара, коме, исто тако, претходи важна студија о грчким зборницима закона XIV века, о законодавном раду Душанова доба и о оба типа тога дела (*прохирон* и *синџагмаш*). О самом номоканону има код нас неколико ранијих добрих студија (нарочито Г. В.

Јагића, као, на пример, она о *Иловачкој Крмчији*; мање важне, а корисне по издању напомене Н. Дучића о *Морачкој*) и неколико напомена и допуна (Ст. Новаковић, Г. В. Јагић, Г. Ч. Митровић, П. Сирку и др.). О требнику постоји од важнијих прилога расправа Г. М. Г. Долопке о једном београдском требнику XIV века, и неки давни исписи Г. В. Јагића.

Проучавања наше хронографске књижевности потакнута су руским студијама А. Попова и била су једно време доста жива (В. Јагић, С. Новаковић, Г. Љуба Стојановић), али су после застала и данас потпуно заостала за рускима (студије Истрина и Шахматовљеве). Велика је штета што И. Руварац није доспео да изради свој критички преглед хронографских навода, као што се на то спремао, јер његове расуте споредне белешке о том показују одлично познавање материјала и његов вешти дух критичке комбинације. А колико се ту има да реши не само начелних и општих питања (тип првобитности; појединачне генезе; комбинативни утицаји неколицине грчких писаца), него и детаљних и малих ствари. Сваки податак је један проблем. За сваки се мора утврдити његов извор, веродостојност, тип. Видети одношај тих навода према нашим старим биографијама, као што је био покушао Сима Н. Томић; утицај туђих извора новијег времена (на пример, Орбинија); везе између аналитике и народне традиције (Троношац, као типичан пример; поједини подаци, као о убиству Урошеву од Вукашина). Онда проучити узајамну овисност појединих текстова; њихово покрајинско порекло и интерес; доба њиховог ширења и разлоге за то, као и евентуалне везе са другим књижевностима. После, тражити да и овај тип не одговара можда грчким обрасцима (атонски летописи, на пример); да нема можда западних утицаја. Какве су врсте босанске фрањевачке хронике и анали, и да ли им се може наћи веза са аналитиком источног типа? Све то треба проучити и све те ствари савесно проћи, макар им резултат био и негативан. Јер и то има свог неког разлога, и сваки тај разлог није никако без ширег интереса.

Литература практичне старе књижевности има свој посебни значај, који смо већ напред истакли. Ствар је детаљног проучавања да нађе изворе тој врсти рада; да јој укаже деловање; да јој проучи све састојне елементе. Босанске лекаруше, са својом латинском терминологијом и примерима из Падове и остале Италије, показују јасно порекло, али им врела још нису утврђена. Треба, даље, с њима сравнити оне друге, небосанске, и наћи им одношајне везе, ако их има и у колико их има. Народна медицина може се критички проучавати тек онда кад се овај посао сврши, а тај за сад није ни мален, ни незнатан.

Посла има, као што се види, врло много. Ја сам овде дао само главне напомене, најопштије ствари, а кад би се ушло у свако специјално питање, у сваком би се нашло, исто тако, врло много још специјалнијих, нових и недирнутих питања. Поред свега што је досад учињено, све се

WWW.UNI
У
Н
И
В
Е
Р
З
И
Т
Е
Т
С
К
А
Б
И
Б
Л
И
О
Т
Е
К
А

готово мора вршити наново; врло је мало питања на која се може просто надовезати. Почевши од издања, па до трагања за изворима и њиховим типовима; почевши од рукописне студије, па до проучавања језика и његових особина и покрајинског порекла; од књижевних испитивања, па до опредељивања културне и историјске вредности; од мале анализе, па до укупне синтезе појединих партија и читавог доба; — све се то мора вршити више систематски, интензивније, активније; све се то има радити на широј основи, модерније, свесније. Нови радници моћи ће од старијег материала узети само један део, и то део свакако мањи него што га могу примити ма у ком било другом делу наше књижевности. Од других словенских народа само је код Хрвата проучавање старе, знатно мање важне старе књижевности, још занемареније него је то код нас. Али они имају бар једну позитивну тачку: имају брижљиву Милчетићеву библиографију глаголских рукописа и важну Јагићеву палеографију глаголице. Ми ћемо и на то, изгледа, чекати још дуго времена.

(Свршиће се)

ВЛАДИМИР ЂОРОВИЋ

ГИМНАСТИКА И ВАСПИТАЊЕ ОМЛАДИНЕ

(Крај).

4. ОБРАЗОВАЊЕ УЧИТЕЉА ГИМНАСТИКЕ

Образовање учитеља гимнастике стоји у тесној вези са питањем: који значај придајемо музици при гимнастичкој настави. Ми принципијелно заступамо гледиште: да је за већи део вежбања музика *неизоставна*. Значај музике за гимнастику исти је који и војне музике (почевши од простог давања ритма добошем) при марширању. Ако се вежбања врше уз музику, ученик ће се у покрету *давати* сасвим друкчије него иначе, т. ј. он ће се и нехотице потпуно предати природном изразу. С друге стране се одмах истављају тешкоће у погледу на стварање подесних учитеља гимнастике, чим строго захтевамо музику. Није пробитачно преносити музичку пратњу на друго лице. У већини случајева чист музичар неће бити у стању да покрете доживљује тако пластично да његова пратња прати покрете ученика и „у изразу“. Ако је то случај, онда гимнастичар постаје скоро излишан. Зато ми захтевамо и учитеља гимнастике и музичког пратиоца у једном лицу. При том морам нагласити да се музичко образовање учитеља гимнастике ни по садржини ни по времену не поклапа с образовањем стручног музичара. Довољно је ако учитељ гимнастике савлада израз једногласног свирања мелодије на клавиру или каквом другом инструменту. А ово је условљено гимнастичким образовањем његове мускулатуре руку, која му омогућава „пластичко“ свирање, т. ј. свирање прожето телесним осећањем, те се потпуно приљубљује покретима ученика. Даље је потребан

развијак тоналне свести о односу интервала, способност која у многих људи дрема, непробуђена, и у већини случајева даје се пробудити за врло кратко време.

Наши су захтеви да се учитељи гимнастике спремају у овим предметима:

- 1) Гимнастика (са анатомијом),
- 2) Гимнастички основ свирања на клавиру,
- 3) Развијак тоналног чувења и пластичко формирање једногласне мелодије.

Гимнастички основ свирања на инструментима исти је као и код свих покрета при осталом раду.

А још један од одсудних разлога за гимнастику са музиком јесте тај што смо једино музиком у стању да руководимо групу деце као јединство, дајући ипак свакоме индивидуалну слободу. Јединство у осећању јаче је под сугестијом музике, с претпоставком да у тој музици има живог пластичког импулса.

5. РАД И ТЕЛЕСНО ВЕЖБАЊЕ

У горњем излагању мислим да смо показали пут који води ка премашењу провалије која данас још постоји између телесног васпитања и облика посведневног рада. Њу премостити могуће је само ако покрет за радом ставимо у средиште гимнастичке наставе, и ако гимнастика неће да буде ништа друго до припремна школа за рад у опште, било то рад посленог народа, или рад уметнички. Требало би само да данашњи заступници новог телесног васпитања најзад престану с проналажењем бескорисних нових система покрета, те да ново васпитање не дискредитују унапред код свих људи и жена који у стварном животу доиста раде и творе. Гимнастички циљ је непостижан без напора и отпора. Док год се то не појми, остаје у првенству стари гимнастички систем, упркос његовој једностраности.

Потреба смењивања рада и гимнастике мора се увидети и за доба после правог гимнастичког образовања. А баш у наше време то је од великог значаја.

Немачка је побеђени противник¹⁾. Од оба њена стуба на којима је почивала њена величина: војске и индустрије, један је разбијен у атоме, други, распукао, прети да се сруши. То је утицај двају узрока, једног спољашњег и једног унутрашњег. Спољашњи узрок лежи у бројној надмоћности људског и машинског материјала наших противника. Унутрашњи узрок лежи у томе што је бивша Немачка свој спас и своју будућност оснивала на броју, на рачуну, на *мерљивој*, а што је била занемарила

¹⁾ Овај став у погледу индустријских односа важи не само за побеђену Немачку већ у опште за Европу, како за побеђене тако и за победнице, у односу на Америку и Јапан. Прим. прев.

силину немерљивога, душевнога, што је, услед тога, човека приковала за машину, те је и од радника и од војника хтела створити машину. То сазнање први је корак који ће нас извести из збрке противречних мишљења наших дана, из вашара противничких политичких циљева. Заблуда је мислити да ћемо икад више достићи нашу предратну индустријску моћ. Нећемо ми никад стати испред американске џиновске индустријске машине. А и сваки такав покушај био би отуда париран најжешћим ударцима. Из овога теснаца има цигли један излаз. Немачка се мора вратити путем од мртве машине до живог рада. Она на светски трг мора изнети продукте које наше противници не могу машином препочети и подражавати, јер се у њима огледа творачка снага душе нашег радника. Све што створи машина без живота је. Машина је створена да производи квантитативно мерљиве ствари; за квалитативно немерљиве ствари она је неспособна. Квалитативни рад има да постане центром индустријске продукције. Нама се у будуће неће отворити светски трг за хладну егзактност наших радова, већ за вредност израза наших творевина. — Зашто данас стоје радови предмашинског доба на тако великој цени? Зашто сви они, од великог ормана до мале бурмутице, долазе у наше музеје? Јер је у тим продуктима предмашинског доба снага и обиље наше душе и срца. — У живом покрету руке стваралице лежи једино тајна правога дејства и могућност да се васкрсне наша душа, коју је машинско доба згазило и усмртило. Ова тајна била је изгубљена, а то је морало бити са човеком машинског доба, јер је машина разорила јединство телесног радног процеса, где битни рад не врши човек већ машина. Алат се јако разликује од машине. Рад помоћу алата остаје увек сразмеран људској снази. Машина, ради квантитативних ефеката, уводи снагу која далеко надмашује човечју. Код алата човек остаје господар радних средстава, јер је он извор снаге која креће рад. Неукротива снага једне машине обуздава се једино комплицираним системом мртвих тачака, које приморавају не само природне силе већ и регуларне покрете човекове у мртве предодређене правце. Најзад човек постаје роб машине.

У колико се у човеку буди телесно животно осећање, у толико се између радника и машине увлачи клин који ће неосетно, аутоматски, извршити етички преображај индустријског радника. А телесно васпитање јесте та моћ која васкрсава у човеку умртвљено осећање живота. Оно је позвано да помогне раднику да дође до свести: да је рад на мртвој машини *недостојан човека*, и да рад у чопорима по мртвим фабрикама није ништа друго до друга форма *милитаризма*, па ма био на челу фабрике појединац или друштво.

Живот заједнице мора бити заснован једино на *живошу појединца*. Једино ако је испуњена дужност према своме властитом животу, испуњавање дужности према целини добија органског смисла. Једино потпуно

развијен и снажан лист може доиста да послужи дрвету. Једино ако *радоси према шелесном раду* ставимо у центар свега васпитања, створићемо тиме темељ на коме ће се некада подићи наша вредност на светској пијаци.

Зашто више не одјекује песма из фабрике, зашто је у раднику убијена животна радост, зашто он гледа с мржњом на све што су створиле последње деценије? Јер је у раднику убијено весеље, јер му је тело онакажено, јер је изгубио јединство између телесног кретања и душевног узбуђења.

Зато и јесте само она метода телесног васпитања употребљива која не тежи у првом реду да постигне снажну мускулатуру искључиво ради квантитативно мерљивих „рекорда“ (већина спортова и гимнастички системи на справама), већ која тежи васпитању целог човека, тела и душе његове. Зато будуће физичко васпитање и мора бити *ришмичко*, јер је живот душин река у току, таласава, с плимом и осеком, он је као лелујави пламен, који се истеже и скраћује, он је *уобличен покреш*, о чијем бићу сведочи исто толико жуљевита рука радникова као и нежна рука уметникова.

Сви ми морамо опет постати занатлије у дубљем смислу те речи и својим живим рукама сарађивати на великом дјелу наше будућности.

6. КРЕТАЊЕ И ВАСПИТАЊЕ ОМЛАДИНЕ.

Све нове тежње на васпитном пољу имају нечега заједничког, извесно обележје које их згодно карактерише. Васпитање хоће да се подиже на прачињеници: да се све доиста живо очитује у покрету. Ова по себи тако за чудо разумљива чињеница морала се и мора увек *поново проналазиши* у односу на васпитање омладине. И увек се њој мора онда од старе педагогике извојевати стопа по стопа земљишта васпитног. Један део отпора према њој почива на овоме. Свако кретање природног порекла налази се у току. И ми немамо оно осећање надмоћности према природном кретању које имамо према материји у миру. И отуда отпор! Не усуђују се да се лате онога што је живо и у покрету из страха да се не изгуби власт над њим.

Али доста је било васпитања иза „зеленог стола“, и то васпитања младежи која седи мирно! Укочени и замрзли покрети наше деце говоре речито свима онима који се нису одучили да гледају. Ми морамо у нову васпитну земљу, а до ње ћемо доћи чим научимо уметност: да покрету живота оставимо слободан пут, а ми само да га руководимо ка извесном циљу.

Како је било угодно педагогу у старо педагошко доба *седећи* васпитавати, а богме почешће и устати иза стола па се латити прута, те принудити горопадну младеж да мирује и да непрестано кљука храном један једини орган — мозак, док цело остало тело кржљави!

www.univ.rs
УНИВЕРЗИТЕТСКА
БИБЛИОТЕКА

Ми нови уверени смо да смо извадили језгру из задаће сваке праве педагогике. Питање је само: како да се она реши? Наш одговор гласи: „Облик у коме ми утичемо на кретање омладине исти је као онај у коме свако поједино дете утиче на своје властите покрете. Импулс који ми дајемо покрету разреда побуђује у сваком ученику импулсе који се не претварају у покрет — јер је покрет већ ту — већ дати покрет формирају у правцу извесног датог циља. Давати тачно те импулсе, то је сва вештина, или, ако хоћете, занат учитељев. Опасност је при том што се првобитна форма покрета, живот маште и израз, лако више ометају него што је потребно да се циљ постигне. Јер, у оном степену у коме ја утичем на природни покрет, у томе степену постаје делатна и она људска способност која је у основи противна природном покрету — разум, интелект. Новија педагогика, и против воље и свести њених заступника, почива на гледишту да је човек у структури своје психе дуалистичан, а не монистичан. Тек ако смо свесни тога, кораћаћемо путем праве педагогике. Педагогика је вештина „водити децу“, управљати њиховим кретањем. Способност вођења потиче из човекове рационалне стране и везана је за развитак можданих функција, док је само кретање везано за развитак чула и тела. Свака педагогика мора тежити за синтезом та два фактора. Али не сме допустити да се живот загуши квантитетом циља, да се животна река разложи у мрежу канала који служе искључиво рационалним циљевима.

Живот је нешто више од чистог тока. Он је ток који се вечито снова уобличава. Херакменово *Πάντα ρεῖ* даје само једну страну живота, течење; друга страна остала је недирнута: смењивање квалитета у машти и изразу. У *Πάντα ρεῖ* не спада духовни акт који почива на идентитету и ствара идентитет у појму. Али овде није место да дубље развијамо психологију свести. Указаћемо овом приликом на списе најзначајнијег психолога израза, Лудвига Клагеса¹⁾.

Будућа наука о животу базираће на његовим испитивањима.

Стара педагогика управљена је противу обеју страна *Πάντα ρεῖ* — против чула и противу кретања. На против, савремена педагогика је ударила двома стазама, тиме што је дошла до сазнања да је *очигледност* главно средство за развитак примљивости за утиске, а *гимнастика* главно средство за способност изражавања. Педагошке основе проблема очигледности одавно су се почеле претресати. За гимнастичку наставу у том погледу учињено је врло мало.

Базирајући на суштини истине о дуалистичком схватању структуре наше свести, извући ћемо само два проблема која се битно односе на садржај овога рада:

¹⁾ Лудвиг Клагес: *Принципи карактерологије*, Лајпциг 1910; *Изражајни покрети и моћ уобличавања*, Лајпциг 1913; *Човек и Земља*, Јена 1913; *О свесности у снови*, Лајпциг 1914.

1) *Ритмичке радње и духовна делатност* (под речи дух разумем све функције суђења, сву делатност засновану на логици) јесу антагонистичке стране у структури човековој. За педагогику следује отуда: да при оцени способности дејчјих нису меродавне једино духом стечене способности (нпр. рачун, ортографија, граматика, итд.), већ у *истој мери* и урођене способности маште (цртање, рукопис, стил, итд.) У колико је неко дете богатије маштом, у толико ће му бити теже да стиче рационалну умну имаовину. Досадашње оцењивање деце мерило је њихову умну снагу, не узимајући довољно у обзир унутрашње способности које одговарају оним рационалним.

2) *Ритмички уобличена су сва кретања у природи:*

- а) кретања спољашњег света (космичко-биолошка),
- б) кретања организма (куцање срца, дисање, секреције, и т. д.),
- в) изразни телесни покрети, у колико су природног порекла: нагонски покрети хода, периферно очитовање централних кретања емоције, и др.

Свака од ове четири сфере истовремено прима покрет, и покрет зрачи. Пошто све оне имају своје властито кретање, то је израз увек резултанта. Услед васпитног кретања, може исто толико машта колико и осећање бити примарни извор покрета, т. ј. без дражи из спољашњег света која га подстиче. Ови властити покрети су по природи уобличени, они су гениални, т. ј. *првобитни*. Сваки утицај на природно кретање јесте *духовне природе*, и циљ му је да се покрет стави у службу рационалних задаћа: на уобличавање вечито менљивог кретања у исту идентичну форму, која се понавља. Ова уједначеност да се постићи једино ако је кретање по могућству без ометања, т. ј. ако тече изолирано. Свака духовна радња изолира. Отуда она тежи да покрету одузме сваки импулс који потиче из „околине“. Ако је властито кретање тела довољно јако, оно може да поднесе изолацију, јер оно само представља центар који зрачи. Ако је властито кретање врло слабо, онда покрет изумире, а интелект триумфује.

Васпитању се иставља задатак да *инстинктивно* пронађе допуштени степен духовног утицања. Да ми морамо бити активно делатни, лежи у структури човековој, али у истој мери постоји и потреба да и пасивно учествујемо у животном току. Савремена педагогика има само један задатак: да духовним актом преради форму покрета који долази из живота, т. ј. да покрет уобличи тако да он добије *израза* који ће у истој мери сведочити о сили природе колико и о утицају духа. Ми хоћемо духовну делатност да поставимо на цео физис, а хоћемо тај физис тако да ојачамо да својим покретом може да даје отпора према духовном утицају, те да се од њега еластично опет брзо тргне у природу чим се, духовним актом, од ње одврати. Тиме постављамо физичко васпитање као основ свега васпитања.

КЊИЖЕВНИ ПРИЛОЗИ

БИБЛИОГРАФИЈА ВУКОВИХ СПИСА¹⁾

1813.

1. — (нов.). — *О пропасти Србије*, писмо Карађорђу Петровићу. (Изгубљено или и ненаштампано).

1814.

2. — (25 јан.) — *Мала простонародна Славено-Сербска Песнарица*, издана Вуком Стефановићем. У Виени 1814. У печатњи Г. Јоана Шнирера. — 8^о, 120 стр. и 1 л. без пагинације.

(Напред је слика пастира и пастирке с потписом: „Сербска мома ил э дома и пр.“, а на другој је страни заглавног листа цела та песмица Симе Милутиновића. Испред текста је посвета Марији от Станисављевић, а после ње „Предисловие“. — Посвета је датирана 25 јануара, а књига је изишла крајем јула. — Ново издање, *Српске Народне Песме I*).

3. — (фебр.) — *Новине Сербске из царствујућега града Виенне*, од 2. Јануарја до 6. фебр. С дозволењем его Кес. кр. величества.

(Рецензија коју је употребио Копитар за свој чланак *Serbische Zeitung (Wiener Allg. Ztg., 1814, 411—420; Kl. Schriften, I, 257; в. Преписка, I, 135)* и оригинал нађен у Вуковим хартијама).

4. — (31 јула) — Оглас да је изишла *Пјеснорица*.

(У Давидовићевим *Српским Новинама* бр. 168, стр. 686. — Да је писао Вук, види се по опису слике, који је истоветан са оним у писму Копитару. — *Препис.*, I, 132).

5. — (25 авг.) — *Објавлење на Писменицу (Грамматіку) Сербскога езика*.

(1 л. 4^о са именима скупљача претплате, као прилог уз *Српске Новине* бр. 192 и 208 од 1 и 22 сеп., с напоменом од уредништва да је књига већ готова и само се чекају имена претплатника, па да се разашље).

6. — (30 авг.). — *Писменица сербскога језика*. По говору простога народа написана Вуком Стефановићем, Сербјанцем. У Виенни, 1814. У печатњи Г. Јоанна Шнирера. — 8^о, XII и 106 стр. и 5 л. без пагинације.

(Напред је посвета Мелентију Никшићу, архимандриту студеничком, предговор и примедба, а на крају друга примедба о диалектима, штампарске погрешке и списак претплатника. — Ново издање у *Грамматичким Списима*, I, 3—80).

1815.

7. — (14 јуна). — *Објавлење о Народнимъ пјснама Сербскимъ*. (1 л., 4^о, са именима скупљача претплате, јамачно као прилог *Српским Новинама*).

8. — (17 сеп.). — *Рецензија* (послана учредникомъ *Нов. Серб.* на употреблење) о книзи зовомой: *Усамленый юноша*, повѣсть нравоучителна, отъ Милована Видаковића, наукъ любителя, на простому диалекту

¹⁾ Спремљено као додатак готовом повећем спису *Живош и рад Вука Стеф. Караџића*.

Сербскомъ сачинѣна. Въ Будинѣ Градѣ, писмены Кралевскаго Всеучилишта Венгерскаго. 1810.

(У *Српским Новинама* за г. 1815 бр. 205, 206 и 208, стр. 819 и даље, од 17 септ. и даље, у одељку „Смѣсице Книжественне“. — Без потписа. — Ново изд., *Грам. Сп.*, I, 81).

9. — (14 нов.). — *Народна Србска Пѣснарица*, издана Вуком Стефановићемъ. Част втора. У Виенни 1815. У печатњи Јоанна Шнирера. — 8^о, 202 стр. и 4 л. напред и 3 л. остраг без пагинације, и 1 л. нота.

(У почетку је посвета Ј. Копитару и предговор, на крају мали речник, три листа претплатника, и 1 л. нота од шест песама. — Све сем претплатника прештампано у *Српским Народним Песмама*, 1^а).

1816.

10. — (20 мар.). — *Обявленіе о Србскомѣ Рѣчнику* (Словарь, Лексиконъ, Wörterbuch).

(2 л., 4^о, с именима скупљача претплате, као засебан додаток *Срп. Новинама* слат уз бр. 88, 112 и 172 од 18 апр., 16 маја и 23 септ. 1816 г. — Ново изд., *Грам. Сп.*, I, 92).

1817.

11. — (24 јан.). — *Негованъ и Злаша*.

(У 8 бр. *Српских Новина* од 24 јан. 1817, у одељку „Смѣсице книжественне“, изишао је овај „преводъ Србскій идилле Геснерове (послатъ учредништву)“ са уводом; и једно и друго несумњиво је од Вука. — Без потписа. — Упор. *Преи.*, II, 157).

12. — (19—24 маја). — *Новине Србске*, бр. 41 и 42.

(Те бројеве уредио је Вук с Копитарем. — *Преи.*, I, 612—13, 614; II, 182).

13. — (23 маја). — *Одговоръ на палинодију*, или обрану дебелого ера њ.

(*Српске Новине*, бр. 42—44, стр. 333 и даље, од 23, 26 и 30 маја 1817 г. — Без потписа. — Ново изд., *Грам. Сп.*, I, 101).

14. (24 јуна). — *Друга Рецензја Србска* (учредничеству послана). *Любомиръ у Елисиуму*, морална повѣсть; Сочинена отъ Милована Видаковича, Дѣтовоспитателя. Въ Будинѣ, писмены всеучилица Пештанскаго 1814. 547 стр. (осимъ посвећенія, предисловія и примѣчанія о Србскомъ ѣзыку, кое све износи 46 стр.), у 8^о.

(*Српске Новине*, бр. 57—68, стр. 453 и даље, од 14 јула и даље, 1817, у одељку „Смѣсице книжественне“. — Без потписа. — Ново изд., *Грам. Сп.*, I, 116).

15. — (3 окт.). — *Малый одвѣракаъ на малый одговоръ Г. Видаковића*.

(*Српске Новине* бр. 80, стр. 637, од 3 окт. 1817. — Потпис: Рецензентъ. — Ново изд., *Грам. Сп.*, I, 170).

16. — (13 окт.). — *Одговоръ рецензентовъ*

(на писмо Мих. Фил. Грујовића поводом рецензије на *Любомира у Елисиуму*, обоје у *Српским Новинама*, бр. 83, стр. 662, од 13 окт. 1817. — Ново изд., *Грам. Сп.*, I, 178).

17. — (нов., дец.). — *Новине Србске*, бр. 94—98.

(Уредио их Вук с Копитарем. — *Преи.*, II, 202—3, 208).

18. — (1 дец.) — *О Милошу Обилићу*.
(*Српске Новине* бр. 97, стр. 773, од 1 дец. 1817 г., у одељку „Смѣ-
сице Српске Митологије“. — Доцније прештампано у *Речнику* и у *Жи-
вошу и Обичајима*).

1818.

19. — (8 марта). — *Вшоро обявление о Србском Словару*.
(2 л. вел. 8^о, са пробама од речника, слато као додатак *Српским
Новинама* уз бр. 20—22, од 9, 13 и 16 марта 1818 г. — Ново изд., *Грам.
сп.*, I, 182).

20. — (6 апр.). — *Додашакъ къ мнѣнію „О писмени нн у нашим
причасіјама“* (у 25-том чис. *Нов. Србски* на стр. 198-ой) (Учредничеству
посланъ).

(*Српске Новине*, бр. 28, страна 221 и 22, од 6 и 7 априла 1818, у
одељку „Смѣсице књижевствене“. — С потписом В. — Ново изд., *Грам.
сп.*, I, 190).

21. — (22 јун.) — *Одговоръ господину — ц — на нѣгово мнѣніе о
Србској Грамашици* (у 45 и 46 числу *Нов. Србски*).

(*Српске Новине*, бр. 50 и 51, стр. 389 и даље, од 22 и 26 јуна 1818
год., у одељку „Смѣсице књижевствене“. — Потпис: В. — Ново издање,
Грам. сп., I, 198).

22. — (23 јул.) — *Обявление*
(треће о *Речнику*, у *Срп. Нов.* од 20 јула, бр. 58, стр. 452, 1818 г.
— Ново изд., *Грам. сп.*, I, 187).

23. — (10 окт.) — *О српском књижевном језику и правопису и о
српским дијалектима*.

(У предговору ка *Речнику* од 1818 године. — Ново издање, *Грам.
сп.*, II, 3).

24. — (20 окт.) — *Српска Граматика*.
(Друго издање *Писменице* уз *Речник* од 1818 г. — Ново изд., *Грам.
сп.*, II, 27).

25. — (10 окт.) — *Српски Рјечник*, истолкован њемачким и латин-
ским ријечма. Сакупио га и на свијет издао Вук Стефановић. Wolf
Stephansons Serbisch-Deutsch-Lateinisches Wörterbuch. Lupi Stephani F.
Lexicon Serbico-Germanico-Latinum. У Бечу (Wien, Viennae) gedruckt bei
den P. P. Armeniern, 1818. — Вел. 8^о, LXXI и 928.

1819¹⁾

26. — (нов.) — *Неколико ријечи о другом објављенију на штрешу
частъ Любомира у Елісіуму*.

(На 2 л., 8^о, без пагинације. У дну прве стране стоји: „Особитый
Додатакъ къ новинама“, без ознаке коме броју и без године, али је ја-

¹⁾ П. Кулаковски држи да је вероватно Вуков чланак *Руска библија*, што је
изишао у додацима *Српских Новина* бр. 66 и 69, стр. 517 и 525, од 26 и 27 авг. 1819
године, где је прештампан предговор к издању руске библије (у Петрограду) и не-
колико одломака из јеванђеља на словенском „русијскомъ и србскомъ“ — Мени ти
додаци нису дошли до руку да би поређењем тих одломака с Вуковим преводом могао
утврдити је ли то његово. Али да то није Вуково, могло би се закључити, прво по
томе што је Вук тада био на путу у повратку из Русије, и 28 авг. ступио је у ка-
рантин у Бојану у Буковини (*Преп.*, I, 177); и друго, по томе што је, судећи по оном
титату Кулаковског „русијскомъ и србскомъ“, чланак писан старим правописом, а
Вук је после *Речника* писао само својим.

мачно из 1819, после бр. 85 од 27 окт., јер се на њега позива. — Потпис: Ненад Новковић. — Ново издање, *Грам. си.*, II, 89).

27. — *Народна пјесма о кнезу Ивану Кнежевићу* (из преко Дрине из села Попова — имен. Попови) и *Добрићком робљу* (1806).

(У *Забавнику* за г. 1820 Дим. Давидовића, стр. 165. — Ново издање и песме и биографије Иванове у IV^т књ. *С. Н. П.*, стр. 176; и биографије у *Историским списима*, I, 291).

1820.

28. — (пре 8 мар.) — *Примјечанија ка предговору г. Павла Соларића к Мезимцу Доситија Обрадовића* (који је наштампан у Будиму 1818). (Рукопис нађен у Вуковим хартијама с потписом Ненад Новковић).

29. — (8 мар.). — *Гласъ Народолубца*, пјесма луріческодидактическа, посвећена Србском роду. Л. М. л. 1819 (из 44 числа *Новина Србски*).

(Рукопис нађен у Вуковим хартијама и први пут штампан у *Бранкову Колу*, бр. 39 и 40, г. 1897).

30. — (10 мар.). — *Примјечанија на преводе Оме Љубибрашића, и на примјечанија на њи г. Станимира Живковића.*

(Засебан додатак *Српским Новинама* бр. 21 и 22, од 10 и 13 марта 1920. — Прештампано у *Писмима Пл. Атанацковићу*, 1845, стр. 59. — Потпис: Ненад Новковић. — Ново упоредно изд., *Грам. си.*, II, 95).

31. — (20 апр.) — *Bemerkungen zu dem Aufsätze „Über Serbien“ (Österr. Milit. Zeitschrift. Jahrgang 1820., Heft 1 und 2), übersetzt aus dem Briefe eines Serbiens an K. in Wien.*

(У *Vaterländische Blätter*, бр. 20 и 21, од 4 и 7 окт., стр. 317 и 322. — На крају: „den 2 Mai 1820. В. С.“ — Несумњиво Вуков чланак у преводу Копитареву).

32. — (29 маја). — *Неколико ријечи о језику у првој књижици Шрекове Историје.*

(Додатак *Српским Новинама*, бр. 44, од 29 маја 1820, стр. 205. — Потпис: Ненад Новковић. — Ново изд., *Грам. си.*, II, 107.).

1821.

33. — (16 јун). — *Неколико ријечи мојим овогодишњим рецензентима, а особито Благоју Штипкаловићу и Шарцу Куцкалу.*

(Три додатка *Срп. Новинама*, бр. 49—51, од 21, 24 и 28 јуна 1821, и у засебној књижици, 8^о, стр. 19. — Ново изд., *Грам. Си.*, II, 131).

34. — (15 јун) — *Објављење о трећој частји народни Српски пјесама.*

(Мала 4^о, 2 л. без пагинације с именима скупљача претплате, и као додатак 56 бр. *Српских Новина* од 15 јуна 1821. — Ова књига није изишла, али је ова објава важила за ново Лајпцишко издање, и претплатници су добили III књигу ов га издања. — В. *Преп.*, I, 512, и списак претплатника из Сомбора уз III-ћу књигу).

35. — (1 авг.). — *Одговор Јовану Ранишовићу, адвокату Штипкаловићеву.*

(Додатак бр. 63 и 64 *Српских Новина* од 9 и 12 авг. 1821, и засебно, мала 8^о, стр. 11. — Ново изд., *Грам. Си.*, II, 153).

36. — (17 авг.). — *Одговор на Добрићеве погледе „на начин Српска пјесаня“* у додатку к ч. 33. *Н. С.* метнуте.

WWW.UNILIB

(У додатку к бр. 66 *Новина Српских* од 19 авг. 1821, стр. 338, под рубриком „Књижество Србско“ и засебно, на 2 л., 4^о, без пагинације. — Потпис: В. С. — Ново изд., *Грам. Сп.*, II, 146).

37. — (26 авг.). — *Писмо Димитрију Фрушићу, доктору медицине.* У Бечу 19 Нојембра 1819. У Вијени. (Додатак к числу 68 *Новина Српски*, 1821). — 8^о, стр. 16.

(Излазило као засебни додаци уз бр. 68 и 69, од 26 и 30 авг. 1821, па обе половине повезане уједно. — Потпис: В. С. — Ново изд. у *Грам. Сп.*, II, 160. — Биће да је тад и писано, а не 1819 г.; упор. *Преп.*, I, 648).

38. — (27 сеп.). — *Одговор Шишкаловићу или Ранитовићу на његов одговор у додашку к 75 ч. Н. С. у Вијени* (Додатак к числу 79 *Новина Српски*, 1821). — 8^о, стр. 8.

(Потпис: В. С. — Ново изд. у *Грам. Сп.*, II, 184).

39. — (8 нов.). — *Народне Српске Приповијешке.* Написао В. С. У Бечу, 1821. — 8^о, стр. 48.

(Прво су изишле у засебним додацима *Српских Новина* уз бр. 89—91, 95, 98 и 100, од 8 нов. до 16 дец., и засебно. — Има дванаест приповедака и 166 загонетака).

40. — (23 дец.). — *Додашак к Санктпетербургским сравнишељним рјечницима свију језика и нарјечија, с особитим огледима бугарског језика.* Написао Вук Стефановић, Санктпетербургскога општества љубитеља Руске словесности и Краковскога ученог друштва член кореспондент. У Бечу, 1822. — 4^о, 1 л. и 54 стр.

(Прво је излазио у додацима *Срп. Новина*, бр. 102—104, од 23 дец. и даље, 1821, и бр. 2—6, 8—13, од год. 1822, и засебно у књизи. — Ново изд. у *Грам. Сп.*, II, 178).

1823.

41. — (20 јула). — *Народне Српске Пјесме.* Скупио и на свијет издао Вук Стеф. Караџић (Јадранин из Тршића, а од старине Дробњак из Петнице), Санктпетербургскога... (као у бр. 40). Књига трећа, у којој су пјесме јуначке позније. У Липисци, у штампарији Брејткопфа и Ертла. 1823. — 8^о, 399, и 2 л. посвете и 4 л. претплатника без пагинације.

(Напред је посвета кнезу Милошу, а остраг мали речник; обоје прештампано у књизи *Српске Народне Пјесме*, књ. III^а, стр. 548).

42. — (окт.). — *Народне Српске Пјесме.* Скупио и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, (Јадранин из Тршића, а од старине Дробњак из Петнице) философије доктор; Санктпетербургскога... (као у бр. 40). Књига друга, у којој су пјесме јуначке најстарије. У Липисци, у штампарији Брејткопфа и Ертла. 1823. — 8^о, л. 3, стр. 305 и 4 л., са сликом „Ерцеговац пјева уз гусле“.

(Напред је посвета графу Н. П. Румјанцову, а на крају мали речник и списак претплатника; речник и посвета прештампани су у књизи *Српске Народне Пјесме*, књ. II^а, стр. 637).

43. — (10 дец.) — *О поштанку и о мешруму српских народних песама и о српским диалектима.*

(У предговору к првој књизи песама. — Ново издање у *Српским Народним Песмама*, I^а, стр. XXXIV и даље).

44. — (10 дец.) — *Народне Српске Пјесме.* Скупио... (као бр. 42 и 40). Књига прва, у којој су различне женске пјесме. У Липисци, у шам-

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

парији Брејткопфа и Ертла 1824. — 8^о, LXII, 316 и 4 л. претплатника без пагинације.

(Напред је посвета великој кнегињи Марији Павловној, а у предговору (в. бр. 43) у почетку извод из Гримове рецензије треће књиге песама. На крају је мали речник. Све троје прештампано у књизи *Српске Народне Пјесме*, 1^а, стр. XXV и даље).

1824.

45. — (мар.) — *Wuk's Stephanovitsch Kleine Serbische Grammatik, verdeutscht und mit einer Vorrede von Jacob Grimm. Nebst Bemerkungen über die neueste Auffassung langer Heldenlieder aus dem Munde des Serbischen Volkes, und der Übersicht den merkwürdigsten jener Lieder von Johan Severin Vater.* Leipzig und Berlin, bei G. Reimer, 1824. — 8^о, л. 4, стр. LXXII и 194.

(Разлике од другог издања Вукове Граматике уз *Речник* и Гримов предговор прештампани су у *Грам. Сп.*, II, 241 и 432).

46. — (28 јан.) — Вука Стеф. Караџића, философије доктора; Санкт-петербуршкога вољног општества, и Краковскога Ученога и Тиринско-Саксонскога друштва за истраживање отечествене старине члена кореспондента *Огледи Светога Писма на Српском језику.* У Липисци, у штампарији Брејткопфа и Ертла. 1824. — Други заглавни лист. — *Огледи Светога Писма на српском језику.* — *Versionis Novi Testamenti Serbicae Specimina auctore Wuk Stephanide Karadschitsch Philosoph. Doctore. Praefatus est Joannes Severinus Vater Theol. Dr. et Prof. Halensis.* — Vindobonae 1824 prost. op. Antonium Straus (in cominissis). — 8^о, 1 л., IV и 25 стр.

(Предговор Фатеров упућен је Штајнкопфу и Пинкертону. — Ново издање у *Грам. Сп.*, II, 385).

1825.

47. — (пре апр.) — *Жизнь и подвиги князя Милоша Обреновича, верховнаго вождя и предводишеля народа сербскаго.* Санктпетербургъ, въ типографіи Н. Греча. 1825. — 8^о, стр. XXII и 118.

(Из Вукова рукописа на немачком језику, који је Мих. Герман украо у руском Министарству Спољних Послова и издао у руском преводу).

48. — (1 авг.) — *Објављеније.* У Бечу. — Мали 4^о, 1 л.

(Позив на претплату на *Даницу*, за г. 1826).

[— (окт.) — *Даница.* Забавник за годину 1826. Издао Вук Стеф. Караџић, философије доктор и учени друштва: Санктпетербуршкога вољнога љубитеља Руске Словесности, Краковскога, Тиринско-Саксонскога за истраживање отач. старине и Краљевско-Гетингскога член кореспондент. Прва година. У Бечу, у штампарији Јерменскога намастира. — 16^о, стр. 132 и 12 л. претплатника без пагинације.

У књизи су сем календара и календарског дела ови чланци:]

49. — *Почешак описанија Српски намастира.*

50. — *Главне разлике између данашњега Славенскога и Српскога језика.*

(Ново издање у *Грам. Сп.*, II, 261).

51. — *Жишје Ајдук-Вељка Петровића.*

(Ново издање у *Истор. Са.*, I, 225).

52. — *Одговор Рускоме рецензенту.*

(Ново издање у *Грам. Сп.*, II, 274).

53. — *Марко Краљевић и Вила* (Народна пјесма).
(Ново издање у *Српским Народним Пјесмама*, II¹, 207).
54. — *Срби у Донаверту* (1744). (Народна пјесма).
(Ново издање у књизи *Српске Народне Пјесме*, IV¹, 491).
55. — (пре окт.). — *О Српским календарима*. Као предговор овој књизи.
(Недовршен чланак нађен у Вуковим хартијама и јамачно намењен
Даници за г. 1826).
56. — (пре окт.). — (О језику Ј. Рајића и Ат. Стојковића).
(Недовршен чланак без заглавља, нађен у Вуковим хартијама; управо
први концепат чланка (бр. 52) *Одговор рускоме рецензеншу*).

1826.

57. — (22 апр.). — *Михаилъ Теоодоровичъ Германъ*.
(Биографија приложена уз тужбу на њега руском Министарству
Спољних Послова, издана у *Преписци*, IV, 307. Први концепат наштампан
у *Историским Списима*, I, 346).
58. — (11 маја). — *Објавленіе*. О другоме Пештанскомъ вашару
(т. е. у месецу Августу) изићи ће: Житје Георгија Арсенијевића Емануела. —
У Будиму, — Без потписа. — 1 л., 8¹⁰.
59. — (16 авг.). — *Објављеније*. У Будиму. — Мала 4⁰, 1 л.
(Позив на претплату за Даницу за г. 1827).
[— (нов.). — *Даница*. Забавник за годину 1827 издао. . . (као и за
г. 1826). Друга година. У Бечу у штампарији Јерменскога намастира.
1827. — 16⁰, стр. 162 и 12 л. претплатника без пагинације.
Сем календара и календарског дела још су ови чланци:]
60. — *Оглед Српског Буквара*.
(Прештампано и засебно у већем формату 1827 године. — Ново изд.
у *Грам. Сп.*, II, 280).
61. — *Географическо-Статистическо описаније Србије*.
62. — *Четири луда Брамина*. Индијска приповијетка. Превод с
предговором.
(Ново изд. у *Грам. Сп.*, II, 413).
Еришија. Геснерова Идила, од М. Светића.
*Ода на смрт благородне Госпође Марије Тирка, рођене Демелић
ош Пањове*, од М. Светића.

1827.

63. — *Први Српски Буквар*. Написао Вук Стеф. Караџић. . . . (као
у *Даници* за г. 1826). У Бечу, у штампарији Јерменскога намастира.
1827. — 8⁰, 1 л., 17 стр.
(Прештампано из *Данице* за г. 1827. — Ново изд. у *Грам. Сп.*, II, 280).
64. — (мар.). — *Одговор Милану Љубиправдићу* на белешку у 8 св.
Летописа (за г. 1827) о преводу Вукове граматике на немачки.
(Овај је одговор написао Вук, а Тирол га од своје стране послао
Магарашевићу, који га је у изводу објавио у 10 св. *Летописа*, стр.
138. — Види *Преписку*, IV, 591—92)
65. — *Житије Ђорђија Арсенијевића Емануела*, Росијско-Император-
скога Генерал-Лајтнанта, и ордена Росијски: Светога Ђорђија III реда,
Свете Ане I реда. . . и т. д. и т. д. Издао Вук Стеф. Караџић. *Lebensbe-
schreibung des Generals Emanuel*. У Будиму. Словима Краљ. Университ.
пештанског. 1827. — Мала 8⁰, 1 л., 110 стр. Са сликом.
(Ново изд. у *Истор. Сп.*, I, 295).

66. — (септ.). — Изводи из руских листова о Вукову раду с малим предговором.

(У Банатском Алманаху за г. 1829, стр. 197, али је то Вук још 1827 г. израдио и послао Тиролу. В. *Препис.*, IV, 597, 599).

67. — (23 сеп.). — *Објављеније*. У Бечу. — Мала 4^о, 1 л.

(Позив на претплату на *Даницу* за г. 1828).

[— (нов.) — *Даница*. Забавник за годину 1828, издао. . . . (као у *Даници* за г. 1826). Година трећа. У Бечу, у штампарији Јерменскога намастира. — 16^о, стр. 248 и 12 л. напред и 13 л. претплатника остраг без пагинације.

Сем календара и календарског дела у њој су ови чланци:]

68. — *Главна свршивања суштествителни и прилагателни имена у Српском језику*.

(Ново изд. у *Грам. Сп.*, II, 292).

69. — *Прва година Српског војевања на даије*.

(Ново изд. у *Истор. Сп.*, I, 3).

70. — *Имена села у Србији изван пашалука Биоградског*.

71. — *Неколике приповијешке*.

(Ново изд. у *Српским народним припов. и загон.*, Београд, 1897, стр. 322, под бр. 1—4).

Главни вашари у Маџарској.

1828.

72. — (4 јан.). — *Објављеније*. У Будиму. — Мања 4^о, 1 л. (две стране).

(Позив на претплату на *Милоша Обреновића*).

73. — (3 маја). — *Милош Обреновић, књаз Србије; или Грађа за Српску историју нашега времена*. Написао. . . . (као у *Даници* за г. 1826). *Milosch Obrenovitsch, Fürst von Serbien*. У Будиму, у штампарији Краљ. Универс. Пештанскога. 1828. — 8^о, 204 стр. и 5 л. напред посвете и предговора, и 12 л. остраг претплатника без пагинације. Са сликом кнез-Милошевом.

(Посвећена је Јовану и Јеврему Обреновићима. — Ново изд. у *Истор. Сп.*, I, 110).

74. — (15 маја). — *Објављеније*. У Будиму. — Мала 4^о, 1 л.

(Позив на претплату на *Даницу* за г. 1829).

[— (нов.) *Даница*. Забавник за годину 1829. издао. . . . (као у *Даници* за г. 1826). Четврта година. У Будиму, у штампарији Краљ. Универс. Пештанскога. — 16^о, 65 стр. и 12 л. календара напред и 13 л. претплатника остраг без пагинације.

У њој су ови чланци:]

75. — *Као Српски Плушарх, или жишја знатни Србаља у Србији нашега времена*.

(Биографије Стефана Јовановића, архимандрита Троношког, Станка Арамбашића, Аџи-Рувима, архимандрита Боговаћког, Радича Петровића, Теодора Боиновића, Милоја Петровића и Милоша Стојићевића, војводе Поцерског. — Ново изд. у *Истор. Сп.*, I, 239).

76. — *Грађа за леп српски роман*.

77. — *Неколико приповешки*.

(Ново изд. у *Срп. Нар. Прип. и Загон.*, Београд, 1897, под бр. 5—7, стр. 326).

www.uniliv.rs Нашиписи П(авла) Б(ерића).

78. — Две народне песме: Женидба Јове Будимлије, и Ускок Кариман.

(Ново изд. у Српске Народне Пјесме. књ. II¹, 627, и књ. IV¹, 85).

Главни ваџари у Маџарској и у њекојим околним државама.

(Свршиће се)

ЉУБ. СТОЈАНОВИЋ

О ДРАМСКОМ РАДУ ЛАЗЕ КОСТИЋА

— УТИЦАЈИ И УСПОМЕНЕ —

... Готово откако за себе знам, знам за *Максима Црнојевића*. Не знам ни да ли сам већ био пошао у основну школу када ме је А. Хацић водио на пробе у позориште. Свечано расположење које је владало на пробама *Максима Црнојевића* обладало је и мноме: на тим пробама се није разговарало, није викало, драматург је био много озбиљнији но иначе, и старији глумци, преданији послу, нису само маркирали улоге, а Ружић је био сав преображен. То је свечано расположење владало и публиком на представи. У нашој кући се вечерало пре представе као уочи каквога великог празника, цела кућа је ишла у позориште, и само је једно чељаде остајало да чува кућу. Велико одушевљење за поезију Лазе Костића одржавао је у мени у тим раним годинама и мој домаћи учитељ, сада адвокат у Новом Бечеју, др. Богдан Давидовић. Сећам се добро како су другови његови који су к њему долазили, говорили како у читавој књижевности светској, осим *Фауста* и *Хамлета*, нема ничега што би се могло поредити са *Максимом*; а ти старији ђаци били су тада за нас млађе највећи ауторитети. Не само у својим младим годинама, него дакле и много касније, Лаза Костић био је за нас „наш Шекспир“, и требало је да прођу и још деценија-две, па да се и сам собом уверим да је *Максим Црнојевић* заиста порекла *Хамлетова*.

Под таквим утицајима, ја сам *Максима* не само радо гледао него и читао. И у врло младим годинама могао сам узети књигу у руку и не мицати се сместа док је до краја не прочитам. Врло сам многа места знао на изуст. У гимназији се исто мишљење преносило с генерације на генерацију, и професори су га само појачавали. Никакав супротан глас није се чуо. Истина, допирале су вести о некој не баш најповољнијој оцени др. Фрање Марковића у *Вијенцу* (ову вест нам је донео Никола Манојловић—Рајко, када је из Загреба дошао у новосадску гимназију), али смо јој се ми одазвали са сажаљењем према „таквим критичарима“, а вољни смо били и да ту неповољну критику, као и слаб одзив загребачке публике, схватимо као „хрватску суревност“ на великога српског песника. Међутим, што нам је ближе било, нисмо знали, а то је „строга“ критика Јована Суботића, када је песник 1863 поднео „Матици Српској“

дело на награду. Није нам била позната ни критика у „Матици“ за год. 1869, — али о овој касније. Старији од нас знали су их заиста, али се мислило да о том није вредно ни говорити, те тако оне онда и нису допрле до нас. Сваки звук, дакле, који би ту хармонију у мишљењу и чуствовању реметио, сматрао се као бласфеман.

Касније су студије на универзитету и први практични рад потиснули *Максима Црнојевића* у позадину, ако и нису могли утрти оне јаке утиске који су остајали, ако и удаљенији, али стални пратиоци животни. Међутим, када сам дошао у Београд, ту сам наишао на култ, право да речем, Лазиних стихова. Стевану Сремцу он је био већ у традицији, али и млађи људи као Павле Маринковић, Слободан Јовановић и читава редакција *Ред*, имали су „слабост“ за Лазине стихове. После предавања Љубомира Недића и његове прве књиге настао је обрт у већине оних, тада младих људи; не велим да је ту времена веза била увек и узрочна веза.

У то је доба био и Змај у Београду. Свакидашње састајање с њим оживело је успомене на старе дане и старе кругове. Змај је много причао о себи, о Ђури Јакшићу, о Лази Костићу; тако су ми њихов рад и њихове личности дошли ближи и јаснији. Под утицајем разговора о њима, лађао сам се и њихових књига, а за то су ми давале тада повода и друге прилике. Међутим сам се у то доба често у Београду и у Новом Саду састајао и с Лазом Костићем. У дугим шетњама с њим највише сам навртао разговор на њ и његов рад. Врло смо много говорили о *Максиму*; без сумње ће бити понешто од тога и у мојим белешкама, али ја немам времена да то сада истражујем, и ограничавам се само на оно што ми је у глави.

Када добијемо штампану велику биографију Лазе Костића од др. Милана Савића, која је потекла из дугогодишњих непосредних веза и многих докумената првога реда, свакојако ћемо тада бацити дубље погледе у еволуцију песникова рада. Без сумње ћемо тада видети и у појединостима што за сада само у опште знамо. Али неке појединости покушају да и овде прикажемо.

*

Говорило се много о утицају Шекспира на трагедије Лазе Костића, а нарочито на *Максима*. И он га је признавао, а није га ни могао порицати. Јамб, спољашњи распоред драме, размена озбиљних и комичних сцена, или бар уплетање комичних у озбиљне, и т. д., несумњиво су из Шекспира. Али утицај је и много јачи. Он иде и до наследовања појединих лица, до реминисценција на поједине сцене, па и до несвеснога позаимања читавога драмског склопа. Велим несвеснога, јер сам говорио о томе и с Лазом Костићем, и он ми није хтео то признати. Одговарао је обично: „Може бити, може бити!“, и није се на том хтео дуже задржавати, и ако је иначе радо слушао објашњења појединих места у његовим делима.

WWW.UNILIB.RS

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Ја сам, наимае, нашао да је читава концепција *Максима Црнојевића* израђена према *Хамлету*, и крај све огромне разлике у садржини и у основном мотиву. И то баш управо и сведочи за велики утицај *Хамлетов*. *Максима* гони нешто на један чин, и он тражи начин да га изведе, као и *Хамлет*. И *Максим* бира исти начин као и *Хамлет*: и један и други приказују у слици, у представи, оно што их мучи (*Хамлет* на позорници, *Максим* у гусларевој песми), да би открили ствар која треба да донесе решење. У појединостима имамо, прво, заклетву на мач. Када *Марцел* и *Хорацио* неће да се закуну *Хамлету* на мач, *Дух* се јавља испод земље: „Закуните се!“, и они се заклињу. Тако исто, и када *Иво* тражи од *Максима* да се закуне, а *Максим* одбија, јавља се добри дух *Максимов*, *Јевросима*: „Закуни се!“, и *Максим* се заклиње. — Као и *Хамлет*, и *Максим* уме да умује о уметности и тражи у њој „божанственога души мелема“. — И *Јевросима*, као и *Офелија*, полуди од жалости за својима и пада у воду. — И, пошто је у последњем чину *Максима Црнојевића* извршена читава кланица као и у *Хамлету*, у последњој сцени јавља се *Јован Капетан* исто онако као и *Фортинбрас*, да с тугом прихвати своју срећу (*For me, with sorrow I embrace my fortune*), и читава је појава изведена потпуно у расположењу *Фортинбрасових* речи:

O proud death,
What feast is toward in thine eternal cell
That thou so many princes at a shot
So bloodily hast struck?

(О смрти поносна,
Какав је пир у вечној ћелиј' ти,
да тол'ке круне једним ударцем
крваво смрви?)

[Превод Л. Костића]

Али у *Максиму* имамо и један велики монолог који је потпун пандан чувеном монологу: *To be, or not to be, that is the question* (Бити или не бити, то је питање), само што је тај монолог нашега песника остао нечувен (у правом смислу речи), јер га је „прерада за позорницу“ сасвим изоставила. Он је мало познат, и стога га овде наводим:

(*Максим* улази, у руци му је пешчани кажичас).¹⁾

Задоцнити се, преитрити се,
Погодити ил' промашити час!
Еј, безобзирни душе времена,
Да немилосно бијеш онога,
Што имаде да бира избор тај,
У откуцају сваком срца твог,
У сваком часу несрећнике те
Да страшно гониш, што им у срцу
Не тече песак, тече крв и плам,
И опет је тој вреви стаклен суд

¹⁾ Четврта радња, прва појава.

К'о твој провидљив, узан, крт, к'о твој!
 Ноношљивце да кивно гониш те,
 Што срце своје носе рукама,
 А срце њи с' неруке односи!
 Пренаглити се, закаснити се.
 Је л' то зар међа свету гријотном?
 Ти једна¹⁾ само да је прећи смеш,
 Пренаглити ил' закаснити се.
 Што преко међе те нас односиш
 У онај свет чистоте вечите?
 Јер де је чишће, нег де нема ништ',
 Де не куца ни касни час, ни рок,
 Кроз вечну ноћ, ил' зар кроз вечни дан?
 Задоцнити се, преитрити се,
 Погодити ил' премашити час,
 Зар један час да може премашен
 У недомашај сав да вргне век?
 Из успомене избрисати га,
 Из успомене у којој је тек
 Животом пост'о живот, веком век?
 На очи глед у другог претопљен,
 Живота тога сваки спомен, траг?
 Ох, је ли Бог то? је ли Бог ил' враг,
 Је л' тол'ко јак ил' страшан толико
 Да мож' учинит' оно незбидим
 Толиком збиљом што се збивало?
 Сам свој учинит' нествореним створ,
 Да поправи створења погрешку?
 Ал', вечниче, задоцнио си се,
 Зар, свезналицо, да те учим ја?
 Ил' ове љуске (*луци кажичас о земљу*)
 сипут²⁾ чемерне,
 Да каже теби, шта ће рећи то:
 Задоцнити се, преитрити се?!³⁾

Треба ли јачега доказа да је срж сржи Максимове хамлетовска?
 Пошто је овај рад ограничен само на рекапитулацију једнога раз-
 мишљања, то се не мислим упуштати у даља поређења *Хамлеша* и *Мак-*
сима Црнојевића.

Још ми је једна ствар пала на памет. При писању *Максима Црно-*
јевића биће да је на Лазу Костића утицала од Шекспирових драма
 осим *Хамлеша* и прва Шекспирова трагедија *Ромео и Јулија*. Иро-
 нија Радоја Црногорца чини ми се да је позајмљена од Меркуција, а
 сцена између Дужда и сина му Ђорђа на крају прве радње *Максима*
 опомиње јако на сцену између Капулета и Тибалта при крају прве радње

¹⁾ Један.

²⁾ Т. ј. *сипање* ове чемерне љуске (пешчаногa кажичаса, сата).

³⁾ Штампано потпуно онако како је у првом издању *Максима Црнојевића*
 (Нови Сад, 1866).

у *Ромео и Јулије*. Других се сличности, с осталим делима Шекспировим, нисам сетио. Из тога се, разуме се, и не би још смео извести закључак да су у доба када је писао *Максима Црнојевића* Костићу биле познате само оне две Шекспирове драме, и да су оне једине утицале на њега, ако би се и могло домишљати да су му оне тада понајбоље биле познате¹⁾. Слика жене са завитланим мачем у мојој је свести, првобитно, нема сумње, Филетина, али ће и она имати негде своје друге, ако у овај мах и нисам свестан о њој. Па тако и узаједно концентровање по две љубави на једној личности, Максимове и Милошеве на Анђелији, и Анђелијине и Филетине на Максиму. Супротност Филетина карактера према Анђелијину (бар како је ова у почетку замишљена), и да би се истакао утицај Максимов приликом његова првога боравка у Млечима (а оправдале и Ивове речи о неодољивој лепоти Максимовој), правдају појаву Филетину и одређују њезино место у драмској композицији, — али се она после губи у радњи, не захвата даље у драмски склоп, и само се наслућује (у сцени између ње и Милоша) како би из њезине радње морао наступити потпун преокрет, и да је стога она и задржана. Максимова трагедија пак обухватила је и много других трагедија, нарочито Ивову, и могли бисмо се заиста питати да ли Максимова Ивову или Ивова Максиму, — али Анђелијину није. И Анђелијину трагедију (коју бисмо према првом чину морали ишчекивати) не видимо може бити стога што је песник због Иве занемарио Анђелију, и Ивова трагедија потискује чак и Максиму, што је свакојако композициона погрешка. Протагонист остаје Иво, он ствара сав заплет, он га, јер убија Надана, и одржава до краја, а Максим је у радњи само с Наданом, па и убиство Милоша Обренбеговића приказано је само као један инстинктивни покрет — он није у непрекидној ужурбаности, у вечитом спремању као Хамлет. (Хамлет није оклевало, он није пасиван, као што тврди један литерарни историк; на против он не застаје никад, он непрекидно ради). Када сам Лази Костићу приметио како би се из *Максима Црнојевића* могло извести више трагедија, то ми је признао и одговорио: „Шта ћете? Младост, бујност!“ Костићу је било двадесет година када је почео писати *Максима*. 1863, *Максим* је већ био пред оцењивачима „Матице српске“ (осим Суботића, Јован Ђорђевић и Јован Андрејевић. Ова последња двојица су се изразила веома похвално).

Максим Црнојевић био је готов 1863, а штампан је истом 1866 у пет стотина примерака (ако је Лаза Костић тачно запамтио²⁾). Да ли је,

¹⁾ Исте године када је штампан *Максим Црнојевић*, угледала је свет и његова опсежна расправа: *Ромео и Јулија*. Једна глава из *Шекспирове библије* („Матица“, и засебно: *Ромео и Јулија*. Једна понуда за одомаћивање Шекспира у српском народу). Овом приликом нисам могао доћи до ње.

²⁾ *Максим Црнојевић*. Трагедија у пет радња. Написао Д-р Лаза Костић. (Издата „Матица Српска“). У Новом Саду, епископска штампарија, 1866. Велика осмина, стр. 123.

после три године, штампан сасвим онако како је написан? С поузда-
ношћу се можемо надати да ће нам о том дати објашњења животопис
Костићев од д-ра Милана Савића. Савић је нашао у оставини А. Хаџића
Прамаксима. Од тога је понешто објављено у *Књижевном Југу*. Упала
ми је у очи грдна разлика између тих одељака и штампаног *Максима*
Црнојевића. У одломцима се показује још велика неумешност, недоте-
раност, садржина је несавладана, облик је рапав. Поређење *Максима*
с Прамаксимом биће за литерарног историка, нема сумње, од врло
велике књижевне вредности, која ће се може бити уздићи, и изнад тога, до
психолошке вредности¹⁾.

*

Да се вратимо на поменуту оцену из 1869. Она је уједно и једна
литерарна пикантерија.

Једном у шетњи речи ми Лаза Костић:

- А знате ли ви да сам и ја сам писао критику на *Максима*?
- Заиста? А где?
- Биће у *Позоришту*?
- Кад је то било?

¹⁾ Да се не би заборавило, саопштавам још и ово. Када је познао Црну Гору
и пробавио у њој дуже времена, Костић је преточио *Максима* „на црногорски“ и по-
слао га у Београд, тражећи да се *Максим* приказује у том облику, који му боље
приличи. Управитељ је био тада Никола Петровић; он је рукопис примио, али није
ништа даље предузимао. Распитивао сам се много пута о судбини тога рукописа,
али ништа нисам могао сазнати. Као да му се приметно траг још пре великих ратова.

Међутим, могу дати прилог-два поправљеноме *Максиму Црнојевићу*.

Лаза је исправио подвучене речи у трећој појави првога чина:

Занаго нећеш пријатељу мој,
Занаго нећеш сина прежалит',
Да угодиш родбини новијој.

Говорио ми је како му се однекуд увртело у главу, када је писао *Максима*, да
„занаго“ значи „узалуд“. Касније је у Црној Гори научио да „занаго“ значи „заиста“,
а тако је та реч и у Вука забележена. Та погрешка је у преради била исправљена.

На други исправак сам нашао у једном писму Лазе Костића Јовану Ђорђе-
вићу. Писмо је из Новог Сада од 22 марта 1875 године:

„Читам у „Позоришту“, да је у вас овога месеца на реду „Максим“. Како би
било, да после првог монолога у почетку 5-ог чина изађе из противне кулисе *Јевро-*
сима на сусрет сватовима, па да каже неколико речи, на пр.

Мој син, мој Максим, мој младожења!

А камо млада? Камо моја сна'?

Не могу више чекати је ја! (Одлети за Максимом)

То мислим за то, да публика после смрти Максимова има повода још очеки-
вати појаву *Јевросимину* — [Оригинал писма код мене]

Да ли се у својој преради Лаза вратио на ову појаву, то ће и ово питање
остати нерешено. Али каснији критички издавачи *Максима Црнојевића* мораће се
обазрети и на ове досада непознате стихове, па или их унети у текст, или, као пес-
никову конјектуру, споменути у ноти.

УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

WWW.UNILIB.RS

www.unilib.rs — Па тако, с крајем шездесетих или с почетком седамдесетих.

Ту критику сам касније нашао, али не у *Позоришту* него у *Грађи за историју српског народног позоришта у Београду* (од Ђорђа Малетића, Београд, 1884), где је унесена из *Матице* за 1869, и одмах сам је познао. Али Ђорђе Малетић није видео мистификацију, и он је доноси у *Грађи* с овим уводом:

„Пре него што се упустим у кратак претрес самога дела, биће занимљиво мојим читаоцима, да упореде и оцену озбиљног известиоца „Матице“ од год. 1869, његов суд измерен, и зрео, истина строг, али безпристрастан и правичан“ (ор. cit., стр. 619).

Чини се као да је песнику добро дошао позив А. Хаџића да сам напише за његов лист критику на своје дело, јер је ту могао иза прекора који је бацио на себе истурити и своју највећу одбрану: „Песник као да се упињао, да из побратимства истеше неки *српски пашос*. Та намера му је прилично осакаћена „удесом за српску позорницу““. Тај протест, према квару који је „удесом“ делу нанесен (као што смо и ми прилике имали да се уверимо) исказан је и у сувише благом облику. Међутим, тај протест је од највећега значења за схватање Костићеве трагедије, јер јасно и одређено указује на главну мисао песникову, и на *tragicum tragediae*, да је управо та мисао пала преради на жртву.

*

С другом трагедијом јавља се Лаза Костић после готово двадесет година. 1881 наградила је „Матица Српска“ *Перу Сегединца* својом највишом наградом¹⁾. Играо се први пут у Новом Саду, 26 јануара 1882 (по ст. к.) пред препуном кућом, али сутрадан већ позориште је било једва половином пуно. Првога пута комад је одушевљено примљен (ми смо, ђаци, у партеру и на галерији, чинили своје), али не и без некога разочарања. Није било онога озбиљнога, свечаног расположења као на *Максиму Црнојевићу*. И глумцима и публиком владала је нека узнемиреност, узбуђеност, јер су се шириле вести да мађарске власти спремају напад на позориште за време представе. Глумци, ваљда и из чувства што нису имали прилике да се онолико покажу и истакну као у *Максиму*, а осећајући може бити и тенденцију која је ишла и изван уметности, нису били најзадовољнији. Стари шапач Паја Степић, таст Тоше Јовановића, говорио је између чинова: „Не, није то *Максим!*“ И Ружићу је Максим био прирастао за срце и био му једна од најмилијих улога. У *Перу* није имао прилике ни да се уживи, јер га је свега два пута играо.

¹⁾ Први пут штампан у Београду: *Пера Сегединца*, трагедија у пет чинова из повести народа српског, написао Лаза Костић. Наградила Матица Српска својом највишом наградом. Београд. — У Краљевско-Српској Државној Штампарии, 1882. Шеснаестина, стр. 164.

Те две представе биле су једине у Новом Саду, и остале су то све до наших дана. Професор мађарске гимназије д-р Јозеф Будаји написао је оштру оцену у новосадском мађарском листу *Ујвидек*, у ком је напао на дело и с уметничке стране (ако га и није могао разумети, јер није знао српски). Било је одјека и у будимпештанским листовима, и дело приказивано као бунтовничко. Управа народног позоришта се уплашила, и протурила је глас да је мађарска влада забранила даље приказивање. У ствари забране није било, али се управа бојала да се народно позориште не забрани, а да публика не би тражила приказивање *Пера Сегединца*, нашла је да је најумесније да се „поверљиво“ растури глас о његовој забрани. То је управо све извршио А. Хаџић сам, на своју руку.

Али *Пера Сегединца* дуго времена није приказиван ни у Београду. Када сам, још у осамдесетим годинама, запитао тадашњег управника Милорада Шапчанина зашто се не приказује *Пера* у Београду, одговорио ми је: „Ми смо краљевско српско позориште, и на нашој позорници се не могу износити провинционални јунаци“. Разуме се да је то био силом начињен разлог, — прави је био у политичким приликама тадашње новостворене краљевине. А када су политичке прилике, потпуно супротне онима, тражиле да се *Пера Сегединца* изнесе на позорницу, комад је игран у Београду често (било је то за анексионе кризе) и поздрављан урнебесом.

Ако је *Пера Сегединца* и довршен истом 1881, отпочет је много раније. Већ је *Јавор* за 1875 донео прва два чина. Почетци *Пера Сегединца* губе се негде у последњим годинама треће четврти прошлога века¹⁾. А у то доба пада и најживљи политички рад Лазе Костића. Он је посланик на угарском сабору, уз Милетића, уз Полит-Десанчића. После тешких разочарања и на једној и на другој страни, народни вођи се одлучују, — ни с једном ни с другом страном, ни с Бечом, ни с Пештом. То је био одлучан корак, и потпуно оцепљење и од оних који су говорили да нас може још спасти само „Gott erhalte“ (већином виши официри и велики чиновници, међу њима и д-р Љубомир Радивојевић, брат Ливијев), као и од оних који су се и даље, и после горких искустава, уздали у слободоумност Мађара (Јаша Игњатовић и други). Уз то се води и жестока борба с клерикалима, жешћа него икада дотле. Ту стоје Светозар Милетић и Герман Анђелић један према другом, — обојица жилаве и јаке природе; али док Милетић гледа у будућност, Анђелић чека спаса од прошлости; док Милетић, човек велика духа и снажне воље, тражи нове тековине, Анђелић, човек великих амбиција и силне издржљивости и упорности, био би задовољан да се одрже старе. Сред тих утицаја је никао и развио се *Пера Сегединца*. Сада више није Шекспир свом

¹⁾ Надамо се да ћемо и о овом добити тачна обавештења од д-ра Милана Савића. Савићева дисертација за докторат била је о Пери Сегединцу и посвећена је Лази Костићу.

својом силином прикупио песника, сада су то биле политичке прилике. И као што је Максим испао више Хамлет него ли што је то хтео и мислио млади песник, тако су Пера Сегединац и Вићентије Јовановић испали више Светозар Милетић и Герман Анђелић него ли што је то песник и политичар и помишљао. Разуме се да ту сличност треба тражити у политичким а не у личним односима, и грдно би се погрешило када би се нпр. мислило да је Герман Анђелић кључ за Вићентија Јовановића, како је овај, у драми, лично приказан. И као што за *Максима Црнојевића* песник није био вољан признати онолики утицај *Хамлета*, тако му није било мило признавати ни онолике утицаје из непосредне политичке средине на *Перу Сегединца*. Он у опште није волео о том да расправља, и говор о томе пропраћао је неодређеним изразима, који нису казивали ни „да“ ни „не“. То је било, разуме се, касније, после многих разочарања, не само у његовој ужој домовини него и у Београду и на Цетињу. У њему је био изведен сличан преокрет као у Шекспира од Хамлета до Проспера. Може бити да је Лаза Костић отишао још и мало даље но што се од писца *Пера Сегединца* могло ишчекивати... Свакојако је гледао на оно доба из кога је поникао *Пера Сегединац* као на доба заноса, бојсе чак и заблуде.¹⁾

*

Лаза Костић је пустио у свет само још једну драму: *Ускокову љубу*, глуму у четири чина. С овом драмом био је зле среће, — поднесена на награду Матици Српској буде одбијена: референти нису знали од кога је. Ни на позорници није добро пролазила, највише ако је имала успех од штовања. Израђена по народној песми из ускочкога живота (*Љуба хајдук-Вукосава*, из треће књиге Вукова издања, страна 348), она није приказивала никакав историјски догађај, него само један кратак низ психолошких момената. Из основнога психолошког момента („Е сам многе ноге осветила“) израдити драму пуну радње, није било лако, а то није ни била пишчева намера: предмет није ни могао бити уздигнут до

¹⁾ И у *Пери Сегединцу* могу указати на један погрешно употребљени израз, — који сам сазнао грешећи сам.

Читајући једном с ученицима *Перу Сегединца*, у шестом разреду (било је то од прилике пре две десетине година), зауставим се на месту:

На теби, Перо, смртни лежи грех,
а смрћу смрт поправља само Бог;

и запитах ученике шта је песник могао имати на уму када је написао те стихове.

После дужега почивка јави се један ученик (поповски син):

— Могао је мислити на оно место из ускршње песме: смртију смрт поправ.

— Тако је, потврдох, и зарадовах се што је погодио.

После некога времена били смо заједно на вечери у новосадскога владике Митрофана Шевића Лаза и ја. Испричао сам тај случај Лази; и њему би мило што је ученик погодио, и рече да су они стихови заиста алузија на ускршњу песму. Али истом што је то изустрио, дочека нас владика:

— Али „смртију смрт поправ“ не значи поправивши него уништивши смрт. И песник и његов коментатор обореше главе...

просветни гласник, I књ., 3 и 4 св., 1922.

читаваога низа радња и до великога сукоба карактера и страсти, и остао је епизода, украшена локалним и личним колоритом, и изразитим, веома брижљиво обрађеним језиком. То је већ дело Лазе Костића више повучена у себе, — али ипак не без утицаја Шекспирова (само сада с друге стране његове, са стране његових комедија, и то оних романтичних), и не без утицаја нове околине и нових прилика у којим се находио (у југозападним крајевима нашега народа).

Остало је остало у замисли или недовршено. Али ни овога неће бити много.

Још као ђацима у новосадској гимназији говорио нам је професор Александар Сандић да Лаза Костић ради трилогију *Вукашин — Јевросима — Марко*. Тај глас је био све што смо о томе знали. Када сам после много година питао Лазу шта је истине у њему, рекао је: „А, јест, помишљао се и на то!“ — А на питање који су му мотиви били за тај предмет, одговорио је: „Па, био је тада у ваздуху, и кнез Никола се јавио с *Вукашином*, и Иса Ђирић....“¹⁾ — „А написано није остало ништа?“ — „Ништа“.

То је било у уранцима на књижевни рад. На заранцима књижевниковања и живота хитао је да наврши, као што је сам говорио, „аманет“ Симе Матавуља, да изради *Бодулицу*, по његовој причи. Када сам био у Сомбору, да га оболела походим (с јесеи 1910), показивао ми је рукопис. То као да није било само „сасвим израђена основа за преграду *Бодулице* у глуму“, коју спомиње у својој посмртној речи Сими Матавуљу.²⁾ Остао ми је бар утисак да је пошло и даље од основе. Рукопис је остао међу његовим (не многобројним) хартијама у Сомбору.

*

На Цетињу је Лаза Костић имао своју „осмицу“ („Лазова осмица“). Била је то његова шетња у околини Цетиња, у два круга која су се састајала у једној тачки. У Новом Саду је опет имао своју „деветицу“, — крак од Новог Сада преко некадашњег дрвеног моста до Варадина и круг око Варадина. На тој деветици, једном када смо застали на вису, с дивним видиком на Фрушку и на Нови сад, где је Лаза изводио своје „костоломе“ (рекао ми је да је Француз Пиге³⁾) на Цетињу тако назвао

¹⁾ Кнез Никола је саопштио одломке из своје драме *Вукашин* у календару *Орлићу* (1866), и листу *Машици* (1867); Исидор Ђирић написао је баладу *Краљ Вукашин* (1868), која је у оно доба много декламована.

²⁾ *Сима Матавуљ*, говорио на Св. Саву 1909 на свечаном скупу књижевног одељења Матице Српске Лазар Костић. (Као рукопис). У Сомбору, штампарија М. Бикара и Другова, 1909, стр. 11.

³⁾ Пиге је превео *Ускокову љубу* на француски. Француски сам превод имао али сад га немам, и не знам где је штампан. Жил Леметр, с којим је Лаза Костић био и лично познат, писао је том приликом о *Ускоковој љуби* у *Journal-у des Débats*. — На немачки је *Ускокову љубу* превео сам песник. Овај превод је штампан у Новом Саду (*Gordane, Lustspiel in vier Aufzügen von Lazo Kostitsch. Aus dem serbischen Manuscript. Neusatz. Druck von Dr. Pavlovits & Jocić. Alle Rechte vorbehalten. Без године*).

његове гимнастичке фигуре), заподели смо опет реч о његовим драмама. Знајући како мајка највише воли дете око кога се највише труди и мучи, а које најслабије напредује, и нарочито још ако је мезимче, ја рекох Лази:

— Ви ваљада од свих својих дела највише волите *Гордану* (т.ј. Ускокову љубу)?

— А, волим ја и *Максима Црнојевића!*

То је било (ако сам добро запамтио) на нашој последњој заједничкој шетњи око Варадина, у јесен 1909.

После тога шетали смо још по Бечу и по Бечкој шуми, док Лаза није ту, у Бечу, убрзо затим отишао „куд за вазда гре се...“

МИЛАН ШЕВИЋ

ОЦЕНЕ И ПРИКАЗИ

Хигијена за средње и стручне школе, од Д-р Влад. С. Станојевића. — Библиотека „Здравље“, књ. 4, Београд.

Од неког времена отпочела је излазити у Београду, под уредништвом Г. д-р В. Станојевића, серија издања под насловом „Библиотека Здравље“, од које је досад изашло четири свеске. Све те четири свеске, од којих последња носи назив *Хигијена за средње и стручне школе*, написао је сам уредник. Та околност: да за релативно врло кратко време један млађи писац изда четири овеће свеске — ма колико да оне у својој доброј половини могу бити и просто претакање — пада свакојако у очи, особито нама старијима, који знамо да је у стара срећна времена сваки писац морао месецима, па и годинама, држати свој спис у фијоци и с времена на време корегирати, пре но што га пусти у јавност. Што је то данас тако, није се, можда, ни чудити, јер су данас настала сасвим друга времена, кад се бурније, скупље, али и лакше живи, те је сасвим у реду да и књижевност носи отисак свога доба. Али ипак зато ни данас се није нимало изменио искуством утврђен факт: да сваки журан и пренагљен посао не може бити у исто време добар и потпун. До душе, ми нисмо имали прилике да прегледамо све свеске „Здравља“, али што се тиче ове последње, чији смо наслов горе исписали, потписати, коме је у део пала та дужност да се њоме овде позабави, може још унапред, пре но што пређе на саму ствар, утврдити да она потпуно оправдава горњу сумњу.

Прелазећи на саму ствар, да истакнемо одмах да је *Хигијена* Г. Станојевића свакојако једна од најслабијих књига којима је судбина доделила да послуже као уџбеник у средњој школи. Узрок томе биће свакојако то што је ова књига доспела у средњу школу тако рећи и без

питања заинтересованих наставника-стручњака у средњој школи. У колико смо могли сазнати, заслуга за њено увођење у средњу школу припада двојници референата који су од средње школе прилично далеко. И онда није никакво чудо што је књига испала таква да ни у ком погледу не одговара захтевима и задацима дотичне наставе у средњој школи. Писац, истина, вели да је ова *Хигијена* израђена према програму хигијене за средње школе и по најновијим француским и немачким уџбеницима те врсте. Да оно прво није најтачније, лако се уверити кад се прописано градиво у наставном програму за хигијену упореди са садржином уџбеника, у коме ми не налазимо читаве одељке (о земљишту, о индустријској хигијени, ит.д.) на које поменути наставни програм обрађа нарочиту пажњу. Односно оне друге пишчеве тврдње, ми ћемо у идућим редовима, надамо се, показати колико је она вероватна и утешна.

Са каквим правом ова књига може да претендује на вредност једног научно-педагошког рада, моћи ће се како ваља видети тек онда кад прегледамо опширније како њену формално-педагошку, тако и стварно-научну обраду. Што се, пре свега, тиче методских захтева и педагошке обраде, ми морамо на пр. сматрати као неумесан поступак да се одмах у почетку општег дела (физиологија и анатомија) говори о јајној ћелици и сперми, и то са илустрацијама које одмах на првој страни, одвојене од своје природне целине и без наставне везе и логичког, каузалног интереса, дејствују више демонстративно-сензуално. У ствари, тешко је наћи довољно оправданог разлога таквом поступку, сем ако писац није мислио да је и овде најбоље послужити се познатим педагошким захтевом: од простог ка сложеном, који збиља подеснијег и типичнијег примера за то не може пружити ни у ком другом градиву као у излагању и изучавању човека. Но ми знамо да је баш у природним наукама (специјално у биологији) тај принцип замењен једним другим и далеко за ове дисциплине плоднијим и инструктивнијим поступком: од познатијег и ближег ка непознатијем и даљем. Према томе и горе поменути поступак, који на самом почетку изучавања онога што сваки на себи види, ставља невидљиве и тако дискретне ствари као што су јаје и сперма, и то у сликама које заузимају већу половину прве стране, чини, по нашем уверењу, врло рђаву услугу и научном интересу и педагошким циљевима дотичне наставе. Јер, држимо да нам није нужно и нарочито спомињати да је овако истицање једне ствари, за коју се једва решило да се у опште и унесе у наставу, једна крајност супротне врсте, која је, из чисто психолошких разлога, сумњиве вредности у настави. У циљу полног обавештавања омладине, који је морала примити на себе хигијена, — а ту ми видимо готово и главни њен значај као засебног предмета у настави средњих школа, — довољан је и сам одељак о полним органима са подесним поукама хигијенским, и без нарочитих илустрација полних продуката и органа, које је последње ова хигијена такође донела. Овако

пак, како је писац поступио, он је, у најбољем случају, упропастио једну лепу намеру и задаћу коју настава има у овом питању, ако не и изазвао сасвим супротне ефекте и резултате.

Поводом овога не треба у осталом сметнути са ума да се сваки наставни материјал и циљ не може подвести под исте педагошке шеме. Малочас ми смо споменули како је у природним наукама познато педагошко начело: „од простог сложене“ морало у извесним дисциплинама уступити место принципу: „од познатијег ка непознатијем“. Исти тај случај је, међутим, и у погледу захтева педагошког о очигледности у настави. У природним наукама то је, по правилу, најважнији и неизоставан наставни метод, без кога се не може ни замислити поуздан и правилан рад и успех. Позната помоћна средства, као: експерименти, модели, илустрације и т. д., дошла су управо само по нужди онде где, ма из каквих разлога, не располажемо дотичним природним објектима и појавама. Кад би се сад, према томе, тражило да се то начело очигледности доследно спроведе, рецимо и у питањима полних ствари, онда би за свакога паметнога човека то био апсурд. И као год што би била очевидно крајња неурачунљивост послужити се, односно тражити стриктну примену, метода очигледности у настави и на овој области природних наука, тако исто ми не мислимо да је баш паметно и нужно употребити, место тога, овде слике, на онако мало дискретан начин. Бар ми не можемо да објаснимо себи никаквим логичким и психолошким путем да би у настави још незреле и импулсивне младе душе, код које интелектуално развиће није још ни из близа у стању да контролише и уравнотежи примитивне инстинкте који се тек јављају, била неминовно и оправдано потребна слика у стварима чија би објективна демонстрација била највећа лудорија на свету и директна негација сваке наставе...

Специјално у погледу на чисто научну обраду градива, писац ове хигијене је исто тако далеко од тога да нам пружи једну солидну научну целину која би помогла ученицима да уђу у суштину ствари, те да им она, као „свака научна истина импонује и изазове потребан респект“, како се то вели у наставном програму. Место тога, писац нам је само поређао готова и сувопарна научна дата и факта, без оне душевне интерпретације и каузалне везе у којој је суштина ствари и права наука и научно објашњење. У хигијени, која строго узевши и није ништа друго до примена знања из физиологије, хемије, физике и т. д., и где се тога ради концентрациона метода и сама по себи намеће, писац се губи у појединостима и споредностима голих дата без везе и садржине, које, попут календарских поука, ваља примити просто на веру, без даљег размишљања, и чистом меморијом. У целој књизи ви ћете ретко где наћи какво узрочно, научно објашњење ствари. Тако, на пр., писац, при третирању крвотока, употребљава за срце чак и фигуру пумпе, али се не сећа да подсети на дотичне законе из физике, после којих се тек даје

разумети радња срца, односно могућност да крв струји одоздо навише. Код ока, односно код говора о промени и разлици кривине сочива у оку и употреби наочара, писац заборавља да се послужи објашњењима и сликама из оптике; код ува нема опет ни помена о физичкој природи самог спољашњег надражаја (таласање ваздуха), после чега би се тек могла разумети, рецимо, штетна дејства јаким ваздушних потреса и отуда извести подесне хигиенске поуке, као што у опште о неговању и чувању чула, која су толико важна за целокупни човеков душевни живот и развој, нема нигде ни помена. Исто тако ми држимо да је просто набрајање костију (код костура), њихове везе и облика, — без односних механичких екскурса о машинама и уштеди снаге у савлађивању отпора, који нам тек дају право научно објашњење за њихову физиолошку радњу и међусобне односе, као и потребну основицу за хигиенску примену у гимнастици костију и мишића — права дангуба. С друге стране јасно је да је, на пр., проста напомена да планинска клима доноси повећање броја црвених крвних зрнаца, или да човек у сувоти може издржати дуже жив и на већој температури, но у загрејаној пари, без ближег узрочног објашњења, једно залудно ћаскање.

У вези са овим није се наравно чудити што књига Г. Станојевића, тако рећи, кипти стварним научним погрешкама. Ми смо често били у недоумици чему да припишемо онако кардиналне грешке и у најелементарнијим питањима: нехату или просто незнању, ма да је ово друго тешко претпоставити, у толико пре што писац тврди да се при изради служио и немачким и француским изворима. У сваком случају, оваке се погрешке не могу никако оправдати код писца који хоће и треба да важи као стручњак у стварима о којима пише и у књизи која је намењена школи. Већ у општем делу (физиологија и анатомија), где је писац, тако рећи, код своје куће, ми налазимо толике и такве нетачности (било директне било индиректне, услед незгодног стила), да човек просто не зна шта да мисли о писцу. Тако, на пр., кад писац одмах на стр. 6 пише: „Ово време стварање и развијање [свакојако штампарска погрешка] потпуног човечијег организма носи назив ембриолошког развића“, — онда је то пре свега и један накарадан изражај, а затим уједно и научна погрешка, пошто ми знамо да извештан процес у времену, а не само време по себи, може бити ембрионално развиће. Одмах затим писац прави једну другу погрешку тврђењем да се зачетак и плод [таутологија!] хране и напредују у материци на тај начин, *што одмах после оплођења* па све до рођења чврсто прирашћују [овде изгледа да он сматра плод и зачетак као различите ствари] за слузокожу материце и из ње сишу и добијају све што им за живот треба“ (стр. 6.). У колико је пак нама познато, онај ембрионални орган којим се, код човека и сисара у опште, припије фетус за материцу, и који писац мало тривијално зове „чупица“, не јавља се одмах, после оплођења, већ се оплођено јаје неко време

WWW.UNILIBRARY.BELGIUM

храни осмотичним путем, а китица (чупица) јавља се тек доцније, у стадијуму бластуле, нешто пре развића амниона.

На истој (6) страни, говорећи о различитим деловима у човечијем телу, писац вели: да су „сви делови у човечијем телу, и *шечни* и *меки*, састављени из ћелица“, те би се могло помислити да чврсти делови, кости, нису из ћелица састављени. — За мишићно ткиво (стр. 7) вели: „да је састављено *искључиво* из мишићних ћелија повезаних једна за другом [стил!], помоћу другог једног нарочитог ткива тако званим *везивним ткивом*“ — те се управо не зна тачно: да ли је мишић ткиво, састављено само из мишићних ћелица, или, поред тога, још и из везивног ткива. Пошто писац у набрајању ткива и не помиње нигде „везивно ткиво“, изгледа да он збиља и ово ткиво убраја у мишићно. — На стр. 8 писац напомиње да кичмени стуб има 26 костију (место 33); а на стр. 12 вели да су првих 10 пари ребара *чврсто* спојени са грудном кости, што није тачно. — На стр. 16 писац вели: „Ти *свежњићи*, односно мишићне ћелије, имају једну особину, коју остале ћелице немају, а то је да се могу лако стезањем скратити и опружањем издужити“, а то је и конфузно речено и нетачно. Пре свега он је незгодним изражавањем изједначио појмове „свежњићи“ и „мишићне ћелице“, а затим тако неспретно представио њихову особину контрактилитета, да изгледа као да та њихова особина зависи од нечега што их споља механички стеже и опружа. На послетку је сасвим нетачно да остале ћелице немају те особине, јер се, између осталог, ваља само сетити безбојних крвних ћелица, па да се види да то није специфична особина мишићних ћелица, и без обзира на то што је контрактилност основна функција живе материје у опште. Специфична одлика мишићних ћелица је овде само у томе што се оне контрахирају само у једном правцу, и што је у том смислу та особина њихова само потенцирана. Исто је тако недопуштено у једном уџбенику казати да сваки мишић има изглед миша, јер то није истина, па ма колико да може бити иначе тачно да су због тога добили мишићи своје име. То су фантастичне аналогije простога човека, којима наука не оперише.

Нетачно је, даље, и оно што писац на стр. 18 напомиње о срцу, да су „све срчане шупљине *међу собом потпуно преграђене* једна од друге“, чак и онда кад се затим одмах додаје и то „да на тим преградама има отвора са заклопцима или срчаним клопкама између комора и преткомора“. Овакав један галиматиас у једној простој ствари збиља је непојмљив, и ми упућујемо писца на ма који уџбеник Зоологије за први разред, из кога ће видети како ту ствар просто српски треба казати. — Да мали крвоток (стр. 19) служи *пречишћавању* крви, да се у њему врши размена *чистог* и *нечистог* ваздуха, то нити је добро ни тачно речено. Израз „пречишћавање“ је једна тривиалност, којом се до душе настава још и може, за нужду, послужити у основној школи, али

не и у вишим разредима гимназије, где се тражи чисто научно представљање и схватање ствари. Размена пак „чистог“ и „нечистог“ ваздуха не врши се у малом крвотоку, већ у плућима, као што то и сам писац доцније вели, на стр. 30. — У одељку о крвотоку није најзад најтачније ни оно што писац вели: да се „крв састоји из два дела, из нарочите течности, из сурутке крви, плазме крви, и из крвних зрнаца“ (стр. 22), јер би се могло помислити, или да се крв састоји из три дела, или да су крвна плазма и крвна сурутка једно исто, а ми знамо да ниједно ни друго не стоји.

(Свршиће се)

СВЕГ. К. МАТИЋ

Љубомир М. Давидовић, *Зоологија* за више разреде средњих школа. Друго издање. Издање књижаре Рајковића и Ђуковића, Београд.

Угледавши ново, или боље рећи друго издање Г. Давидовићеве *Зоологије*, било ми је као да сам се после двадесет година нашао са добрим другом из гимназије. Прелиставајући тај уџбеник и налазећи у њему слике које су биле урезане у мојој успомени, пробудило се у мени живо сећање на мога некадашњег наставника природних наука у гимназији. То је сећање врло пријатно свима некадашњим ученицима Г. Давидовићевим. Увек добро расположен, насмејан, доброћудан, свеж и чио, Г. Давидовић је уносио у нашу мрачну слушаоницу један топао дах пролећа. Мислим да те лепе особине нису напустиле мога бившега професора кад је доцније, у својој високој политичкој кариери, заменио катедру парламентарном трибуном, и да је знао својим осмехом, у коме има и ироније и доброћуднога праштања, утишати бурну скупштину, као што је некада знао да ућути нас, несташне дечаке. Можда су му се у обема приликама наметале исте мисли о зрелости оних које је имао пред собом...

Када је прво издање његове *Зоологије* угледало света, Г. Давидовић је био професор Врањске Гимназије. То је било 1898 године. Али, као што стоји у предговору, књига је била написана већ 1894 године. После 28 година, дакле, од како је написана, излази друго издање те књиге, које није чак ни „допуњено и поправљено издање“.

Г. Давидовић је најбоље на себи могао констатовати како се људске ствари мењају у томе размаку времена. Од професора Врањске Гимназије у маленој Србији, Г. Давидовић је постао председник владе државе уједињених Срба, Хрвата и Словенаца. Разуме се да се и у науци много што шта променило од како ју је Г. Давидовић пре много година оставио. Биологија, а нарочито њена настава у средњим школама, одмакла је, као што је одмакло оно доба кад нас је наш професор водио у екскурсије, играо с нама мете на Топчидерском Брду и ишао поред нас држећи штап или кишобран као официр исукану сабљу кад командује четом.

WWW.UNILIB.УНИВЕРЗИТЕТСКА БИБЛИОТЕКА

Излишно је рећи, дакле, да *Зоологија* Г. Давидовића није више савремена. Данас се настава биологије у вишим разредима средњих школа не може састојати искључиво у спољашњем описивању живих бића. Треба дати пристојно место упоредној анатомији, физиологији, хистологији и другим гранама савремене биологије.

Увредио бих Г. Давидовића када бих помислио да он то не зна. Није он крив што се указала стварна потреба да се његова књига прештампа после толико година. Криви су они који ништа бољега нису дали на томе пољу, тако да немамо још савременога уџбеника биологије за средње школе. Г. Давидовић је, бар тако замишљам, то друго издање схватио као једно просто прештампавање *Зоологије* некадашњег професора Врањске Гимназије. Стога другоме издању није ни речи предговора додао.

Надајмо се да ћемо ускоро добити уџбенике биологије који ће ићи у корак са својим временом, и које неће бити потребно прештампавати после 28 година, јер ће бити давно замењени бољим.

ИВАН БАЈА

Српске Народне Песме. Антологија. Приредио Д-р Војислав М. Јовановић. Школско издање. — Београд, 1922, издање књижаре Геце Кона.

Пре свега, ваља нагласити једно: књига Г. Јовановића била је преко потребна. Доиста је необјашњиво да за дуги низ деценија од како је Вук Караџић приказао и своме народу и културној Европи лепоту српске народне поезије, од како је она опште призната као једна од најлепших и по својој емоционалности и по простоти и силини израза, од како се њеном проучавању посвећује толики низ часова по нашим школама, — доиста је чудновато да се тек данас јавио први покушај да се школској младежи пружи један синтетичан избор најлепших српских народних песама.

До душе, народна поезија, под утицајем Караџића, одавна је задобила своје ватрене присталице. После Вукових издања, дошло је државно. Затим, недогледни ред прикупљача, у појединим посебним збиркама, или по разним часописима и листовима, скупљали су и објављивали народне умотворине. Такође је било покушаја стручних и нестручних, од званих и незваних, да се даду одабране песме, било из појединих циклуса, било из већих периода, било из једне врсте. Књига Г. Јовановића, међутим, јесте прва у којој се налазе заступљене све врсте српских народних песама, почев од оних враџбинских везаних за празноверице незнабожачког доба, па до грандиозних, широких и достојанствених песама у којима се слика српски устанак у прошлом веку.

И зато ће се овој књизи у првом реду обрадовати сами наставници српског језика широм целе наше државе, који се већ тако дуго

злопате без доброг штива. Како по нашим читанкама има једва по десетак народних песама у свакој, а деца треба да прочитају скоро толико од сваке врсте и из сваког круга, тешкоћа је била велика. Још у Београду и у већим варошима помагало се како се могло: примерци су се налазили или по школским библиотекама, или су их деца сама доносила кад их учитељ није имао; али по мањим местима, где је књига реткост, тешкоћа је била огромна, и празнине у лектири биле су неизбежне. Књига која покушава да све те празнине попуни, доиста је заслужила наше признање.

У уводу, Г. Јовановић даје, на начин доступан и ширим масама, потребне информације о народном песништву у опште, а потом излаже детаљније све познате резултате научног испитивања српске народне поезије. Тај увод, урађен савесно и исцрпно, може потпуно служити као уџбеник о нашем народном песништву.

Док је за писање увода било потребно научно познавање материала, дотле је за други, главнији део књиге, за избор песама, било потребно, поред научног познавања, и естетички укус и педагошки такт. Писати антологију тешка је ствар; писати антологију за школу два пута је теже. Од више хиљада песама, изабрати једва стотину, а те да буду доиста најлепше: како се често може да превари, како се често може бити неправичан судија, како се често мора да изостави оно што је врло добро ради једног неуспелог обрта, а да му се претпостави нешто што је исто тако, или чак за један степен мање добро, али зато што ту нема тог неуспелог обрта! Духовити француски критичар Емил Фаге имао је потпуно право кад је антологије назвао „гнусним књигама“. А тек шта ваља рећи о антологијама намењеним школској омладини! Ту се често оно што је лепо, оно што је можда најлепше, жртвује ономе што је дидактично, што је вредно подражавања, или бар ономе што не побуђује нежељене мисли. Ту се изванредна песма *Омер и Мерима* или *Љубавни растанак* жртвују сасвим примитивној *Песми од коледе* или оној „обичајној“: „Кад просе с вучином“, али које се у овакво издање морају унети, јер су најбоље у својој врсти. И баш зато што су ове и овакве песме унете у ову антологију, она одговара потпуно својој намени, даје читаоцу потпуну слику свеколиког народног стварања песничког. Мала Антологија народне лирике српске коју је саставио Г. Душан Богосављевић, и ако је урађена по строгом, готово европском естетичком мерилу, није згодна за наставу: сувише је скучена, сувише је строга. Г. Јовановић, пак, познавајући тачно школске прилике, нашао је потребне сразмере, и спровео их кроз целу књигу.

Требало је, дакле, дати понешто од свачега, и то увек најбоље, — и то је скоро увек дато. Најчувеније песме наше, и лирске и епске, оне које смо сретали по својим читанкама од првог разреда основне школе,

на за све време нашег школовања, унете су у ову збирку. Ретко, врло ретко су случаји кад се не можемо сложити с редактором. Зашто је из Косовског циклуса узета и песма *Царица Милица и Владеша војвода* и *Слуга Милушин*, кад су обадве скоро исте садржине; зашто није из *Женидбе Максима Црнојевића*, кад се већ песма, због дужине, није могла унети цела, унет бар први део, опис свадбе, где се на живописан начин даје слика господских сватова, и где све трепери у злату и свили; зашто није унета још која бугаршtica, на пример она коју је још Хекторовић забележио у свом *Рибању*, она дирљива и хришћански нежна *Краљевић Марко и брати му Андријаш*; и најзад, како је смела изостати *Хасан-агиница*, наша прослављена Хасан-агиница, коју је, међутим, сам г. Јовановић унео у своју читанку за трећи разред?

Осим тих неколиких примедба у погледу избора, које су, у осталом, мање-више ствар индивидуалног укуса, и осим ситне замерке што су стари, освештали називи и класификације појединих врсти и кругова незнатно измењени, редактору се мора одати признање да је свој посао израдио с пуно разумевања и сасвим критично. Сви услови који се траже од једне такве књиге, испуњени су, сви до најситнијих: да се обележава број песама, напосе лирских, напосе епских, да се обележава број стихова у свакој песми, да се интерпункција и ортографија исправе и уједначе, и тако даље. За читаоца је од особите користи обилато израђен речник свих непознатијих речи и израза, као и објашњења историјских и географских имена. У вези с тим коментаром, да ставимо још једну напомену: у оваквом, школском издању, било би врло згодно унети и илустрације, било појединих манастира или предела који се у песми помињу, било појединих јунака. Поред тога што би се школска омладина на тај начин упознавала с радовима наших уметника, она би још, са илустрација урађених нарочито за ту сврху, добила тачну представу о многим предметима који јој увек остају само неодређен појам, као што су, на пример, називи разних делова одела или старог оружја.

Књига Г. Јовановића, урађена овако научно и критички, велика је добит за нашу школску књижевност. Она ће свакако убрзо постати ручна књига не само ученика него и наставника, и без ње се неће моћи, као ни без *Антологије дубровачке лирике* Г. М. Решетара, или без *Антологије нове српске лирике* Г. Богдана Поповића, ни замислити наставу српске књижевности.

ПАУЛИНА ЛЕБЛ-АЛБАЛА

Weise-Cholevius, *Praktische Anleitung zum Anfertigen deutscher Aufsätze*. Leipzig-Berlin, 1912.

Свима су познате велике муке и велики страх од писмених задатака у школи, и у основној и у гимназији. Писмени задаци су од увек захтевали највише напрезања од ђака, а наставницима задавали највише

брига и доводили их на размишљање о узроцима неуспеха. Искуство нам казује и утврђује да су у гимназијама писмени задаци из страних језика били увек бољи него из матерњег, те према томе изгледа да ђаци боље знају туђе језике него свој матерњи! Па шта је узрок овоме? — Ако се само узме у обзир врста задатака, одмах ће се добити јасна слика. Кад се за писмени задатак дадну ствари које траже само подражавање, онда је резултат задовољавајући, а чим се дадну за писмене задатке и ствари које захтевају више размишљања, више посматрања, више самосталности, успех је страشان. Дакле, из страних језика дају се задаци већим делом за подражавање, који се свODE на просто превођење, а из матерњег језика увек такви који захтевају рад мишљења и слободно расуђивање.

Да би било успеха, потребно је изводити честа, али поступна вежбања из писмених састава. Њих треба захтевати још у основној школи, али све према узрасту ђачком, тј. духовном развоју њиховом. При овоме ваља најпре децу упутити на посматрање, на вежбања њихових чула, јер са вежбањем чула стоји у тесној вези и вежбање мишљења. При излетима, које треба чешће чинити, будити осећања, па захтевати да се то лепо изрази речима. Друго једно средство јесте међусобно дружење ђака, при чему они умножавају свој умни капитал. Даље средство јесте читање књига. Колико ли одраслих има који читају књиге као деца!... При читању књига треба ђаке упутити које и какве књиге ваља читати, затим на начин самога читања. Ово је врло важно. Лепа места у књизи подвлачити и чак их записивати, у нарочито за то спремљене књижице, па их доцније често прочитавати. Шенбах каже да се читање књига састоји у томе да се из сваке књиге одабере оно што она садржи; да се разликује главна ствар од споредне; да се разуме однос између садржине и облика, и да читач себе стави у положај да све што је ново и лепо присвоји. Ко хоће стварне користи од лектире, тај мора читати мало и с разумевањем. Добро читање није тако лака ствар како нам изгледа. И Гете с правом каже: „Читам 80 година, и сада још не могу рећи да сам доспео до циља“.

Weise-Cholevius препоручује и читање лепих места на глас, јер се само тим може запазити лепота изражавања, пошто се тада не ужива само очима, већ још и ушима. Хердер у својим беседама вели између осталог: „Ниједан мајстор у вештини употребе говора не долази с неба. За то се морају извежбати органи, све душевне силе на које се говор односи. Гласно читање, учење на памет, ствара не само начин писања, већ, задржавајући туђе мисли, буди своје сопствене; то даје души радост, фантазији хране, а срцу велика осећања“.

Weise је у овој књизи дао и неколико обрађених расправа које могу послужити ђацима за углед како се теме обрађују за писмене саставе. На крају књиге опет изнео је око 260 темата за обраду, истина

удешених више за немачке школе, али се од тога може узети много и за наше школе.

Професор Dr. Oskar Weise дао је осим овога дела доста ствари из науке о немачком језику, али су му најважнија дела: *Естетика немачког језика* и *Наука о немачком језику и стилу*, о којима се критика веома похвално изразила.

Ми на српском језику имамо врло мало радова о писменим задацима, а то су: *Писмени састави* од Р. Бикловића и Л. Зрнића и *Машурска пишања* од Мих. Д. Милинковића, професора; али ова дела нису оно што ова књига W. Cholevius-a представља. Она би врло корисно послужила наставницима српског језика и књижевности, како за бирање zgodних тема, тако и за упутство ђацима у разради тих темата.

дим. Ђ. димитријевић

БЕЛЕШКЕ

Чехословачка за наше студенте. — Поскупљењем чешке круне, нашло се много студената из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца који студирају на високим школама у Прагу, у веома тешком положају, и њихов опстанак и даљи боравак у Прагу постао је сасвим немогућ. Влада Чехословачке Републике одмах је схватила ову ситуацију, а нарочито кад је већ неколико студената почело напуштати Праг и полазити за Немачку, Аустрију и Пољску; и одмах је учинила све потребне мере да омогући даље студирање у Прагу оним студентима који су апсолутно зависни од финансијске помоћи своје породице. Југословенски студенти увек су били у Прагу најомиљенији, и Праг им је пружао и у стручном и у друштвеном и у националном погледу могућност васпитања коју нису могли постићи на немачким високим школама. Чехословачка влада добро зна да ови студенти представљају нову генерацију интелектуалаца, која има да удуби још више културне, политичке и економске везе између чехословачког и српско-хрватско-словеначког народа.

Ради проучавања средстава којима би се ова тешка криза могла отклонити, сазвата је била у Посланство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Прагу конференција свих корпорација које су за ово питање заинтересоване, и свих власти које би хтеле да потпомажу повољно решење овог питања. Одлуке ове конференције биле су са стране чехословачке владе проучене, и на основи тога чехословачка влада одобрила је на састанку од 20 марта о. г.:

1) Да се за смештање југословенских студената у Прагу купи један павиљон од друштва „Домов“ у Прагу-Бубенчу, који је био првобитно намењен за смештање средњешколских студената, и да буде на терет владе намештен. Цела сума износи 1,200.000 чешких круна.

2) Да се подигне за смештање југословенских студената на високим школама у Брну једна барака система Декеро и да се на терет владе намести. Цела сума не сме прелазити 600.000 чешких круна.

Терет за куповину или зидање ових зграда иде на рачун инвестиционог буџета, и то тако да зидање других мање значајних зграда буде одложено и да сума овако уштеђена буде употребљена за ову сврху.

Пошто Министарство Финансија Чехословачке Републике нема још у готовом цео инвестициони зајам, употребиће за то из благајне потребну своту за куповину и зидање ових зграда, коју суму ће накнадно рефундирати из инвестиционог зајма. Свима министарствима која учествују у решењу овог питања наређено је да по узајамном споразуму одмах учине потребне кораке. О овој одлуци обавештено је Министарство Народне Просвете, које је истовремено умољено за даље решење целог питања, даље Министарство Грађевина, Министарство Финансија, Главна Рачуноводска Контрола и Министарство Иностраних Дела.

Осим тога је Министарство за Исхрану Народа својим решењем од 23 фебруара о. г. одобрило, за снабдевање студената из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Југословенској Трпезарији у Прагу субвенцију од 366.656 чешких круна, и то у корист рачуна просветног инспектората код Посланства Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у Прагу, под овим модалитетима:

1) Просветни Инспекторат Краљевског Посланства треба да упути одмах Министарству за Исхрану Народа списак свих студената из Краљевине који ће у Југословенској Трпезарији у Прагу на терет горе поменуте субвенције добивати бесплатно или јевтиније ручак. На списку треба да буде забележено да ли дотични студент има државну или земаљску стипендију, или да ли студира о свом трошку и какве су његове материјалне прилике.

2) Просветни инспекторат Посланства има да води дневно списак издатих ручкова на терет ове државне субвенције, и то бесплатних и јевтинијих, и тај списак мора да буде потврђен од Директора трпезарије. Исправност овога списка мора бити контролисана и потврђена од стране Просветног Инспектората Посланства, који одговара и за то да ће Дирекција Трпезарије издавати, у место сиромашним студентима који не би на ручак дошли, ручкове бесплатно или јевтиније осталим студентима. Тако исто не сме да број 289 бесплатних ручкова и 96 јевтинијих, издатих на терет државне субвенције, буде прекорачен.

Из ових само кратких извода о помоћној акцији чехословачке владе студентима из Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца види се са каквом љубављу чехословачка влада поступа према новој генерацији братске интелигенције, и који значај прилаже томе да се баш студенти из Краљевине осећају добро у Прагу, и у Брну.

Али ово је само привремено решење једног од најважнијих питања социјалне скрби за студенте. Треба ово питање дефинитивно да се реши. Треба подићи у Прагу један студентски дом, који би пружао за увек азил југословенским студентима, који би за њих не само значило средину друштвено, него и постао центар просветних и хуманих друштава југословенских студената, и који би био симбол културних веза између наших братских народа.

БИБЛИОГРАФИЈА

Књиге и часописи послани Уредништву:

F. M. Dostojevski, *Igrač* (iz bilježaka mladog čovjeka), roman. Preveo s ruskoga Dr. Milan Bogdanović. (Narodna Knjižnica, svezak 57—60). — Zagreb, izdanje Narodne Knjižnice, 1922. Стр. 150, цена 7 дин.

Knut Hamsun, *Nitkov*. — *Iz skitničkog života*. Preveo Vladimir Babić. (Narodna Knjižnica, svezak 46—48). — Zagreb, izdanje Narodne Knjižnice, 1922. Стр. 56, цена 3 дин.

A. Strindberg, *Otac*. — *Gospodjica Julija*. — (Pozorišna Biblioteka, 4). — Zagreb, izdanje Narodne Knjižnice, 1922. Стр. 94, цена 7 дин.

Miroslav Krleža, *Hrvatski Bog Mars*. — Zagreb, izdanje Narodne Knjižnice, 1922. Стр. 117, цена 7 дин.

Роман о Тристану и Изолди, од Жозефа Бедје. Са деведесетдеветог издања превела Десанка М. Павловића. (Библиотека „Мисао“). — Београд, издање „Мисли“, 1921. Стр. 160, цена 10 дин.

Алфонс Доде, *Таршарен Тарасконац*. Превео с францускога Душан Л. Ђокић. — Београд, издавачка књижарница „Напредак“, 1922. Стр. 132, цена ?.

Politički delikt, napisao Dr. Ivo Politeo. — Zagreb, komisionalnom nakladom „Narodne Kjižnice“, 1921. Стр. 38, цена 5 дин.

Колоди, *Непослушни Тура*, прича о једном несташном лутку. Са 40 слика. За нашу децу удесио Мих. Добрић. — Београд, издање књижарнице С. Б. Цвијановића, 1922. С. 144, цена 15 д.

Милутин Бојић. *Сонети*. — Београд, издање књижарнице С. Б. Цвијановића, 1922. С. 40, цена 5 дин.

Grof Gobineau, *Preporod u Italiji* (La Renaissance). Prva knjiga: *Savonarola*. — *Cesare Borgia*. Preveo s francuskog D-r D. Grdenić. — Zagreb, 1922. С. 168, цена ? [Narodna Knjižnica, svezak 61—69].

Д. П. Ђуровић, *Студије о српској народној лирици* у вези с теоријама о постању поезије. — Скопље, 1921. С. 84, цена ?

Да сам знао раније! Разговор о трезвености. Написао Д-р М. Ђ. Поповић. — Београд, 1921. С. 32, цена 1·50 дин. [Издање Министарства Народног Здравља, 41].

Лав Толстој, *Од ње су сва зла*, комедија. Превео с руског Јован Максимовић. — Београд, 1922. С. 16, цена ? [Издање Министарства Народног Здравља, 49].

Милан Шевић, *Српска читанка за средње школе у Краљевини Срба, Хрватша и Словенаца*. Књига прва: за 1 разред. (Од Главнога Просветног Савета препоручени и од Г. Министра Просвете актом од 17 фебруара 1921,

СНБр. 1915, одобрени уџбеник). Друго издање. — Београд, издање књи-
жарнице Рајковића и Ђуковића, 1922. С. 139 + V, цена 9 дин.

Милан Шевић, *Српска читанка за средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца*. Књига друга: за II разред. (Од Главнога Просветног Савета препоручени и од Г. Министра Просвете актом од 17 фебруара 1921, СНБр. 1915, одобрени уџбеник). Друго издање. — Београд, издање књижарнице Рајковића и Ђуковића, 1922. С. 152, цена 12 дин.

Француски неправилни глаголи. Средио Мирко Дамњановић, професор крушевачке гимназије. — Крушевац, 1922. С. 72, цена?

А. Станојевић, инспектор Министарства Просвете, *Основи науке о роби*. За ученике трговачких академија, виших трговачких школа и др. Са 28 слика у тексту. — Београд, издање књижаре Геце Кона, 1922. С. 152, цена?

Хемија с основима минералологије. За средње школе у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца. Написао проф. А. Станојевић. Са 47 слика. Четврто прегледано издање. — Београд, издање књижаре Геце Кона, 1922. С. 124, цена? (Одобрена за употребу у школама одлуком Г. Министра Просвете и црквених послова 11-ХII-1908, ПБр. 19.571).

Зденко Ј. Аљанчић, ђенералштабни мајор, *Војна географија*. I књига: Општи преглед Балканског Полуострва, Бугарска, Грчка и Албанија. — Београд, 1922. С. 128, цена?

Етика средње мере и морално образовање примерима из живоша. Написао Милош Р. Милошевић, управитељ Учитељске школе у Јагодини. — Београд, издање књижарнице Рајковића и Ђуковића, 1922. С. 80, цена?

Општа педагогија. Написао Паул Наторп, професор филозофије на универзитету марбуршком. Превео Милан Шевић. Друго, исправљено издање. — Београд, издање књижарнице Рајковића и Ђуковића, 1922. С. 88, цена 8 дин. [„Педагогијска књижница“, уређује Милан Шевић, свеска III и IV].

Рад. Врховац, *Из школске и друштвене педагогије*. I. — Београд, издање књижарнице Рајковића и Ђуковића, 1922. С. 96, цена 8 дин. [„Педагогијска књижница“, уређује Милан Шевић, свеска XV и XVI].

Д-р Паја Радосављевић, *Модерни планови за проучавање ђака*. — Нови Сад, издање учитељског деоничарског друштва „Натошевић“, 1922. С. 76, цена 8 дин. [„Учитељска ручна библиотека“, уређујује Душан Ружић, учитељ, Бр. 3].

Jedinstvo, učiteljski staleško-prosvjetni list. Izdaje Udruženje Jugoslavenskoga Učiteljstva, povjereništvo Zagreb. Urednik Ljudevit Krajačić. — Излази месечно једанпут, годишња цена 30 дин.